

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ZİYA NUR AKSUN

İYASİ VE SOSYAL AÇIDAN

MEZHEBLER TARİKATLER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranta.org>

MARIYET
YAYINLARI

Siyâsî ve Sosyal Açıdan
MEZHEBLER-TARÎKATLER

ZİYA NUR AKSUN

Siyâsî ve Sosyal Açıdan

**MEZHEBLER
TARİKATLER**

İKİNCİ BASKI

**MARİFET
YAYINLARI**

Yerebatan Caddesi Çatalçeşme Sokak

Defne Han No: 27 Kat: 3

Cağaloğlu - İstanbul

Tel.: (0-212) 526 22 70 - 513 92 25

Fax: (0-212) 513 92 25

Marifet Yayınları : 138
Ziya Nur Aksun
Tarih Dizisi : 2

ISBN 975-359-108-X

Dizgi : Girişim Dizgi / 513 28 29
Kapak : Bülent Usta
Baskı : Kahraman Ofset
İstanbul (Aralık) - 2004

İÇİNDEKİLER

ESER HAKKINDA	7
TAKDİM - Prof. Dr. Sadeddin ÖKTEN	9

Birinci Bölüm İ'TİKAD'DA ve AMELDE DOĞRU MEZHEBLER

I - İ'TİKAD'DA DOĞRU MEZHEBLER	
EŞ'ARÎLİK	15
MÂTURÎDİLİK	16
II - AMEL'DE DOĞRU MEZHEBLER	
İSLÂM HUKÛKUNUN HUSÛSİYETLERİ	17
İSLÂM HUKÛKUNDA FUKAHÂ TABAKALARI	21
H A N E F Î L İ K	23
BİR HUKUK ŞÂHESERİ - MECELLE	27
İMÂM-I ÂZAM'IN TALEBELERİ	
İMAM-I EBÛ YUSUF	30
İMAM-I MUHAMMED	30
İMAM-I ZÜFER	31
USÛL-İ FIKH'A DÂİR ESERLER	32
FURÛ-İ FIKHA DÂİR MEŞHUR ESERLER	
MÜTEKADDİMÎN'İN ESERLERİ	33
MÜTEAHHİRÎN'İN ESERLERİ	33
MÜTEBER FETVÂ KİTABLARI	34
MÂLİKÎLİK	36
ŞÂFÎLİK	38
HANBELÎLİK	39

VAHHÂBİLİK	
VAHHÂBİLİK ve MENŞE'LERİ HAKKINDA	
TAHLİL ve TENKÎD	40
AHMED Bin HANBEL	46
İBN-İ TEYMÎYE	55
MUHAMMED bin ABDÜ'L-VAHHÂB	67
VAHHÂBÎ İSYÂNININ KISA BİR	
HÜLÂSASI	70
Muhammed b. Abdül-Vahhâb ve	
Vahhâbî İsyânı	75
Vahhâbîlik Hakkında Kısa Bir Mütâlâa	80

İkinci Bölüm

GERÇEK TARÎKATLER

ŞİMÂLÎ AFRIKA'DAKİ YAYGIN TARÎKATLER	96
SÜNÛSİYE	99
BAZİ BÜYÜK TARÎKATLER:	
NAKŞÎLİK	105
MEVLEVÎLİK	107
BAYRAMÎLİK	119
KÂDİRÎLİK	120
RÛFÂÎLİK	124
SA'DÎLİK	124
BEKTAŞÎLİK	124
Bektâşîlik Hakkında <i>Prof. M. Ali Aynî</i> ile	
<i>Besim Atalay</i> arasındaki Münâkaşalar	129

ESER HAKKINDA

İlk insan ve ilk peygamber *Hazreti Âdem* aleyhisselâmdan beri mezheb ve tarikatlar var olagelmıştır. Çünkü insanlar, duygu ve düşünce bakımından birbirlerinden çok farklı varlıklardır. Kimisi çok duygusaldır, kimi de aşırı akılcı. İnsanoğlunun bu niteliği, kendisine gönderilen dini yaşama ve uygulamada da kendini gösterir.

İlk atamız ve ilk peygamberimizin iki oğlu da Allah'a inanıyordu. İkisi de Allah'ın rızasını kazanmak istiyordu. Fakat Allah'ın rızasını kazanmada her ikisinin de tuttuğu yol başka başka oldu. Biri bütün varlığıyla Allah'a gönülden bağlandı. Diğeri, dünya sevgisinin ve dünya malının esiri oldu. Onun için sadece biri Allah'ı hoşnut edebildi. Diğeri ise, kıskançlıkla kardeşini haksız yere öldürdü.

Dinler, yeryüzü insanlığını huzur ve mutluluğa götürmek üzere Allah tarafından gönderilmişlerdir. Özü itibarıyla İslâm olan bütün eski dinler, o dinleri bizzat kendi yaşayışıyla uygulayan peygamberler aracılığıyla sunulmuşlardır.

Ümmetine emrettiğini veya tavsiye ettiğini kendisi çok daha iyi ve çok daha mükemmel bir şekilde tatbik etmemiş hiçbir peygamber gösterilemez. Hepsisi de "*en güzel örnek*" olmuştur.

Peygamberlerin bu geçici hayattan ayrılmasından sonra, insanlar ister istemez kendilerine peygamber misali örnek olacak model dindarlar aramışlardır. Zira Âdemoğulları olarak bizler, kitaplardaki bilgilerden ziyade, karşımızda etile kemikle o bilgileri tatbikata geçiren kimselere rağbet ederiz. Bu bize hem daha kolay, hem de daha hoş gelir.

İşte büyük şeyhler, veliler, imamlar böylesi model zâtlardır. Onlar ümmeti oldukları peygamberi en iyi şekilde temsil etmeye ve O'nun gibi yaşamaya azamî gayret gösteren muhteremlerdir.

Böylesi mübarekler, Hazreti Âdem aleyhisselâmdan hemen sonra ortaya çıktıkları gibi, diğer bütün peygamberlerin izinden de kendilerini göstermişlerdir. Dünyamızın en eski dinlerinden üç bin yıllık geçmişi olan Müsevilik'te de, iki bin yıllık mazisi bulunan Hristiyanlık'ta da bu tür zevat görülmüştür.

Peygamberlerini en kusursuz bir tarzda tatbîke ve taklîde çalışan bu Allah sevgisiyle dolu insanlar, çevrelerine dinlerinin en güzel nümunesini sunmuşlardır. Bu tür seçkin kimselerden bazıları sırf ahlâkî ve rûhî gelişmelere ağırlık vermiş ve bundan *tasavvuf tarikatleri* doğmuştur. Bazıları da dinin insanlar arasındaki ilişkilerdeki uygulaması üzerinde durmuş, bundan da *fıkıh mezhepleri* ortaya çıkmıştır. Dinin inanç sistemi üzerinde yoğunlaşanların ardından da *itikât mezhepleri* kendini göstermiştir.

Bu değerli kişilere bağlanan ve onlar gibi yaşayan insanlar, zamanla o büyük zâtların genişleyen halkalarını oluşturmuşlar ve böylece çeşitli tarikat veya mezhepler kendiliğinden oluşmuştur.

Zamanla geçmiş dinlerin tahrîfata uğraması gibi, mezheb ve tarikatlar da bozulmuştur.

Son din ve tek hak din olan İslâm'da da eski dinlerde olduğu gibi farklı mezhepler ve tarikatlar görülmüştür. Allah katında yegâne makbul din olduğu Kur'an'da açıkça belirtilen İslâm, din olarak önceki dinler gibi bozulmayacak ve ebediyen saf olarak varlığını muhafaza edecektir. Çünkü bu dinin Kitâbının ilelebed tahrîften korunacağını Allah kendisi vaad etmektedir.

O bakımdan, dinimiz sonsuza dek hak din olarak kalacaktır. Fakat mezheb ve tarikatlerden bazıları, bu dinin rûhundan ve özünden uzaklaşabilecektir. Bunlar içinde doğru olan mezheb ve tarikatlar ve yanlış olan mezheb ve tarikatlar bulunacaktır.

Türkiye'de tarikat ve mezheb konuları ikide bir gündeme getirilir. Batı'yı çok iyi bildiği hâlde, kendi dinî ve millî değerlerimizden bîhaber olan bazı kişi ve zümreler, bunu düllerine dolar ve çevrelerine bir öcünden bahsediyormuş gibi bahsederler. Bu hususta bilir bilmez konuşur ve halkın zihnini karıştırırlar.

Oysa bunlar ciddi meselelerdir. İlmî konulardır. Herkesin uluorta söz edebileceği mevzular değildir.

Elinizdeki kitap, işte sık sık istismar edilen bu konular hakkında doyurucu bilgi vermeyi hedefliyor. Bu çalışma, değişmez ve şaşmaz *Yüce Kitâbı* sayesinde kıyamete kadar saf ve temiz kalacak olan İslâm'ı ve İslâm'a bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli tarikat ve mezhepleri ele alıyor. Eser, okuruna özellikle gerçek İslâm tarikatleri ve sahih İslâm mezhepleri konusunda ışık tutuyor.

Bediüzzaman'ın rahle-i tadrîsinde yetişmiş ve İslâm'ı o büyük zâttan en saf şekliyle öğrenip özümsemiş olan Üstad *Ziya Nur Aksun*, bu eserinde, günümüz insanına tarikat ve mezheplerle ilgili olarak en sağlıklı bilgileri sunuyor.

Seçkin bir tarihçi ve ufuklu bir tarih felsefecisi olarak kendisini herkesin takdir ettiği *Ziya Nur Aksun*, İslâm sancağını yedi iklim dört bucakta dalgalandırmış milletimizin bugünkü evlâtlarının hakikati olduğu gibi bilmeleri ve ülkemizi yine eski haşmet ve satvet dönemlerine taşımaları için bilmeleri gereken bilgileri çok özlü bir şekilde sunuyor.

Tarikatlar ve mezhepler meselesini veciz bir şekilde gözler önüne seren bu kitap, kıymetli fikir adamı ve tarihçimiz *Ziya Nur Aksun*'un, *Şehbender-zâde Ahmed Hilmi*'nin geniş notlar koyarak yayımladığı *İslâm Tarihi* adlı eserine yaptığı ilâvelerden yola çıkarak hazırlanmıştır.

Tarikatlar bölümünün giriş kısmında, *Şehbender-zâde Ahmed Hilmi*'nin tasavvuf ve tarikatlarla ilgili nefis bir değerlendirmesine yer verilmiştir.

Tarikatlar ve mezheplerle ilgili olarak son zamanlarda ortaya çıkan karmaşayı gören üstâdımız, o eski çalışmalarının müstakil bir kitap olarak hazırlanıp okuyucuya sunulmasını arzu etmiştir.

Üstâdımızın bu arzusunu Marifet Yayınları olarak bir emir telâkkî ettik ve siz okurlarımızın dikkatine sunduk. Gayret bizden, takdir sizden ve tevfiğ Allah'tandır.

Marifet Yayınları

TAKDİM

Yirminci yüzyılın ilk yarısı İslâm kültürünün batı uygarlığı tarafından en çok sorgulandığı, hırpalandığı ve itham edildiği bir dönemdir. Gerçekte bir önceki yüzyılda başlayan bu davranış, asrımızda İslâm kültürünün hakim olduğu coğrafyalarda da yerli köklerden gelen taraftarlar kazanmış ve İslâm kültürü, hem batılılarca hem de onların yerli yandaşları tarafından entellektüel boyuttan mahrum, çağdaş toplumun gereksinmelerine yanıt veremeyen ancak cahil insanların ve geri toplumların itibar edebileceği bir olgu olarak görülmüş ve gösterilmiştir. Zâhirî plânda bakıldığında ma'mûr ve müreffeh batı ile bakımsız ve âciz İslâm coğrafyaları karşılaştırıldığı zaman bu hükme katılmamak kabil değil idi. Batıcı görüşe göre, akılı ve insanı ön plâna çıkartıp yücelten batılı değer yargıları sistemi ve hayat anlayışı ile buna bağlı yaşama biçimi batı uygarlığını ortaya koymuş, buna karşılık vahye istinad eden ilâhî nizâm ise uygulandığı toplumlarda böyle geri ve sefil bir manzara ile sonuçlanmıştı. İslâm kültürünün yaşandığı ülkelerde bu senaryo uzun yıllar tek ve değişmez gerçek, deterministik bir kader olarak okullarda tedris edilmiş, yayın organları aracılığı ile topluma telkin edilerek bu görüşe katılan bir kamuoyu oluşturulmuştur. Buna karşılık İslâm kültürüne bağlı kalanlar kendi içlerine kapamışlar, kendilerini besleyen kaynaklara tam bir sadakatle sarılarak bu fırtınalı günlerin geçmesini beklemişlerdir. Çünkü ellerinde batı teknolojisi ile yarışacak imkânlar ve bu teknolojinin oluşumunu sağlayan şartları tahlil edecek bilgi ve deneyim mevcut değildir. Bu nedenle kendilerin savunmak yerine sükûtu ihtiyar etmişler, daha ilerisi batı uygarlığını tahlil ederek değerlendirmek ve böylece gündemi tesbit etmek yerine, bu dünyada yaşamıyorlarmış gibi sessiz ve tepkisiz kalmışlardır. Bu sessizlik ve tepkisizlik batı anlayışı tarafından zaman zaman istihfaf edilmiş ve İslâm toplumları, iradesi ve reaksiyonu olmayan kolay yönlendirilebilir yığınlar olarak algılanmıştır. Bu toplumlarda nadiren beliren küçük itâatsizlikler de uygar toplumların medenileştirme hakkı olarak görülen kuvvet kullanma ile hemen te'dib edilmiştir. Ancak şu husus hiç unutulmamalıdır ki İslâm kültüründe esas olan düşmanı dost etmektir, zira İslâm insanı en şiddetli muarızının bile Allah'ın rahmet ve merhametini muhtaç olduğuna inanır ve onun bu lutfu erebilmesi için kendisinin vesile olmasını en büyük mazhariyet addeder. İslâm insanı, yumuşak

ve sabırlıdır ve her dem hizmete hazırdır, batılı insan gibi hemen tepki vermeyişinin en önemli sebebi onun bu vasıflarıdır. O, karşısındakinin kalbi yumuşayınca kadar beklemek ve hizmet etmek mecburiyetindedir, çünkü bilir ki karşısındaki de insan olmak hasebi ile ilâhî nûra erişebilecektir. O halde muhatab bilmese bile onun için dua ve gayret etmek İslâm insanının şîârıdır. Ancak bu boyut, hayatına menfaat ve fayda ile yön veren ve ilâhî rızâyı tanıyamayan batılı insan tarafından hiç algılanamamaktadır. Bu güzelliği farkedemeyen batılı insanlar ise bu dünyada yeniden bir cennete doğduklarını söyleyerek mest ü hayran kalmaktadırlar.

İslâm insanını biçimlendiren İslâmî kültürün esası İslâm'ın *Yüce Peygamberi* tarafından tebliğ buyurulan *İslâm dini*'dir. Bu dinin ilkeleri o Yüce Peygamber tarafından insanlara tebliğ buyurulduğu gibi bizzat yaşanarak ve yaşatılarak da hayata geçirilmiş ve topluma öğretilmiştir. Bu ilkeler ve onların uygulamaları geçen yüzyıllar boyu karşılaşılacak ve esaslar aynı kalmak üzere muhlis, mümin ve bilgin kişiler tarafından çözümlenen problemlerle dünya üzerinde değişik toplumlar ve ülkelerde büyük bir çeşitlilik ve zenginlik kazanmıştır. Böylece İslâm kültürünün ferdler tarafından yaşanan ve *ferdler* ile *ferdler* ve *ferdler* ile *toplum* arasındaki ilişkileri kapsayan ve bir yönü ile de *ferd* ile *Allah* ve *çevre ilişkilerine* uzanan boyutu kurallar ve uygulamalar biçiminde belirlemiştir. Yine belirtmekte fayda vardır ki tümü ile İslâmın Yüce Peygamberinin öğretisi ve çizgisi içinde gelişen bu zenginlik dünyanın muhtelif yerlerinde yaşayan ve değişik koşullara muhatab olan İslâm insanının hayatına bir esneklik ve renk getirmiş ve onu beşerî bakımdan âdetâ hiç zorlamadan ilâhî lutfun bahçesinde iskân etmiştir. Bu kurallar ve uygulamalar manzumesine *m e z h e b l e r* adı veriliyor. Şu husus hemen ilave edilmelidir ki insanda her davranış ve hareketin bir bilinci vardır, yukarıda zikrolunan kuralların hayata geçerken oluşturduğu uygulamalarda ise bilinç daima daha iyiye, daha güzele ve bencilliği silmeye doğrudur. İnsanda var olan dünyevîye ve cismanîye doğru eğilimin kontrol altına alınarak bencilliğe yol açmaması ve bu enerjinin ferdin dışına hizmet ve merhamet boyutlarını içererek yansımaları ancak ahlâkî bir bilinç sayesinde oluşabilmektedir. Aksi halde bir takım kuralları ruhsuz bir biçimde uygulayan ve zamanla içi boşalmış bir takım ölü davranışların esiri olan bir insan tipi ortaya çıkmaktadır. İslâm insanı bu ahlâkî bilinci yine herşeyini borçlu olduğu Yüce Peygamberinden ve onun devamı olan kutlu vârislerinden almaktadır. Bu ahlâkî bilincin oluşması ve ferdin davranışlarında çok doğal bir biçim-

de hiçbir külfet ve zahmet hissi uyandırmadan yer alabilmesi ise uzun ve zorlu bir eğitimi gerektirmektedir. Bu eğitimin adına *tasavvufî eğitim*, bunu gerçekleştiren yapılanmalara da *tarikâtlar* deniliyor. Şu halde kısaca söylemek lâzım gelirse İslâm insanının her türlü davranış ve icraatını belirleyen kurallar ve uygulamalar *mezhepler*, bu davranışlardaki bilinci veya diğer bir deyişle anlam ve güzelliği sağlayan olgu da *tarikâtlar*'i oluşturuyor. Meşhur olan bir deyişle ilki *kâl-i Muhammede*, ikincisi ise *hâl-i Muhammedî* dir. Her ikisi de o Yüce Peygamberin muazzez varlığında birleşir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında İslâm insanı, yukarıda kısaca açıklanan tablonun aksine bir gelişme göstererek dünyayı tanımak ve kendi değerlerini evrensel iddiası ile takdim edilen batılı değerlerle karşılaştırmak konularında büyük bir çaba ve gayretin içine girmiştir. Bunun için ilk başlarda yadırgansa ve hatta alayla karşılansa bile batıyı ve batılıyı tanıyacak bir alt yapı oluşturmuş ve sonra bu alt yapı üzerine kendi değerlendirmelerini ve hükümlerini oturtmaya başlamıştır. İlk yıllarda epey zayıf gibi görülen bu çalışmalar giderek katlanmış ve dünya literatüründe belli bir yoğunluğa ulaşarak gündem oluşturacak noktaya gelmiştir. Bu etkinliği dünyadaki birçok doğal kaynağı kontrol eden İslâm ülkelerinin artık geçmişteki kadar kolay yönlendirilip güdümlü hale getirilememelerinden, batılı kültür ve sanat çevrelerinde İslâmî motif ve fikirlerin eskisine göre çok daha yoğun ve etkin bir yer işgal etmelerinden anlıyoruz. Bu tesbitleri tamamen tarafsız bir gözle yapabilmek için biraz zaman ayırıp dünyada ne olup bitiyor, buna bakmak gerekiyor. Dünya gündeminde bazen açık, bazen satır aralarında *İslâm insanı* ve *İslâm kültürü* var. Üzülerek söylemek yerinde olur ki ancak bir kısım İslâm coğrafyaları bu olgudan yeterince haberdar değiller veya bazı güçlerce haberdar edilmiyorlar. Şüphesiz iletişim araçlarının dünyayı küçücük bir köy haline getirdiği çağımızda bu anormal durum böyle devam etmeyecek ve İslâm insanı sahip olduğu değerlerin dünya gündeminde nereye oturduğunu kısa bir zaman içinde öğrenecektir. Bu değerlerin çağımızda geçerli ve revaçta olanı davranış bilincini oluşturan ahlâkî güzelliklerdir. Batılı insan, kendi kurduğu nizâmın içine insanî ve ahlâkî boyutu oturtamamış, maddî ve çıkarıcı yasalarla işleyen düzeninde bencilliğin esiri olmaktan kurtulamamıştır. Halbuki o da insandır ve insan olmak hasebi ile karşılıksız sevgiye, şefkate ve merhamete muhtaçtır. Bu aradıklarını kendi uygarlığında bulamamakta ve ferd plânında İslâm kültürünün o engin merhamet ve

sevgisine iltica etmektedir. Şu anda İslâm kültürünün tasavvuf boyutu dünya gündeminde ve özellikle entellektüeller arasında yer almakta ve yüzyılın ilk yarısındaki iddiaları gerçek ve uygulama boyutları ile yalanlamaktadır. Diğer bir deyişle batılı insan kendi kurduğu çağdaş ve teknolojik cehennemden kurtulmak için ya devamlı kaçıışı ihtiyar etmekte - ki uyuşturucu kullanımı ve cinsel sapkınlıklar buna dahildir-, ya da uzak doğu dinlerinde ruhuna bir sükûn aramaktadır. Ancak aranan sükûn, bunların hiçbirinde yoktur, bunu kendi beyanlarından biliyoruz. İnsanın aradığı ve ancak Allah vergisi olan huzur, İslâm kültürünün atmosferinde nasîb olmaktadır. Dünya entellektüelleri arasında böyle derin akisler uyandıran bir kültürü kendi öz insanları bazı kereler bu boyutlarının hiç farkına varmaksızın yok etmeye ve kendilerini mekanik bir dünyanın esiri haline getirmeye uğraşmaktadırlar. *İslâm kültürünün kurallar ve uygulamalar boyutu* ise henüz çağdaş dünyada bir yankı uyandıracak uygulamalar ortaya koymamış gibi görünüyor. İslâm insanının maddî ve dünyevî eğilimler konusunda batılı insandan farklı bir biçimde çıkar yerine hizmete, bencillik yerine tevazûa yönelik davranışları bir yoğunluk kazanabilirse batılılar için, batılı hayat düzeni dışında bir başka seçeneğin de var olabileceği imkânsız görünmüyor. Şurası muhakkak ki asrın başında demode ve geri sayılan İslâm kültürü, asrın sonunda tüm insanlara yeni güzelliklerin habercisi gibi görülüyor.

* * *

İşte elinizde tuttuğunuz şu eser yukarıdaki bilgi ve duygularla geçen uzun zamanlar sonunda kaleme alınmış bir yorumdur. Yazar ülkenin içinden yetişen ve geçmişe doğru nüfûz-u nazarla bakabilen mümin bir münevver olarak İslâmî birikimi, kurallar ve bunları diriltiren ahlâk boyutlarında incelemiş ve kamuoyuna *mezhebler* ve *tarikatlerin* sosyal ve siyasal bir yorumunu surmuştur. İslâm kültürünün yeni ve güzel ufuklara doğacağı günlerin müjdecisi olarak kabul edilebilecek bu çalışmanın hayırlara vesîle olması, yeni ve özgün çalışmalar için teşvik edici bir rol oynaması ümid ve niyazı ile...

Prof. Dr. Sadeddin ÖKTEN

Birinci Bölüm

İ'TİKAD'DA ve AMEL'DE
DOĞRU MEZHEBLER

I-İ'TİKAD'DA
DOĞRU
MEZHEBLER

İslâm tarihinde önce amelî ve fikhî mezhepler doğmuştur. Sonradan itikadî mezhepler zuhûr etmiştir. İtikadî mezheplerin en meşhûrları Eş'arîlik ve Mâturidîlik'tir.

EŞ'ARÎLİK

Kendi ismiyle anılan bu kelâm mezhebinin müessisi, *Ebû'l-Hasan Ali el-Eş'arî* (M. 873-936?)'dir. Eş'arî, önceleri, *Mu'tezile*'den *Ebû Ali Cubbâî*'nin talebesi bulunuyordu. Arasında "Üç kardeş" dâvası diye meşhûr bir münakaşadan sonra, ondan ayrılmış ve meşhûr kelâm telâkkisini ortaya koymuştur. Eş'arîlik, *Mu'tezile*'nin akılcılığına bir reaksiyon olarak doğmuş ve aklın, insanı mutlak hakikate ulaştıramıyacağını iddia etmiş; sonraları ise akli bir kelâm disiplini kurma teşebbüsünde bulunmuştur. Eş'arîlik, bir müddet sonra, 3. Hicret asrında, eski kelâm sistemleri olan *Mücessime*, *Müşebbehe*, *Sıfatîye*, *Kaderîye*, *Cebrîye* ve *Mu'tezile* cereyânlarını, hemen hemen silerek, İslâm âlemine hâkim olmağa başlamıştır. *Ebû'l-Hasan*'dan sonra, Eş'arîliğin en büyük kelâmcısı, *Ebû Bekir Bakillânî* ve *Ebû'l-Ma'âlî*'dir. Bu zâtlarla meslek, akli ve

felsefî bir karakter arzietmeğe başlamıştır. Bu mezhep sâlikleri bir müddet, devletçe hüsn-i kabûle mazhâr olmuşlarsa da *Gazzâlî*, Selçuk Sultanı Melikşah devrinde Nizamîye Medresesi'nin başına getirildiğinde, felsefecilere (Meşşâîyun'a) ve eski kelâmcılara açtığı büyük mücâhedesini ile Eş'arîliği sağlamlaştırmıştır. Gazzâlî'nin yaptığı en büyük iş, akıl ile imanin hudutlarını ayırmasıdır. Meşşâî cereyânına indirdiği darbe ise büyük olmuştur.

MÂTURÎDİLİK

Eş'arîliğin şiddetli inanççılığına karşı, akılla imanı te'lif etmeğe çalışan bir meslek doğdu. Bu, *Mâturîdîlik*'ti. Kurucusu, Semerkand'ta yetişmiş ve orada 333 H. - 944 M. de vefât etmiş olan Ebû Mansûr *Mâturîdî*'dir. Bu itikadî mezhebe, müteditleşmiş ve aklılaşmış Eş'arîlik de denebilir. Eş'arîler'le bazı ihtilâf noktaları varsa da, cüz'îdir. Mâturîdîler, Allah'a imanin emr-i ilahî ile olduğunu, fakat bunun akılla idrâk edilebileceğini, bu suretle aklın imanin menbâı değil, vâsıtası olduğunu söyleyerek, mütedit bir meslek kurmuşlardır.

İtikadda Eş'arî olanlar, amelde Şafîîliğe, Mâturîdî olanlar, Hanefîliğe mütesiptirler denebilir.

Amelde 4 büyük mezhep vardır. Bunlar da Bağdad ve Irak mektebi (*Ehl-i Rey*), Şam ve Medine mektebi (*Ehl-i Hadîs*) olarak ikiye taksim edilebilirler. Birincisinin müessisi *İmam-ı Âzam*, diğerinin kurucuları ise, *İmam-ı Mâlik* ve *Ahmed b. Hanbel*'dir. *İmam-ı Şafîî*, ikisini meczetmiş ise de, ikincisine meyletmiştir denilebilir. Irak'da hadîs az olduğundan kıyâsa ehemmiyet verilmiş; bu sebeple onlara "*Ehl-i Rey*" denmiştir. Hicaz'da hadîs fazla olduğu için, onunla amel edilmesi icap etmiş; bunun için de onlara "*Ehl-i Hadîs*" denmiştir.

II - AMEL'DE DOĞRU MEZHEBLER

İSLÂM HUKÛKUNUN HUSÛSİYETLERİ

İslâm hukûkunun çok enteresan bir husûsiyeti vardır ki, bu onu, Hristiyan kavimlerin hukukundan ayırır. O da, Hristiyan kavimlerinin her birinin hukuku kendi adıyla anıldığı halde, İslâm hukuku ve kanununun (şerîatının), mutlak bir şekilde, Müslüman milletlerin hiç birine nisbet edilmemesidir. Çünkü, bütün İslâm kavimlerinin kanunları aynı adı taşır. Gerçi İslâm'ın girdiği memleketlerin her birinde örf ve âdetin, mahallî bazı kanunların alınması görülmektedir. Fakat bu, bir istisnâ olduğu gibi, milletlerin münâsebetlerinde kaidelerin renklenmesi ve genişlemesi gibi de mütalâa edilebilir. Bir de, İslâm hukuku, İbâdât ve Muâmelât kısımlarına ayrılır. İbâdât kısmında İslâm kavimleri arasında pek az ayrılık vardır.

İslâm hukukunda Muâmelât kısmı prensiplerinin teessüsü, tedricî ve şâyân-ı hayret bir tarzda olmuştur. Bu teessüs hâdisesi, resmî bir makamdan kanunlar vaz'edilmek suretiyle olmayıp; belki, İslâm müçtehidleri ve âlimlerinin ilmî iktidarları, şahsî gayretleri ve dinin mânevî nüfûzu sâyesinde husûle gelmiştir. İslâm dinine giren kavimlerin hemen hepsince kabûl edilen bu düstûrlara gösterilen itaat o kadar büyüktür ki, bu hiç bir devletin kanununa karşı gösterilmemiştir. Bunun sebebi, müçtehidlerin, dine metîn bir tarzda istinâd etmeleri ve onun büyük mânevî nüfûz ve kuvvetini, insan hayatı üzerindeki sönmez kudretini bilmeleri ve bunu kendi eserlerine aksettirebilmeleridir. Bu husus, İslâm hukukunun o kadar kuvvetli bir tarafıdır ki, hiç bir hükûmetin mecbûr kılamayacağı hıfzısıhha kaideleri gibi şeylerde dahi, tâbîlerini itaata mecbûr etmiştir. İbâdâta taallûk eden hükümlerden tahâret, abdest, necâsetten pâklanma gibi, hergün, herkesin yaptığı ve riâyet ettiği kaideler düşünülür ve İslâm olmayanların en medenîlerinin hareketleri ile karşılaştırılırsa, işin azamet ve büyüklüğü anlaşılır. Hattâ bu

müctehidler ve âlimler, bir hayvanın etinin yenmesi için nasıl boğazlanması, nasıl avlanması, avın ne zaman yapılması lâzım geldiği gibi hususları dahi tetkik etmişler ve ortaya muazzam bir müdevvenât koymuşlardır.

Fakat maalesef, epeyce bir müddet sonra, bu tekâmül durmuş ve bir tevakkuf devri açılmıştır. Bunun sebeplerini izah, bahsimizi çok uzatacağından, burada izaha girişemeyeceğiz. Fakat bunun, yalnız İslâm hukukuna ait olmadığını, Roma hukukunda dahi görüldüğünü bilmek lâzımdır. Zaten İslâm hukuku da, Roma hukuku ile, istinâd ettiği prensipler ayrı olmakla beraber, gelişmesinde bir benzerlik göstermektedir.

Roma'da önceleri Sabinius ve Labeon, Roma hukukunu tesis ve birer meslek kurdukları gibi, İslâm'da başlıca 4 zât, Ebû Hanife, Mâlik, Şâfiî, İbni Hanbel İslâm fıkhnı ihdâs ile, birer mezhep tesis etmişlerdir. Roma'da Sabiniens'ler, Proculiens'ler olduğu gibi, İslâm'da da *Hanefîler*, *Mâlikîler*, *Şafîiler*, *Hanbelîler* husûle gelmiştir. Bunların hepsi Sünnî olup, bir kısmı rey'e fazlaca ehemmiyet vermişler; diğerleri, daha ziyâde, nassa istinâd etmişlerdir. (Burada Şia'dan yani imamîye mezhebinden bahsetmiyoruz; onlar da ayrı bir fıkıh meydana getirmişlerdir).

Garip bir benzerlik olmak üzere, İslâm'daki bu içtihad hareketi, aynen Roma'da olduğu gibi nihâyet bulmuştur. Romalılar'da da, muayyen bir müddet sonra, hukukta icâd fikri durmuş; bir tevakkuf devri başlamıştır. Bundan sonra yalnız, evvelki büyük müctehidler tarafından, şifâhen öğretilen problemlerin, yazılı olarak nakil ve tesbiti ile uğraşılmıştır. Daha sonraları, bu çalışma da durmuştur. Bilâhare Avrupa devletleri, sönmek üzere bulunan bu ilim dalını yeniden ihyâ etmişler ve bugünkü hukukî sistemlerini kurmuşlardır.

İşte bu duraklama devrinin, aynı şekilde, İslâm hukukunda da husûle geldiği görülüyor. Yalnız, maatteessüf İslâm hukuku için, Avrupalılar'da olduğu gibi, bir uyanma ve ihyâ devresine henüz giremediğimiz gibi, bunu mevcut hukukçulardan beklemek bile büyük bir nikbinlik, hattâ abes sayılabilir.

İslâmiyet, dairesini çok kısa bir zamanda genişlettiğinden ve Peygamber'den bir asır sonra garpta Septe boğazına, şarkta Çin surlarına, cenupta Afrika ortalarına, şimalde Anadolu cenubuna erişmiş bulunduğundan, çeşitli kavimleri içerisine almıştı. İşte bu beldelerde yaşayan ahâlîde, bir çok âdetlere tesâdüf edilebildiği, nasla teâruz etmeyen örf, muhkem ve müteber bulunduğu için, mevzuat genişledi. Bâb-ı içtihadın açık bulunduğu bu sıralar, İslâm hukukunun âdeta altın devri olarak mütâlâa edilebilir. Sonraları, içtihad zor olduktan başka, istinad edilmesi icap eden ilimler şûbelere ayrıldığı ve çoğaldığı için, gittikçe de güçleşti. Geçen tarihî hâdiseler, büyük bâdirelerin verdiği hâlet-i ruhîye, dalâlet mezheplerinin ifrat ve sapkınlıkları hem ulemâyı, hem de halkı, içtihadteki serbestlikten korkuttu. Yeni çıkan hukukî meselelerde, içtihadan ziyâde fetvâ ile iştigâl zarûreti duyuldu. Böylece İslâm hukukunda bir durgunluk başladı.

Bu izahlardan, hükümlerde durgunluğun meydana geldiği, kanunların değişmez bir hale girdiği zannolunur ise de, şartları ve meydana müsait buldukça, İslâm hukuku ihtiyaçlar nisbetinde genişlemeğe ve tekâmüle dâima meyletti. Bu sebeple İslâm hukukundaki tevakkuf aslında, zâhirîdir diyeceğiz.

Nitekim, meselâ "teazir-i şer'îye", kat'î naslarla taayyün ve teşrî edilmemiş olduğundan, bu saha, tarihen bazı fermanlar ve hukukî takdirlerle doldurulagelmıştır. Osmanlı devrinde Tanzimat'ta, Fransa Cezâ Kanunu alındığında, bu, "teâzir-i şer'îye" makamına ikame edilmiştir. Mansûs olan nice hükümlerde ve şer'î hudutlarda bile, bu nasların, âdete müstenid olması; örf ve âdetin de değişmesi ile, yerlerine yeni hükümler konulmuştur. Hukukî hükümleri tatbik eden tatbikatçılar, yani kadılar da zaman zaman, fıkıh ve fetvâ kitaplarında bulamadıkları şeyleri, maslahata ve ihtiyaca binâen genişletmişler ve tekâmül ettirmişlerdir. Bilhassa Osmanlı Şeyhülislâmları'nın bu mevzuda çok hizmeti geçmiştir. Bunlardan Ebu's-Suûd Efendi, kanun yapma vesilesiyle, yeniden bir çok hükümler vazetmiş; bunları pâdişah irâdesi ile de te'yîd ettirmiştir. Sonradan bunlar, fıkıh il-

minin hususî bâblarını teşkil etmiştir. Sonraları, bu makamları, fazl ve kemâl itibariyle, dolduramıyan zâtlar dolayısıyla, kanunlaştırma işi de tevakkufa düçâr olmuştur. Maamâfih İslâm hukuku, bir mesele hukuku olduğu için, genişleme ve tekâmüle dâima meyyâldir ve bu tekâmül, kanaatımızca, Kara Avrupası hukuklarından ziyâde, İngiliz hukukuna benzemektedir.

Osmanlı Devleti zamanında, âmme hukuku sahasında, örfî hukukun şer'îleşmek lüzûmunu duymadan hükümrân olduğu saha, bir çoklarının zannettiklerinin aksine, çok geniştir. Çünkü, örfî hukukta, nas ile teâruz eden ahkâm azdır. Bu sebeple, şer'îleştirme ameliyesi çok kolay oluyordu. Fethedilen memleketlerin idaresi için tertip edilen kanunnâme'lerde de, onların eski hukuklarından, dinî hükümlerinden, hattâ Roma hukukundan kalma bakiye ahkâmdan istifade edildiği anlaşılmaktadır. Meselâ Macaristan'da titbik edilen kanunnâme'de, çok defa "Kralları zamanında câri olan âdetleri", yahut "Reâya taifesi hîn-i fetihten memlekette kadîmen câri olagelen kral kanunu üzere cümle ahvâllerin edâ olunmak ricâ eylemeğîn" gibi sözler de, bu sahanın ne derece geniş olduğunu göstermektedir. (Bk. Ömer Lütfi Barkan, XV. - XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, s. XIX, LXIX).

İSLÂM HUKÛKUNDA FUKAHÂ TABAKALARI

İslâm hukûkunda fakîhler, yedi tabakaya taksim olunmuştur.

Birinci tabaka ricâline "MÜCTEHİD-İ Fİ'Ş-ŞER" denilebilir. Bunlar, delîlden, usûlî kaideleri vaz ve te'sis ile fer'î hükümleri istinbat ve içtihad etmişlerdir. *Dört İmam* bunlardandır.

İkinci tabaka mensuplarına "MÜCTEHİD-İ Fİ'L-MEZHEB" denilir ki, üstadları olan 4 imam'ın vaz' ve tesis ettikleri kaideler üzere, şer'î delillerden fer'î hükümleri istinbat ederler. Bunlar fûrû'da üstadlarına muhalefet etseler de usûl'de onları taklide mecbûrdurlar. Hanefî ulemâsından *İmam Ebû Yusuf* ve *Muhammed* bu tabaka ricâlindendir.

Üçüncü tabaka mensuplarına "MÜCTEHİD-İ Fİ'L-MES'ELE" denilir. Bu âlimler gerek esasta, gerek fûrû'da mezhep sahiplerine muhalefet etmezler. Belki mezhep sahibinde rahat olmayan vukuatta, üstadlarının içtihad ve takrîrleri ve usûl ve kaideleri veçhile ahkâm istinbatına muktedir olurlar. Hanefî âlimlerinden *Hassâf* (ölm: 261 H.), *Ebû Câfer Tahâvî* (ölm. 321 H.), *Şemsü'l-E'imme Hilvanî*, *Şemsü'l-E'imme Serahsî* (ölm. 483 H.), *Fahreddin Kâdihan* bu tabakadandır.

Dördüncü tabaka ricâline "ASHÂB-I TAHRÎC" denilir. Bunlar, içtihadı, aslen me'zûn değildirlər. Mezhep sahibi tarafından vaz ve tesis edilen usûl ile, bu usûlün me hazları, bunların mazbûtu olduğundan, mezhep sahiplerinden veya mezhep sahibinin ashâbından nakledilen ve iki veche muhtemel olan mücmelleri, mezkûr kaide ve usûllere nazar ederek ve fûrû'dan benzerlerine kıyâs ederek, tafsîl etme iktidarındadırlar. *Tahrîc-i Kerhî*, *Tahrîc-i Râzî*, bu kabildendir.

Beşinci tabaka ricâline "ASHÂB-I TERCÎH" denilir. Mezhep sahibinden muhtelif rivâyetler bulunduğu zaman, işbu rivâyetlerden bazısını, sonraki bazıları üzerine tercih ederler. "Şu rivâyet evlâdır, bu rivâyet esahtır, şu nassa erfâktır, bu kıyâsa evfâktır" derler. Hanefî ulemâsından ve mukallidîn'den Kudûrî ve Hidâye sahibi *Merginânî* (ölm. 593 H.) bu tabakadandır.

Altıncı tabaka ricâline "ASHÂB-I TEMYİZ" denilir. Bunlar, fukahanın sözlerinden kavî olanları zaif olanlardan, zâhir mezhebi nâdir'den, fark ve temyîz ederler. Merdûd kaviillerle zaif rivâyetleri kitaplarında nakletmezler. Hanefî ulemâsından *Kenzü'd-Dakâik* sahibi *Nesefî* (ölm. 710 H.) *Dürrü'l-Muhtâr* sahibi *Haskafî* (ölm. 1088), *Vikaye* sahibi *Mahmud b. Sadrü's-Şeri'a el-Evvel* ve *Mecma'* sahipleri bu tabakadandır.

Yedinci tabaka ricâline "ASHÂB-I FETVÂ" denilir. Bunlar, yukarıda zikrettiğimiz işlere muktedir olamayıp, yalnız temyîz ve tercih sahiplerinin tercih ve temyîzlerine tâbi olurlar. Hanefî ulemâsının Mukallidîn'den Kûhistanî, *Dürerü'l-Hukkâm* sahibi *Molla Husrev* (ölm. 885 H.) ile *Dürrü'l-Muhtâr* sahibi *Haskafî* (ölm. 1088 H.) bu tabakadandır.

İslâm hukukçularının tasnifine böylece temas ettikten sonra Ehl-i Sünnet'in 4 büyük mezhebinden de biraz mâlûmât verelim. Bunlar sırayla Hanefîlik, Mâlikîlik, Şafîîlik ve Hanbelîliktir.

HANEFÎLİK

İmam-ı Âzam Ebû Hanife Nu'man ibni Sâbit el-Kûfî b. Zevtâ b. Mâh tarafından tesis edilmiştir. Kendisi İslâm âleminin en büyük müçtehidlerindendir. 80 H. - 699 M. tarihinde, Kûfe'de doğmuş ve yetişmiştir. Zamanının büyük ilim merkezlerinden olan Basra'ya muhtelif seyahatler yaparak, oradaki âlimlerle sohbetler ve bid'at sahipleriyle münâzara ve münakaşalarda bulunmuştur. Emevîler zamanında, Irak vâlisi olan İbni Hübeyre tarafından kadı tâyin edilmek istenmişse de kabul etmediği için, zulme mâruz kalmıştır. Ashâb-ı kirâmdan bazı zevâtı görmek şerefine nâil olduğu rivâyet edilmektedir. Bu sebeple Tabiîn'dendir. *Hammad b. Ebî Süleyman* gibi büyük zâtlardan fıkıh tahsil etmiştir. Tefsîr ve hadîste bihakkın geniş bir ihâtaya sahip olduğu muhakkaktır. Buna rağmen kendisi "ashâb-ı rey"den addedilir. Kendisinin hadîste "*rivâyet-i bi'l-mâna*"yı kabul etmediği, "*rivâyet-i bi'l-lâfz*"ı meşrûrû addettiği, bu suretle "*nas*" sahasını daraltarak, rey ve akıl sahasını genişlettiği rivâyet edilir. Hattâ *İbni Haldûn*'a v.s. ye göre, kabul ettiği sahîh hadîs adedinin 8-17 olduğu söylenmiş ise de, bunun doğru olmadığı da mervîdir. Bunlar, İmam'ın rivâyet ettiği hadîslerin 17 tane değil, 17 kitap olduğu ve her birine "*Müs-ned-i Ebû Hanife*" dendiği, hadîs ilminde kendisinin âlim bir zât bulunduğunu bildirirler. Fakat bu rivâyetin, kendisinden bir müddet sonra, zaman'ın ilcâsıyla ve *ehl-i hadîs*'e meyil göstermesiyle hudûs bulduğu da iddia edilmektedir. Bu büyük İmam'a tâbi olan fukaha da, "*ehl-i rey*" yahut "*ehl-i kıyâs*" diye isimlendirilir. İmam-ı Âzam, fikhî mezhebini, aslî ve fer'î deliller üzerine tesis etmiştir. Aslî deliller "*edille-i erbaa*" denilen, *Kitab, Sünnet, İcmâ-ı ümmet* ve *Kıyâs-ı fukaha*'dır. Fer'î deliller istihsan, istishab, örf ü âdet gibi tâlî delillerdir.

Kendisi, ticaretle meşgûl ve zengin bir zât idi. Devlet kâpısına muhtaç değil idi. Hayrı severdi; ittikasıyla meşhûrdur. Senelerce, yatsı abdestiyle sabah namazını edâ ettiği mervîdir.

En şâyân-ı dikkat olan tarafı Emevîye devletinde, bazı hususlarda, Roma kanunları tatbik edilirken, İslâm hukuku tam tedvîn edilmemişken, bunu hazmedemeyip, gayret-i İslâmiye ve dinîye ile, onu binâ ve tesise çalışmış olmasıdır. Bunda da, el-hak, muvaffak olmuştur. İslâm hukuku tatbikatında, Hülefâ-yı Râşidîn devrinden hemen sonra, hududların genişlemesi, çeşitli etnik gurupların İslâm'a dâhil olması sebebiyle ve içtimaî teves-sü itibariyle, ortaya çıkan boşluğun doldurulması lâzımdı. Bu büyük iş, aşk, iman, ihlâs, dehâ ve ilim sahibi bir bezzâza nasip oldu. Ne büyük ve mukaddes mazharîyet!

İmam-ı Mâlik'in, onun nasıl olduğuna dair sorulan bir su-ale "Şu direk altındır diye iddia etse, bu iddiasını isbat için delil ikamesine kadir olurdu" diye cevap verdiği rivâyet edilir. Eğer rivâyet doğru ise, hem medhî, hem tenkidi câmidir ve ibaresin-deki espri de şâyân-ı dikkâttir. Fakat bizce, ilâhî, emirlerin hu-dudu içinde, halkın ve ümmetin ihtiyaçları neyi icap ettiriyorsa, İmam'ın onu istihrâc ve istinbat ettiğini göstermektedir ki, bu her hukukunun gayesi olmalıdır.

İmam-ı Âzam'ın vesâir İslâm hukukçularının sistemini, mes'ele hukuku, yahut içtihad hukuku diye adlandırırlar. Eğer "Mes'ele hukukî", bir taraftan ezelf ve ilâhî prensipler, diğer ta-raftan içtimaî ve medenî ihtiyaçlar nazara alınarak tekâmül ederse, hak tevziinde, adâlete en yakın sistemdir. Eğer dünyada "adâlet-i mutlaka" mevcut olacaksa, "casuistique" metodla icrâyı kazâ etmek sâyesinde olabilecektir. Bu tarz kazâ güçtür; kaliteli adam ister. Fakat adâleti, tam tevzide yegâne yoldur. Bir millî hukuk da ancak böyle doğabilir. Bütün dünyaca meşhûr olan, tebeası olan milletlerin hâlâ aradığı Osmanlı adâleti, işte böyle bir hukuk sisteminin en güzel mahsûlünü teş-kil etmekte.

Ebû Hanife, Kur'ân-ı Kerîm'de bulamadığı hükümleri, Peygamber'in sünnetinde dahi bulamaz ise, sahâbenin sözlerine müracaat ederdi. Eğer bunlar, muhtelif olur ise, içinden, âyetlere ve hadîslere en uygun olanını kabul ederdi. Eğer sahâbelerden menkûl bir kavi bulunmaz ise, Tâbiîn'den kimse-

yi taklid etmeyip, onların içtihadı gibi kendisi de içtihad ederdi ve "Onlar adam ise, biz de adamız" derdi.

İmam-ı Âzam'ın hayatında, 80 bin hukukî mesele hallettiği söylenir. Nihayet 150 H. - 767 M. senesinde Bağdad'da dil-sûz bir tarzda, irtihâl-i dâr-ı beka eylemiştir. Selçukî Sultanı Melikşâh, İmam'ın kabrini, güzel bir türbe haline ifrâğ etmiştir. Bu türbe Osmanlı Halife ve Sultanları tarafından defalarca tâmir ve tezyin edilmiştir. Meselâ Sultan Murad-ı Râbi', Bağdad'ı fethetmeden, İmam'ın türbesini ziyâret etmemiş; fetihten sonra ise "İşte şimdi ziyârete yüzümüz var" demiştir. Burayı çok güzel şekilde tâmir ettirmiş; fetih esnâsında şehîd olan Sadrazam Tayyar Mehmed Paşa'yı da, İmam'ın türbesi hazîresine defnettirmiştir. İmam'ın türbesi bugün de bir ziyâretgâhtır.

Hanefî mezhebi akdem, akvem, esah, evzah, Kitâb ve Sünnet'in ruh ve mânasına daha muvâfık; mezheb-i sahâbiye daha mutâbıktır. Türkler'in bu mezhebi benimsemeleri de bu imtiyazlarına mebnîdir. İslâm dünyasının üçte ikisine yakın kısmı, bu mezhebe sâliktir.

Hanefî kitaplarında yazılmış meseleler 3 tabakadır: Birincisi "*Usûl*", ikincisi "*Nevâdir*", üçüncüsü "*Vâkıat ve Nevâzil*" meseleleridir.

Usûl meseleleri üç imamdan, yani İmam-ı Âzam, Ebû Yusuf ve Muhammed'den, açık rivâyetler ile mervî olan meselelerdir. İmam-ı Muhammed'in *Mebisûl*, *Ziyâdât*, *Câmiü's-Sagîr*, *Câmiü'l-Kebîr*; *Siyer-i Sagîr*, *Siyer-i Kebîr* isimli kitaplarında mezkûr olan hep usûl mesâilidir. Çünkü bu kitaplar şöhet ve tevâtür ile ondan rivâyet edilmiştir. Bu cihetle mezkûr kitaplara "*Kütüb-i Zâhire'r-Rivâye*" denilir.

İmam-ı Muhammed'in bu altı kitabında olan meseleleri "*Kâfî*" isimli kitabında, *Hakim Şehîd*, toplamıştır. Bunu, İslâm ulemâsından çoğu şerhetmişlerse de, Şemsü'l-E'imme *Serahsî*'nin "*Mebisûl-ı Serahsî*" nâm kitabı, fukahâ arasında gâyet müteberdir.

İmam-ı Muhammed'in "*Mebûsât*" adlı kitabının müteaddid nüshaları olup, bunlardan en açık olanı "*Mebûsât-ı İbni Süleyman Cürçânî*" dir. Bunun da muhtelif şerhleri vardır.

Nevâdir mes'eleleri, mezkûr altı kitaptan başka kitaplarda, mezhep ashâbından rivâyet olunan mesâildir. İmam-ı Ebû Yusuf'tan rivâyet olunan "*Kütüb-i Emâlî*" ile Hasan b. Ziyâd'ın ve *Muharrerât* sahibinin eserleri bu kabildendir.

İmam-ı Muhammed'in *Keysânîyat*, *Harûnîyat*, *Cürçânîyat*, *Rakkîyat* isimli kitaplarında olan hep "Nevâdir" meseleleridir. Bu kitapları İmam-ı Muhammed, Hârûnü'r-Reşîd ile seyahatlerinde yazmış olduğundan, onun tarafından yazıldığı tevâtüren sâbit değildir. Onun için bu kitaplara "*Kütüb-i gayr-ı zâhire'r-Rivâye*" itlak olunur.

Vâkıat ve *Nevâzil* mes'eleleri, mezhep ashâbından rivâyet vârid olmayan vukûatta, sonraki müçtehidlerin yani İmâmeyn'in ashâbiyle, ashâb-ı ashâbının içtihad ettikleri meselelerdir. Üsam b. Yusuf, İbni Rüstem, Muhammed b. Sem'a, Ebû Süleyman Cürçânî, Ebû Hafs Buhârî, iki imamın ashâbındandır. Bunlardan sonra Vâkıat mesâilini içtihad eden fukahadan bazıları, İbni Seleme, Muhammed b. Mukatıl, Nusayr b. Yahyâ, Ebû Nasr Kasım ve İbni Selâm'dır.

Fakîh Ebû'l-Leys-i Semerkandî'nin "*Kitâb-ı Nevâzil*"i, Nâtıkî'nin *Mecmû-ı Nevâzil*'i ile "*Vâkı'ât*"i, Hâkim Şehîd'in "*Vâkı'ât*"ı hep "Vâkıat" mesâilini ihtivâ eder.

Kâdihan ve *Hülâsa* sahipleri gibi sonraki fakîhler, kitaplarında bu üç tabaka meselelerini karışık olarak toplamışlardır. Bunları dahi bunları yekdiğerinden tefrik ederek irâd etmişlerdir. Şöyle ki, evvelâ Usûl meselelerini, saniyen Nevâdir meselelerini, sâlisen Vâkıat mes'elelerini derc eylemişlerdir. *Radıyaddin Serahsî*'nin "*Muhît-i Serahsî*" isimli kitabı bu yoldadır.

Bizim *Mecelle*'nin ihtivâ ettiği meseleler, fetvâların metinlerinden ve şerhlerinden alındığı cihetle, bunda, tabii olarak, üç tabaka meseleleri mevcut ise de, ekseri zâhir rivâyetlerin nakli için vazedilmiş müteber metinlerden alındığından, zâhir rivâyet meseleleridir.

BİR HUKUK ŞÂHESERİ: MECELLE^(*)

Mecelle-i ahkâm-ı adlîye 19. asrın ikinci yarısında tedvîn ve taknîn edilmiştir. Bu asır, Kara Avrupa'sında da Roma Hukukuna istinâd eden bir takım medenî ve millî kanunların vücûda getirildiği bir zaman parçasıdır. Nitekim önce 1804'de, *Code Civil* veya *Code Napoléon* yapılmış; bu kanun, pek cüz'î tâdilâtla, o zaman Fransa'nın hâkim olduğu İtalya, İspanya, Portekiz, Belçika ve Hollanda'da da tatbik edilmiştir. 1811'de Avusturya, Medenî Kanunu olan *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* taknîn edilmiş; 1900'de de *Bürgerliches Gesetzbuch* nâmı altında Alman Medenî Kanunu mer'iyete girmiştir. 1912 senesinde ise *Schweizerisches Zivilgesetzbuch* nâmı altında İsviçre Medenî Kanunu tatbikat sahasına çıkmıştır. İsviçre'den aldığımız, bugünkü *Borçlar Kanunu*'nun mevzulâ-rının hemen büyük bir kısmını câmi olan *Mecelle*'nin tedvîni de, bu kanunlaştırma hareketlerine muvazî olarak, bize has, yani, millî bir taknîn hareketi olarak nazara çarpmaktadır. Bununla beraber *Mecelle*, hususî bazı sebepler ve ihtiyaçlarla vücûda getirilmiştir. Tanzimat'ın ilânından sonra *Ticaret-i Berrîye ve Bahrîye Kanunları* ile *Cezâ Kanunnâmesi* Fransa'dan iktibas edilmiş, memlekette Şer'î ve Nizamî namıyla, iki çeşit mahkeme vücût bulmuş, buralarda tatbik edilen usûl hükümleri de Avrupa'dan ithâl edilmişti. Nîzamî mahkemelerde icrâ-ı kazâ eden hâkimler, İslâm hukukunun gavâmuzından habersiz idiler. Avrupa, Asya, Afrika gibi üç kıt'ada, hâlâ büyük ülkeleri kapla-

(*) Bu bölüm, yazar tarafından daha önce dipnot şeklinde verilmişken önemine binâen müstakil bir başlıkla yayınlanmıştır (Marifet Yayınları).

yan Devlet'in tebaasının kısm-i âzamını, Müslüman halklar teşkil ediyor; bunların hukukî ve siyasî görüşleri ise, şer'î esaslara dayanıyordu. Sultan Aziz devrinin sonlarıyla, Sultan Abdülhamid zamanında Devlet'in başında bulunanlar, şer'î ve nizâmî nâmiyle vücut bulan bu kanun ve mahkeme ikiliğinin, Müslümanlar arasında husûle getirdiği derin ayrılık ve ıstırapı görüyorlar, buna mâni olmanın siyasî beka için de şart olduğuna kanî bulunuyorlardı. Âlî Paşa'nın Fransız *Code Civil*'ini tercüme ile tatbik fikrini Devlet için bir "semm-i kâtil" olarak tavsif ediyorlar, bu tasavvurun "cinnetin de ötesinde bir gaflet" olduğuna inanıyorlardı. İşte bunun içindir ki, mahkeme ve kanun ikiliğini ortadan kaldırmak, hem nizâmî hem de şer'î mehâkimde tatbik edilmek üzere *Mecelle*'nin hazırlanmasını temin ettiler. Ve bu büyük eseri vücûda getirdiler. İstanbul böylece, tarihi boyunca, iki büyük mecellenin vücûda getirildiği bir şehir oldu. Bunlardan birincisi Justinianus devrinde tedvîn edilen ve *Corpus Jûrus Civilis* nâmı verilen *Jüstinyen Mecellesi*, diğeri de bundan 13 asır sonra Sultan Abdülhamid-i Sâni devrinde taknîn edilen *Ahkâm-ı Adliye Mecellesi*. Bunlardan ikincisini tedvîn eden komisyonun başkanı olan Cevdet Paşa, *Tezâkir*'inde, bu eserin hazırlanmasını ve diğeriyle mukayese-sini şöyle anlatmaktadır:

"... Riyâset-i âcizânem tahtında olarak teşkil olunan cemiyet-i ilmiyede asrın en ileri gelir fukahâ ve füzelâsı bulundu. Eimme-i Hanefiyye beyninde muhtelifünfih olan mesâide nassa erfak ve maslahatta evfak olan kaviller tercih olundu ve bu yolda *Ahkâm-ı Adliye* nâmiyle bir mecelle te'lif kılındı ve bilcümle mehâkim-i şer'îyye ve nizâmîyede mer'iyü'l-icrâ olması için irâde-i senîye sâdır oldu. Ehl-ü erbâbı indinde pek ziyâde takdir ve tahsin edildi... Avrupa kıt'asında en iptida tedvîn edilen kanunnâme *Roma Kanunnâmesi*'dir ki şehir-i Konstantiniyye'de bir cemiyet-i ilmiye ma'rifetiyle tertib ve tedvîn olumuş idi. Avrupa kanunlarının esasıdır ve her tarafta meşhûr ve müteberdir. Fakat *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'ye benzemez. Beyinlerinde çok fark vardır. Çünkü: O, beş altı kanunşinas zâtın ma'rifetiyle yapılmıştır. Bu ise beş altı fakih zâtın ma'rifetiyle vaz'-ı ilâhî

olan Şariat-ı Garrâ'dan ahz ü iltikat edilmiştir. Avrupa kanunşinaslarından olup, bu kerre *Mecelle*'yi mütalâa ve *Roma Kanunnâmesi*'yle mukayese eden ve ikisine dahi mücerred eser-i beşer nazariyle bakan bir zât dedi ki: "Âlemde cemiyet-i ilmîye vasıtasıyla re'sen iki defa kanun yapıldı. İkisi de Konsantiniyye'de vukû buldu. İkincisi tertib ve intizâmı ve mesâilinin hüsn-i tensik ve irtibatı hesabiyle evvelkine çok müreccah ve fâiktir. Beyinlerindeki fark dahi insanın ol asırdan bu asra kadar medeniyette kaç adım atmış olduğuna bir güzel mikyastır."

Mecelle, sehl-i mümteniye varan üslûb ve ifâdesi ile de Türk hukuk edebiyatının bir şâheseri denilmeye lâyıktır. Bugün hâlâ Türkiye hudutları dışındaki bazı memleketlerde bir tatbik sahasına da sahib bulunmaktadır.

İMAM-I ÂZAM'IN TALEBELERİ

İMAM-I EBÛ YUSUF (113 - 182 H.)

İmam-ı Ebû Yusuf (Yâkub b. İbrâhim b. Habîb), İmam-ı Âzam'ın birinci talebesi ve Hanefî mezhebinde de ikinci imamdır. Kûfe'de dünyaya gelmiştir (113 H.), Ebeveyni kendisini zorla sanata yollamışlarsa da, ilme düşkünlüğü fazla olduğundan, İmam-ı Âzam'a sığınarak himâyesine girmiştir. İmam'dan fıkıh tahsil ettiği gibi, sâir âlimlerden de hadîs tahsil etmiş ve hadîs hâfızı olmuştur. Abbasî halifeleri nezdinde pek fazla itibarı olduğundan, dâima yanlarında bulunurdu. Halife Mehdî ve Hâdî zamanında kadı olduğu gibi, Hârûnû'r-Reşîd zamanında da en evvel "*Kadi'l-Kuzzât*=Kadılar Kadısı" unvânını almıştır. Usûl ilmini Hanefî mezhebi üzere herkesten evvel tedvîn etmiş ve neşretmiştir. Hârûn'un hilâfetine 12 inci senesi vefât eylemiştir (182 H.).

İMAM-I MUHAMMED (131 - 189 H.)

İmam-ı Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî el-Vâsıtî, Hanefîliğin büyüklerinden olup, "İmam-ı sâlis - Üçüncü imam" addolunur. Ebû Yusuf'la beraber anılınca "*İmâmeyn*" denir. Vâsît şehrinde H. 131 de doğmuştur. Tahsilini tamamlamadan Ebû Hanife vefât ettiği için, İmam-ı Yusuf'tan ikmâl-i tahsil etmiştir. Te'lif ettiği eserlerle, Hanefî mezhebinin zapt ve ihyâ eylemiştir. İmam-ı Şâfiî'nin de üstâdı ve mürebbîdir. Çünkü Şâfiî'nin pederi vefât ettikten sonra, vâlidesini, İmam-ı Muhammed tezvîç ettiğinden, gece ve gündüz onun evinde bulunur ve istifâde ederdi. İmam-ı Muhammed'in vefâtından sonra, vasîyeti üzerine, kitaplarına da nâil olmuştur. Şâfiî onun hakkında "Benim fakih olmaklığım Muhammed'in te'lifâtı sâyesinde ve onun himmetiyledir" diyerek, fazlını itiraf ederdi.

Ebû Yusuf'un vefâtından sonra, teklif edilen kadılık memuriyetini kabûlden çekinmesi sebebiyle hapse atıldı ve iki ay sonra, ister istemez, Filistin'de Rufe şehrine kadı tâyin olundu. Sonradan Bağdad'a getirildi. Kadı olduğu halde, Hârûnî'r-Reşîd ile Horasan'a sefer eyledi. Epeyce zaman devam eden bu seferlerinde, "Rey" şehrinde vefât eyledi (189 H.) "K ü t ü b - i g a y r - ı Z â h i r e ' r - R i v â y e " denilen eserlerini işte bu seferlerinde yazdığı gibi "Nevâdirü'l-Ümem" nâmında tarihe dair müteber bir eser de kaleme almıştır.

Zâhir rivâyet olan kitaplarından C â m i ü ' l - K e b î r " ile " C â m i ü ' s - S a g î r " de, İmam-ı Âzam'ın hallettiği meseleler vardır ki, hepsi 1432 meseledir. " Z i y â d â t ", onların tamamlayıcısıdır. "Mebisûr"un yazılmasına, İmam-ı Ebû Yusuf da iştirak etmiştir ki, bu eser Hanefiliğin usûl ve kaidelerini toplamaktadır. " S i y e r - i K e b î r " ve " S i y e r - i S a g î r ", fethedilen memleketlerde teşkil edilen idare usûlünü ve oralarda oturan kavimler hakkında icrâ edilen muameleleri hâvidir. " H â r û n i y â t " vesâir gayr-i zâhire'r-rivâye olan eserleri de, fethedilen memleketlerde vaz'olunan nizamları ihtivâ etmektedir.

İMAM-I ZÜFER (115 - 158 H.)

İmam-ı Züfer b. Huzeyl b. Sabah el-Kûfî, İmam-ı Âzam'ın meşhûr talebelerinden ve fıkıh kitaplarını tedvîn eden zâtlardandır. 115 H. senesinde Kûfe'de doğmuştur. Pederi İssfahan ve Basra vâililiklerinde bulunduğu, birâderi de Temim diyarında "Âmil" olduğu halde, onların yanına gitmeyip, öğrenmek ve öğretmekle vakit geçirirdi. Şüphelerinin hallinde yed-i tûla sahibi idi. Ebû Hanîfe'nin ashâbı arasında ihtilâf vuku bulsa, takriri Ebû Yusuf'tan daha güzel olduğu için, ona müracaat ederlerdi. Ömrü müsâit olsaydı, şüphesiz akrânını geçerci; lâkin yaşı 50 ye gelmeden ahâlinin ricâsiyle kabûl ettiği Basra kadılığı esnâsında vefât etti (158 H.) Terekesinden hiç bir şey çıkmadı.

Kıyâs yoluyla verilen fetvâlarda, Ebû Hanife'nin en muktedir talebesi olduğundan, İmam'ın medhine mazhâr olmuştur. Bir kaç eseri vardır.

Hanefî fakîhlerinin vücûda getirdiği pek çok hukukî eserler vardır. Bunlar İslâm hukuku tarihçileri için, dikkate değer araştırmalara konu olmalıdır. Bunlardan da kısaca bahsetmeden geçemeyeceğiz.

USÛL-İ FIKH'A DÂİR ESERLER

Fıkıh usûlüne dair en eski eserler şunlardır:

1) *İmam-ı Şemsü'l-E'imme Muhammed b. Ahmed*'in eseri (vefâtı: 488 H.)

2) *İmam-ı Fahrü'l-İslâm Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevî'nin* U s û l ' ü (v. 481 H.). Bu eser üzerine *Abdülaziz Buhârî* tarafından " K e ş f ü ' l - E s r â r " nâmile yazılan şerh, âlimler arasında pek muteberdir.

Usul-i Fıkıh'a dair sonrakilerin (MÜTEAHHİRÎN)in eserlerinden bazıları ise şunlardır:

1) " T e n k î h " ve şerhi " T a v z î h " dir ki, *Sadrü's-Şerîa Abdullah b. Mes'ud el-Mahcûbî'nin* eseridir. (v: 793 H.).

2) " T e l v î h " dir ki, *Sa'deddin* (b. Mes'ud) *Taftazanî'nin* *Tavzîh* üzerine yazdığı hâşiyedir (v: 789 H.)

3) "F ü s û l ü ' l - B e d â y i ' f î U s û l i ' ş - Ş e r â y i ' " dir ki, *Molla Fenârî Şemseddin Ahmed b. Hamza'nın* eseridir (v: 834 H.).

4) *Hüseyin Çelebi'nin* " T e l v î h " üzerine yazdığı hâşiyedir (v: 887 H.).

5) " M e n â r " dır ki, *Hâfizü'd-din Abdullah b. Ahmed Berketü'n-Neseffî'nin* eseridir (v: 711 H.).

6) *Abdüllâtîf b. Feriştah ibni Melek* nâmındaki zâtın "M e n â r " üzerine olan şerhidir. Hicretin 9 uncu asrında yaşamış, Sultan Yıldırım Bâyezid devri âlimlerindendir.

7) *Molla Hüsrev'in* " M i r k a t " nâm eseriyle " M i r ' a t " nâmındaki şerhidir. Fâtih Sultan Mehmed Hân Hazretlerinin Şeyhülsîlâmı idi.

8) " M e c â m i ' ü ' l - H a k â y ı k " ve şerhi " M e n â - f i ü ' d - D e k â y ı k " dır ki, *Ebû Said Mehmed'in* eseridir (v: 1200 H.).

FÜRÛ-I FIKH'A DÂİR BAZI MEŞHÛR ESERLER

Fürû-ı Fıkha dâir yazılmış eserlerin had ve hesabı olmayıp, en müteberlerinden bazıları aşağıda beyân olunmuştur:

MÜTEKADDİMİN'İN ESERLERİ

F ü r û ' a d a i r MÜTEKADDİMİN'İN (*Taftazânî'den* evvelkilerin) eserleri:

1) *İmam-ı Muhammed'in* " C â m i ' ü l - K e b î r " nâm eseridir ki, bu yolda yazılan eserlerin birincisidir. Sonra " C â - m i ' ü ' s - S a g î r " i gelir.

2) *İmam-ı Muhammed b. Mansur Maturîdî'nin* " C â m i ' ü ' - S a g î r " üzerine yazdığı şerhdir (v: 330 H.).

3) *Ebû Câfer Tahâvî'nin* eseridir (229-321 H.)

4) *İmam-ı Serahsî'nin* " M e b s û t " adlı eseridir. 10 ciltten mürekkeptir.

5) *Ebûl-Leys Nasır b. Muhammed Semerkandî'nin* " H a - z î n e t ü ' l - F ı k h " nâm eseridir (v: 383 H.).

MÜTEAHHİRİN'İN ESERLERİ

F ü r û ' a d a i r (sonrakilerin Müteahhirîn'in) eserleri:

Bugün dahi ellerde mütedâvil olan en müteber eser İbrâhim Halebî'nin (v: 956 H.), " M ü l t e k â ü ' l - E b h â r "

nâm eseridir. *Halêb*'de tahsil ettikten sonra *Mısır* ve *İstanbul*'da yetişmiş ve *Fâtih* câmiinde imam olup 90 sene ömür sürmüştür. *M ü l t e k â ' n*ın yazılmasında umûmîyetle aşağıdaki eserlerden iktibaslarda bulunmuştur:

1) " *V i k â y e* " dir ki, *Tâcü's-Şeria*'nın eseridir, oğlu *Sadrü's-Şeria* tarafından şerhedilmiştir.

2) " *M u h t a s a r* " dır ki, Kûfe kadısı *Ebû'l-Fazl Mecdü'd-din Musûlî*'nin eseridir (v: 683 H.).

3) " *M e c m a ' ü ' l - B a h r e y n* " dir ki, *İbni Saatî* nâmiyle mâruf olan *Muzafferü'd-din*'in eseridir (v: 694 H.).

4) " *K e n z* " dir ki " *M e n â r* " müellifi *Ebû Bereketü'n-Neseffî*'nin eseridir. Bu dört esere " *Mütûn-u Erba'a-i Mû'teberre*-Dört mûteber metîn" denilir.

5) " *H i d â y e* " dir ki Şeyhülislâm *Burhânü'd-din Merginânî Ebû Hasan*'ın eseridir. Merginan, Fergana yakınında bir şehirdir. (v: 593 H.).

6) " *M u h t a s a r - ı K u d û r î* " dir, ki *Ebû Hasan Ahmed b. Muhammed Kudûrî*'nin eseridir. Kudûr, Bağdad'ta bir beldedir (v: 436 H.).

*M ü l t e k â '*dan sonra " *D ü r e r* " ve şerhi " *D ü r e r* " nâm kitaplar gelir ki, *Molla Hüsrev*'in eseridir.

7) *Fürû-ı Fıkha* dâir en son ve en mükemmel olarak yazılan eser Şam'lı *İbni Âbidin*'in eseridir (v: 1298 H.); Şam müftisi *Muhammed Alâeddin Hasköyî*'nin " *D ü r r ü ' l - M u h t â r* " nâm eserini " *Reddû'l-Muhtar* " nâmile tahşîye etmiştir (v: 1186) H.).

MÛTEBER FETVÂ KİTAPLARI

Fetvâ kitaplarından başlıcaları şunlardır:

1) " *F e v â i d - i Z e y n î y e* ", Mısırlı *Zeynü'd-din İbrâhim b. Nüceym*'in eseridir (v: 365 H.).

2) " Fete v â y - ı F e y z î y e ", *Burhânü'd-din Kerhî*'nin eseridir (v: 1098 H.).

3) " Fete v â y - ı A n k a r a v î ", *Şeyhülislâm Fâzıl Muhammed b. Hüseyin*'in eseridir (v: 1098 H.).

4) " Fete v â y - ı A l i E f e n d i ", *Çatalcalı Ali Efendi*'nin eseridir (v: 1103 H.).

5) " B e h c e t ü ' l - F e t e v â ", *Mehmed Fakîh Efendi*'nin eseridir (v: 1153 H.).

6) " Fete v â y - ı H i n d î y e ", " Fete v â y - ı C i - h a n g i r î y e " veya " Fete v â y - ı Â l e m g î r î y e " Bâbürlü hükümdarlarından *Evrengzib Alemgir Şah*'ın (1609-1707 M.) emri üzerine Hind ulemâsından bir hey'et tarafından tertip edilmiş ve toplanması onbirinci hicrî asrın son yarısına tesâdüf edip 50 senede son bulmuştur.

Fıkıha dâir olan İslâmî eserler çok fazladır. Bu saha en fazla uğraşılan bir ilim sahasıdır. Bunda da hukukî tarafı en fazla ağır basan mezhep Hanefîye'dir ve Hanefî fukahâsıdır. Çünkü Mâlikîlik ve Hanbelîlik bir hadîs ekolü olup, hukukî tarafları ve tasnif görüşleri, Hanefî ulemâsına nazaran azdır. Zaten bu mezhep ulemâsına "*Ehl-i hadîs*" denilmesinin sebebi de budur.

MÂLİKÎLİK

İmam-ı Mâlik b. Enes tarafından tesis edilmiştir. *İmam-ı Mâlik*, Yemen kabilelerinden birine mensuptur. Medine'de 95 H. (710 M.) tarihinde doğmuş ve yetişmiştir. Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den 900 kadar zevâtтан, hadîs ahzettği rivâyet edilmektedir. Kendileri büyük bir muhaddistir. Te'lifi olan ve bin kadar hadîsi câmi bulunan "E l - M u v a t t a" sı, müteber bir eser olup; 40 senede ikmâl edildiği rivâyet edilir. Hadîs rivâyet edeceği zaman, abdest alıp yıkandığı, güzel kokular sürünüp, vakar, heybet ve ta'zimle nakle şürû eylediği mervîdir, İmam, fikhî içtihadlarında delilden başka, Ehl-i Medine'nin ittifakına da müstakil bir hüccet olarak bakar. Çünkü onların, Peygamber'in sözlerini ve fiillerini daha iyi bildiklerini kabûl eder. Daha sonra "*Maslahat-ı mürsel*"e nazar eder. (Yani hakkında muayyen hükmi bir şey bulunmayan hâdiselerde maslâhat icâbınca hüküm verir). Sonra da "Sedd-i serayî" denilen sâir delillere nazar eder.

İmam-ı Mâlik, zâhid, âlim, muttakî ve kerîm idi. Peygamber'in şehrine büyük ve ta'zimkâr bir hisle bağlı idi. Hârûnü'r-Reşîd'in ısrarlarına rağmen oradan ayrılmamıştır. Medine'de binnek hayvanına dahi binmezdi ve bunu Peygamber'in orada medfûn olmasına istinâd ettirirdi. Hârûnü'r-Reşîd'in oğulları *Emîn* ile *Me'mun*'un, ondan hadîs dinledikleri rivâyet edilir. *İmam-ı Mâlik*, aynı zamanda, pek metîn bir zat idi. İkrah yoluyla yapılan talâkın vesâir yeminlerin müteber olmadığına kanî idi. 147 H. de Medine'de emîr olan *Câfer ibni Süleyman*'a, zorla yaptırılan bi'at yeminlerini müteber tutmadıklarını söylemişler; o da İmam'a haber gönderip, bu içtihadından vazgeçmesini

teklif etmişti. Bu teklife red cevabı vermesi, kırbaç darbelerine mâruz kalmasına sebep olmuştu. *Halife el-Mansur*, bu hâdise üzerine, Medine emîrini azletmiş ve hakkında verilecek cezâyı İmam'dan sormuştu. İmam'ın cevabı ferâgat nümûnesidir: "Hayır, ben onu affettim, Peygamberlere karâbeti olan bir zâtın kıyâmet günü hasmı olmaktan hayâ ederim." Ne büyük ulûvv-i cenâblık.

İmâm-ı Mâlik 179 H. - 795 M. senesinde Medine-i Münnevver'e de dâr-ı bekaya rihlet ettiler ve Bakî denilen makbreye defnedildiler.

Mâlikîlik, evvelce Endülüs'te, *İmâm-ı Evzâi*'nin mezhebi yerine geçerek, hâkim olmuştu. Şimdi Mağrib'de, Şimalî Afrika'da, Sudan'da, Garbî Afrika'da hâkimdir.

ŞAFİİLİK

İmam Ebu Abdullah Muhammed b. İdris Şafîî, E'imme-i Erba'a (Dört İmam)'ın üçüncüsüdür. 150 H. - 707 M. de Gazze'de doğmuştur. Nesep itibariyle Kureyşî olduğu rivâyet edilir. İki yaşında iken Mekke'ye götürülmüştür. Dokuz yaşında Kur'ân'ı hıfzetmiştir. Bağdad'a gitmiş, sonraları Mısır'a göç ederek Kahire'de (Fustat) yerleşmiştir. 12 İmam'dan *Mûsa Kâzım* ile ülfet ettiği için, rıfzına kail olunarak, hapse atılmış olduğu söylenir. Mezhebi, önceleri Irak ve Horasan'da yayılmış ise de, sonra Mısır'da genişlemiştir. Bilâhare Mısır'da, Râfîzî hükûmeti zamanında *Zeydîye* fıkıhı tedâvül etmiş ise de, *Selâhaddin-i Eyyûbî* ile bu ortadan kalkmıştır. Şafîî hukukçuları Mısır'a gelerek, mezhebin gelişmesine ve tutunmasına hizmet etmişlerdir.

İmam dört delilden sonra, ashâbın ihtilâflı sözlerini, ve "istihsan"ı birer delil olarak kabul etmemiştir. Hattâ "İstihsanda bulunmak isteyen, kendisinin şârî olmasını murad etmiş olur" demiş ve böylece *İmam-ı Âzam*'ı tenkid etmiştir. Filvâki kendisi, Hicazlılar'ın yolu ile (E h l - i h a d î s), Iraklılar'ın yolunu (E h l - i r e y) birleştirip mezcederek hususî bir mezhep ihtiyar etmiş ve çok yerlerde de, *İmam-ı Mâlik*'e muhalefet etmiştir. Fakat İmam'ın içtihad ettiği meseleler eski ve yeni mezhep diye ikiye ayrılıp, Bağdad'ta bulunduğu zamandakiler birinciye, diğeri ikinciye aittir.

İmam zühd ve takvâ, adl ve vefâ, lütûf ve sehâ, akıl ve zekâ gibi bütün güzel sıfatlarla mevsûf olduğu gibi, aynı zamanda edib, şâir, tabib ve remmât (ok atıcı) idi de. Epeyce te'lifâtı vardır. 20/Ocak/820 M.-204 H. de Kahire'de dâr-ı beka-ya göçüp, Kurafe nâm mahalle defnedildi. Mübarek kabirleri ziyaretgâhtır.

HANBELÎLİK

Bu mezhebin vâzı'ı *Ahmed b. Hanbel*'dir (H. 164-241; M. 780-855). Hanbelîler kanlı mücadelelerden sonra ancak milâdın 9 uncu asrında kendi mezheplerini bir Sünnî mezheb olarak kabul ettirebilmişlerdir. Hanbelîlik pek sıkıdır. Kur'ân ve Hadîs'in yalnız lâfzına kıymet vermekte, icma' ve kıyâs'ın hududunu daraltmaktadırlar. Suriye'de Dicle ve Fırat arasındaki sahalarda vaktiyle bu mezhebin sâlikleri çoktu; fakat Selçuk Sultanlarının uzun çalışmaları ile Hanefî mezhebi mensupları çoğaldı. Tarihin en büyük ve en uzun iki İmparatorluğu'ndan birisi olan Osmanlı Devleti de Hanefiliği tervîc ettiğinden, Hanbelîlik azaldı ise de, sonradan, 18 inci asırda zuhûr eden *Vahhabîlik*'le bu mezhep yeni bir inkişâf kazandı.

Doğru fıkıh mezhepleri arasında ayrıca *İmam-ı Evzâi*'nin, *İmam-ı Sevri*'nin, *İmam-ı Dâvûd*'un mezhepleri zikredilebilir ise de, mensupları ya hiç kalmamış, yahut pek az bulunmuş olduğundan, ismini zikretmekle iktifâ ediyoruz.

V A H H Â B Î L İ K

V A H H Â B Î L İ K ve MENŞELERİ HAKKINDA TAHLÎL ve TENKÎD

Müellifin, bu hususta verdiği izahat da, çok nâkıs ve kifâyetsizdir. Bu sebeple, günümüzde, bir devletin resmî mezhebini teşkil eden ve Haremeyn'e hâkim olduğu için, çok mühim bir mevkiye sahip bulunan bu mezhebin üzerinde, ayrıca durmak ve izahat vermek lâzımdır.

Vahhâbîlik, ikiyüz küsur sene önce, Hâricîlik gibi, çok sert amel ve itikad cereyanlarının menbaini teşkil etmiş olan, Necid kıt'asında görölmeğe başlamış ve kısa zamanda dairesini genişletmiştir. Osmanlı tarihinde, çöl kabâilinin isyânı olarak görünen bu hareketin genişlemesi üzerinde, dış tesirlerin de dahli unutulmamalıdır. Nitekim, Fransız Hâricîye Nâzırlarından Jean Pichon, "Vahhâbîler'in İngiliz ajanları vasıtasıyla tahrik edildiğini, Londra ile bir anlaşmaya vardıklarını, hattâ hareketin zuhûrunda bu hükûmetin tesirinin büyük olduğunu" söylemiştir. Aynı müellif, Napelêon'un da bu mevzu ile alâkadar olduğunu, meseleyi, işi bilenlerden sordurduğunu yazmaktadır. Bilâhare cereyân eden vukuat bu iddiaların doğruluğunu az çok te'yîd etmiştir.

Fakat Vahhâbîlik, daha ziyâde bir itikad ve amel tavrı ve davranışı olarak görünmektedir. Nitekim *Vahhâbî* diye adlandırılanlar, "Biz itikadda selef, amelde Hanbelî mezhebindeniz. Esâsen Ahmed b. Hanbel, itikad husûsunda selefın nâsıcı yani Eserîye kolunu temsil eder. Onun, amelde de yolu budur. Bu sebeple, biz, itikadda ve amelde Hanbelî'yiz; Vahhâbîlik diye

bir şey yoktur. *Abdü'l-Vahhâb*, ilmen ve fiilen bu mezhebin müceddidi ve şeyhülislâmıdır" derler. Ancak bunlar, zuhûrlarında, kendilerini hakikî muvahhid, diğer Müslümanlar'ı ise âdeta müşrik addederek çok sert ve katı bir telâkki ile hareket etmişler; fecî bir ifrâta vararak, İslâm câması arasında köklü ve berbad bir fitne uyandırmışlardır. Bu sebeple, Hanbelî olmak iddialarına, ilk andaki hareketleri ve fiilleri karşısında, makbûl bir müddeâ gözüyle bakılamaz. Nitekim, İmam-ı Hanbel, "Fâcir ve gasıb bile olsa, halifeye itaatın vücûbuna kâildi; çünkü fitnenin uyandırılmasını tecvîz etmezdi." Bir risâlesinde bunu "Halifelere, ister fâcir olsun, ister muttakî olsun, itaat gerekir. Hiçbir kimsenin onlara ta'n etmek veya onlarla münâzaada bulunmak hakkı yoktur. Bir kimse İmamü'l-Müslimîn'e karşı ayaklansa, buna mukabil İmam etrafında toplanmış halk, ister rızâ, ister tahakküm ile onun hilâfetini tanısa, isyancı, İslâm vahdetini bozmuş ve ehâdis-i Peygamberî'ye muğayir hareket etmiş sayılır. Ayaklanann kimse, aynı hal üzere ölürse, câhiliye ölümü ile ölmüş olur" demiştir. Bu vaziyete göre, Vahhâbî isyânını, *Ahmed b. Hanbel*'in görüşüne tatbik edersek, mesele tavazzuh eder. O zaman onlara, ilk çıkış ânında, Hanbelî demek de kolay olmaz.

Diğer taraftan "*Târih-i Kâmil*" sahibi *İbnü'l-Esîr*'in, 323 H. yılında Bağdad'da, gulât-ı Hanâbile'nin vücûd verdiği baskı ve tazyîke işâret eden fıkrasını da, onlara tatbik etmek mümkün değildir. "Evlere ve halka hücum eden, hânelerde içki arayan, mûsikî âletlerini kıran, yanlarında iyâlisten başka bir kadınla gidenleri döven" bu gulât-ı Hanâbile'nin hareketleri bile, Vahhâbî denilenlerin yaptıkları yanında basittir. İçtimaî nizamı ihlâl gibi görünse de, isyân değildir. Osmanlı tarihindeki *Kadızedeliler* hareketine benzetilebilir. Vahhâbîlerinki ise düpedüz isyân, İslâm câması arasına fitne sokmak; nifak ve şikâka vesile olmak, birtakım vâhî' inanışlarla Müslümanlar'ın malına ve canına kasdetmek, yani bağılık ve şakîlik etmek demektir. Bunu, itikad ve mezhebden ziyâde, Necid havâlisindeki bedevî kabâilin me'lûf bulunduğu içtimaî hayatla, onların her şeyden

üstün tuttıkları kabile münazaası, yağma ve gârât arzularıyla izahın imkânı vardır. Bu sebeple, onların millî bir Arap hükûmeti kurmak arzusunda olduklarını iddia eden sakat nasyonalist görüş; aslâ makbul addedilemez.

Vahhâbîliği, cibillî bir Türk düşmanlığıyla dolu olan Garblı müsteşriklerin Luther'vârî bir dinî islâhat hareketi olarak görmeleri de, aslında, kendi hastalıklarını ortaya koyar. Bizde bu müsteşrik telâkkisine kapılmış bazı kimseler de vardır. Bunlardan biriyle konuşmamızda "Müsteşrikler; Vahhâbîliğe çok ehemmiyet veriyorlar; onu bir reform olarak görüyorlar; onları tenkid etmek doğru değildir" dedi. Bu zata "Mâlûmunuzdur ki, Fransız, Alman ve İngiliz şarkîyâtının, sebep ve sâikleri başkadır ve onların siyâsî arzularıyla alâkalıdır. Onlar, Hazret-i Peygamberi bile, umûmîyetle ve hâşâ, "Bir bedevî deve çobanı" olarak görmekte, Arab'ın yağma arzusunu tatmin ettiğini söylemektedirler. Abdül'l-Vahhâb'ın hareketini de ona benzetmekte ve iddialarını kuvvetlendirici bir delil olarak görmektedirler. Onların hepsi, asırlarca Osmanlı Türkü'nün karşısında ezilen kavimlerin çocukları olduklarından, papaz taassubuyla hareket etmekte, Türk'ü batırmak için Arab'ı medhetmekte, onları bize karşı tahrik etmektedirler. İslâm câmiasını parçalamak maksadıyla hareket eden bu müsteşrikler, Türk hâkimiyetinin Müslümanlığa zarar verdiğini iddia ederek, esas gayelerini de ortaya koymaktadırlar. Osmanlı'ya karşı hareket eden Abdül'l-Vahhâb; onlar için, işte bu sebeple değerlidir. Dinî reform gibi şeyler garnitürdür. Avrupa'daki dinî reform hareketinin vücûda getirdiği fecî karışıklıklar mâlûmdur. İslâm dünyasında Şi'a ve Sünnet ehli arasındaki ihtilâf bize yeterken, daha başka ayrılıklar çıkarmak ve onları tervîc etmek bize düşmez. İslâm tarihinde, bilhassa Osmanlı devrinde, yalnız itikadda kaldıkça, nizâmı ve asâyişi ihlâl etmedikçe, bu çeşit telâkkilere bir şey denmemiştir. Bu sebeple Vahhâbîliği tenkid etmek, haksız görüşlerini yermek, haklı telâkkilerini teslim etmek lüzûmlu ve zarurîdir. Esasen, bu hareket, devlet haline gelince sertliğini kaybetmiş ve

yumuşamıştır" dedim. İslâm hakkında tercümeler yapan bu zât, şu görüşüme bir şey demedi veya diyemedi. Fakat, beni tasdik ettiğini de söyleyemem. İşte Vahhâbîliğe, bir de bu nokta-i nazardan bakanlar vardır.

Diğer taraftan, Vahhâbîler, İslâm'ın iki mukaddes belde-sinde, siyasî bir hâkimiyete sahip bulunmaktadırlar. Bu sebeple, dünyanın dört bir yerinden gelen Müslümanlar, hac esnâsında orada toplanmakta ve bazı kanaatlerle memleketlerine dönmektedirler. Yani Vahhâbîler'in inanç ve telâkkileri, hiçbir propaganda yapmadan, İslâm dünyasının her köşesinde, az veya çok yayılmakta ve bazı mutaassıb sâlikler bulmaktadır. Bir gün, bir toplantıda, oradan gelen bir Türkistanlı ile tanıştık. Adam, dinleyen kalabalık bir topluluk bulduğunu görerek, söze "Ben elhamdülillah Vahhâbîyim" diye başladı. En ufak davranışlar ve halkımızın, hiss-i dinî ile dolu bir an'ane halinde icrâ ettiği hareketler hakkında "küfür"dür; "şirk"tir" gibi zebândıralıklarda bulundu. Dayanamadım, "Efendi, biz ancak Müslüman olduğumuz için hamdederiz; "elhamdülillah Hanefî'yim, elhamdülillâh Şafiî'yim" diyen bir müslümana şimdiye kadar rastlamadım. Sen ise Vahhâbî'yim diye hamdediyorsun. Senin bağlı bulunduğun Vahhâbîlik, selefin devamı olduğunu ve Hanbelî'liğini iddia ediyor. Bunlar ise İslâm'da nifak ve şikakdan dâima hazer etmişlerdir. İslâm arasında fitneye lüzûm yok. Mâsum müslümanların hareketlerini, işi küfür ve şirke vardırmadan tenkid et. Ötesine gitme. Selef'den ve Erbaa'dan hangi adam, birbirini ta'n ve teşnî' etmiştir? İmam-ı Hanbel'in hocası, İmam-ı Şâfiî'dir. İmam-ı Şâfiî, İmam-ı Âzam'ın talebesi olan İmam-ı Muhammed'den ders almıştır" dedim ve adamı susturdum. Bunlar, rastladığım vak'alardan yalnız iki misaldir. Bu telâkkilere az çok benzeyen inançlara sahip pek çok insanla karşılaştım. Bazı kim-seler vardı ki, hacca gitmişler, bazı hâdiselerle karşılaşmışlardı. Meselâ, hırsızlığın azlığı, herkesin ortadaki malını ve dükkânını açık bırakarak câmie veya başka bir yere gitmesi, onların üzerinde tesir icrâ etmişti. Onlar, birkaç gün içinde, o cemiyetteki kapalı ahlâksızlıkları, oldukça mebzûl olan hırsızlıkları ve

içtimaî ıztırapları görmemişler, görememişlerdi. Bu müşâhedelere ehemmiyet vermemek, pek tabîî ki mümkün değildir. Yalnız bunun Vahhâbîlikten çıkmadığı ve ona ait bir şey olmadığı da tabîîdir. Bir zamanlar, hiç de Vahhâbî olmadığı, sert ve pek katı bir inanç ve tatbikata aslâ sahip bulunmadığı, çok geniş bir dinî müsamaha ile dolu olduğu halde, bu çeşit emniyet ve asâyiş nümûnelerinin şâheserleri, hattâ bunlardan çok daha üstünleri, Osmanlı ülkesinde ve nizâmında mevcuttu. Buna dair yabancı müelliflerin, hemen hepsinin ittifakı vardır denilebilir. Bunlarda, Türk halkının doğruluğu, nâmusu, misâfirperverliği, ahlâkî üstünlüğü, yiğitliği, gözü tok oluşu, çok ciddî imanı, bütün mahlûkata karşı gösterdiği sonsuz merhameti pek açık ve sarfî olarak dile getirilmiştir.

Yine bir gün, orayı da, burayı da iyi bilen, ulemâdan bir zât ile karşılaştım. Kendisi Suûdî topraklarında yaşıyordu. Ayrıca, İslâm dünyasının hemen her yerini dolaşmıştı. Ona, Müslümanlığı en iyi şekliyle nerede gördüğünün sordum. "Burada" diye cevap verdi. "Aman üstad, sizden çok samimî ve doğru, vicdanınıza hitap ederek, bir cevap istiyorum" dedim. Kendisi, çok sâlih, âbid ve sözüne güvenilir biz zât idi. Yine "Burada" dedi. Sonra "Sizin ahâliniz kadar ahlâklı, edebli, Müslümanlığı ruhuna sindirmiş, temiz bir halka tesâdüf etmedim. Konya'yı, Ankara'yı, Eskişehir'i, Kayseri'yi, Erzurum'u gezdim. Câmilere gittim. Âdab ve erkânla namaz kılan, çok yüksek bir ahlâkla mütehallî, genç ve yaşlı insanlara rastladım. Bazılarıyla konuştum. Müşâhedemi söylüyorum" diye fikrinde ısrâr etti. İslâm dünyası hakkında uzun izahat verdi. Beyrut'lu, genç ve varlıklı bir Arab'la karşılaştım. O da, çok yer dolaşmıştı. Osmanlılar'a hayrandı. Bize ait her şeyi âdeta mukaddes görüyordu. Suûdîler hakkında pek menfî beyânda bulundu. Aynı sözleri söyledi. Buna dair, şahsen dinlediğim müşâhedeler pek fazladır ve tadâdına lüzûm yoktur. İşte bu çeşitli iddialar karşısında Vahhâbîlik cereyanının doğru ölçüler içinde mütalâa edilmesi zarureti kendini göstermekteydi. Bunu yapmaya çalıştım. Maksadım, kimseye ta'n etmek değildir. Dinî mevzularda çok geniş yürekli ve

müşamahalı davranmak mecbûriyetinde olduğumuzu takdir edenlerden biriyim. Maksudım, İslâm arasındaki vahdetin temininden ibarettir. Bu sebeple şu cereyânı tenkid ederken bile, ifrattan tevakkî etmeğe gayret ettim. Tevfik Allah'tandır.

Vahhâbiler, yukarıda da söylediğimiz gibi, kendilerini, itikadda ve amelde Hanbelî olarak görürler. Bu mezhebin, büyüklerinden biri olan İbni Teymîye'yi de muktedâbih tanırlar. Bu sebeple, şu iki zât hakkında, biraz malûmat vermek lâzımdır. Böylece Vahhâbî cereyânının istinâd ettiği ve kendisini bağladığı tarihî kökü de anlamış oluruz.

AHMED bin HANBEL (164-241 H.)

İmam-ı Ahmed, Serahs vâlisi Muhammed bin Hanbel'in oğludur. Annesi, pederinin vefâtı üzerine, Merv'den Bağdad'a gelmiştir. İbni Hallikan'ın yazdığına göre "Vâlidesi hâmile iken Merv'den çıkıp, Bağdad'a gelmiş ve 164/780 senesi Rebiülevvel'inde imamı vücûda getirmiştir. Bir rivâyete göre de, Merv'de doğmuş ve çocuk iken Bağdad'a gelmiştir." Peder ve vâlidesinin Şeyban kabilesinden olduğu, Hanbel isminin ise, dedesinin ismi bulunduğu söylenmiştir. Tahsilini, Kûfe, Basra, Medine ve Mekke'de yapmış; hadîs toplamak için Horasan, Yemen ve Mağrib diyârlarına, uzun seyahatler icrâ etmiştir. İşte bu sebeple, İmam hazretleri, "Mukteda-yı muhaddisîn" addolunur. Bağdad'da İmam-ı Şâfiî'nin yanında uzun müddet kalmış; ondan ve İmam-ı Ebû Yusuf'dan fıkıh ve hadîs ahzetmiştir. İmâm-ı Şâfiî Mısır'a giderken, "Bağdat'ta Ahmed'den fakîh ve salih adam kalmamıştır." demiş ve onu kadılık memuriyetlerine tavsiye etmiştir. Fakat Ahmed bin Hanbel, devlet memuru olmayı, zühd ve takvâsına muvâfık bulmamıştır. İmam, *İbni Cevzî*'nin nakline göre "Pederinden kalan ve turz nâmı verilen bir dokuma tezgâhının vâridatiyle geçinmiştir." Yine Zehebî'nin nakline göre, "Yemen'de bulunduğu esnâda, en yakın arkadaşından bile borç almamış ve uçkur bağı dokuyarak nafakasını temin etmiştir." Hattâ bir gün, ipini alıp tarlalara çıkmış ve sahibinden müsaade alarak ekin bakîyesini toplayıp yüklenmiş ve bunları satarak geçinmiştir. İmam, böylece, hiçbir kimseye bâr olmamış; Halife'nin bile verdiklerini, bir defası hâriç, kabûl etmemiştir. Mecbûren aldığı bu hediye de, fukaraya dağıttırmıştır. Yani İmam, bu derece yüksek bir iman, ahlâk, ihlâs ve salâbet nümûnesidir.

Hadîs cem'i için pek çok seyahatler yapmıştır. Bir gün, ahablarından biri "Bir Kûfe'ye, bir Basra'ya gitmeye, ne zamana kadar devam edeceksin" diye sormuş; imamdanda "Hokka ve kalem ile mezara kadar" cevabını almıştır. Bu söz, Peygam-

ber'in "*Utlubü'l-ilme mine'l mehdi ile'l-lahd* = Beşikten mezara kadar ilmi talep ediniz" hadîsine muvâfıktır. Zaten Hazret-i İmam, hadîsle fazla meşgûliyetinden dolayı, hep o tarzda konuşmuş. Fakat o, hadîs rivâyetine de fetvâ vermeye, 40 yaşından sonra başlamıştır. Hadîs rivâyetini, dâima yazılı metinden yapar ve hâfızasına istinâden rivâyetten içtinâb edermiş. Öyle ki, talebeleri, kitaba başvurmaksızın okuttuğu hadîslerin yüzü geçmediğini söylerlermiş. İbni Hallikan "İmam-ı mezbur mukteda-yı muhaddisîn ve pişvây-ı ehl-i yakîn ve müçtehid-i din-i mübîn idi. *Kitâb-ı Müsned*'i, silk-i tasnife çekdikte, içine derc eylediği ehâdis-i şerîfe hadd ü şümârdan birûn olup, ol mertebe ahbarı mucîz eser cem'i kimseye müyesser ve mukadder olmamıştı. Naklolunur ki, İmam'ın sanduka-i sînesinde bin kere bin hadîs-i şerîf mahfûz idi" demektedir. Burda zikredildiği üzere, çok kuvvetli bir hâfızaya sahip imiş. Fakat, yanlış olur korkusuyla, ezberden hadîs rivâyet etmezmiş.

Ahmed bin Hanbel, selef ve sünnet yolunun en büyük mümessili olmuş; bunu yaymak için çalışmıştır. Mu'tezile'ye, Cehmîye'ye ve Mürcie'ye karşı şiddetle mukabele etmiş ve onlara reddîyeler yazmıştır.

O sıralarda Mu'tezile'ye yakınlık gösteren Me'mun Halife'nin, "Halk-ı Kur'ân" meselesi ortaya çıkmıştır. Abbasî Halifesi Me'mun, yüksek bir ilim ve kültür faaliyetini teşvik eden, büyük ve kıymetli bir adamdır. O, Bağdad'da bir ilim muhitinin doğuşuna çok hizmet etmiştir. Tabîî ilimler, onun zamanında çok ciddî bir tekâmül göstermişlerdir. Böyle kıymetli bir zâtın, "Halk-ı Kur'ân" meselesine takılıp kalması, bunu kabul ettirmek için cebir ve şiddete başvurmaya, aklın alacağı bir iş değildir. Çok mânasız, pek hafif, hattâ çok tehlikeli bir tasarruftur. Fakat Me'mun Halife, bu garip işe girişmiştir. Ebû Zehrâ'nın yazdığına göre, Kur'ân'ın mahlûkiyeti meselesinin ihdâsında, güyâ Hristiyanlar'ın dahil olmuştur. Bunlardan Şamlı Yuhanna "İsâ Allah'ın oğludur, Meryem'e ilka ettiği kelimesidir" diyerek, "Allah'ın kelimesi kadîm midir?" diye soruyor; "Hayır" cevâbını alınca da, "Öyleyse Kur'ân da mahlûktur" diyormuş.

Meselâ, Ca'd b. Dirhem, Cehm b. Safvân ve Mu'tezile, "Kur'ân mahlûktur" demişler ve Halife Me'mun da bu görüşü benimsemiş. Mu'tezile hakkında da çok şey bilmiyoruz. Bunların esas eserlerinden ziyâde, reddedilen iddialarına vâkıfız, Onlar, Kur'ân'ın mahlûkîyeti akîdesinden ne netice çıkarmak, siyasî ve fikhî olarak neye varmak istiyorlardı? Buna kat'i ve doğru bir cevap vermek mümkün değildir. Bu hareket, bugün için bize, fikrî ve imanî vahdeti bozan, cemiyette karışıklıklar vücûda getiren, pek ziyâde bir reaksiyon celbeden, garip ve tehlikeli bir davranış intibai vermektir. İşte "Kur'ân mahlûktur" demeye zorlanan ulemânın en büyüklerinden biri de, İmam Ahmed b. Hanbel'dir. İbni Hallikan, onun "Halk-ı Kur'ân'a dâvet olunduğunu, 220 Ramazan'ının son onuncu gününde darb-ı veci' ile darb olunduğunu, tahammül edip, kavl-i Hakk'dan rûgerdân olmadığını, kelâm-ı bâtıldan imtinâ edip yüz döndürdüğünü" yazmaktadır. O sırada Me'mun ölmüş ve Hilâfet makamına Mu'tasım geçmiştir. O da, bu garip işe devam etmiştir. İmam, hapiste, nöbet nöbet kırbaçlanmış; bayılıncaya kadar dövülmüş; kılınçla dürtülerek ayıltılmış ve yine darbedilmiştir. Onun "mihne" diye anılan bu ta'zibi, 28 ay sürmüş ve bu müddet içinde hapiste yatmıştır. "*Reddü'l-Cehmîye*" isimli eserini işte bu hapiste yazmıştır. Hak yolunda uğradığı bu mihnet, onun halk nazarında itibarını ziyâdeleştirmiştir. Hapisten çıktıktan sonra, derslerine yine devam etmiştir. El-Vâsık zamanında, ihtilâttan men edilmiş; hattâ namaz kılmak için câmie bile gidememiştir.

Rivâyetlerde, El-Vâsık'ın, son zamanlarında bu işten usanmış nakledilmiştir. Çünkü, "Halk-ı Kur'ân meselesi" Halifeleri, istihfaf edilir hale getirmiştir. Bir gün, kendisini eğlendirmeye memur nüdemâsından biri, huzûruna girmiş ve "Yâ Emîre'l-Mü'minîn, Kur'ân husûsunda Allah ecrini artırsın (yani başın sağ olsun)" demiş; "Vay haline, Kur'ân öldü mü?" diye sormuş; o da "Yâ İmame'l-Müslimîn, her mahlûk ölür. Şimdi insanlar teravîh namazını ne ile kılacaklar!" yolunda konuşmuştur. Halife "Allah kahretsin, sus" demiştir. Yani iş, böyle alaylara sebep olacak derecede düşmüş ve gülünç addedilmeğe başlanmıştır.

Yine, onun huzûruna getirilen bir âlim, yanındaki müşâviri Ahmed b. Ebî Düâd ile cedele tutuşmuş ve "Öyle bir şey ki, ona, ne Resûlullah, ne Ebû Bekir, ne Ömer, ne Osman ve Ali (r.an-hüm) dâvet etmiştir. Sen insanları, onların dâvet etmediği bir şeye çağırıyorsun. Onlar, ya bunu biliyorlardı, yahut da bilmiyorlardı. Eğer onlar, bunu biliyorlardı, fakat söylemediler dersin, sana da susmak düşer. Yok bilmiyorlardı dersin, (Halife'nin dinî müşâvirine hitaben) ey hayvan oğlu hayvan, Peygamber'in ve Hülefâ-yı Râşidîn'in bilmediği şeyi sen mi biliyorsun?" diye itale-i lisan etmiştir. Halife Vâsık, bu sözler üzerine yerinden fırlamış ve aynı kelimeleri tekrarlamaya başlamıştır. Sonunda da âlimi afvetmiş ve işkencelerden vazgeçmiştir. Bu rivâyet, şu işe teşebbüs eden Abbasî Halifeleri'nin, yine hakkı teslim eder bir hâlet-i ruhîyede bulunduklarını göstermektedir.

El-Mütevekkil'in Halife oluşundan sonra, İmam'ın vaziyeti değişmiştir. Bu halife, muhaddislere yakınlık göstermeye başlamıştır. Mütevekkil, İmam'ı müşâvir edinmiş ve mühim meseleleri ondan sormaya başlamıştır. Devir, artık nascılığa doğru bir temâyül göstermiş, Mu'tezile'ye ve kelâmcı ekollere karşı baskı başlamıştır. Şu vaziyete göre, kelâm münakaşalarında biraz da siyasî sebeplerin dahlini görmek icap etmektedir. İmam'ın bu müddete gelinceye kadar geçirdiği azap devri 14 seneyi bulmuş; bunun en az yarısı, kendisi için cidden sıkıcı geçmiştir. Fakat pek üstün bir iman ve ittikaya sahip olduğu için bunlara tahammül göstermiştir. Ebû Zehrâ, onun bu tecellüdünü ve reddini, kabûlden daha zararlı görmekte ve "Kur'ân yaradılmıştır demek insanı kâfir etmez. Fakat, dememek, daha sağlam bir yoldur. Darü'l-İslâm'da takiyye, ma'ruf ile emr ve münkerden nehiy esasına aykırı düşer. Müslümanlar'ın iktida ettiği imamlar için takiyye, yani koktuğu için fikrini gizleme câiz değildir. Bu, insanların sapıtmasına sebep olur" demektedir. Kur'ân'ın mahlûkiyeti üzerinde Ehl-i Sünnet itikadı, onun mânâsı ile lâfız ve harfleri zâviyesinden iki yönlüdür. Kur'ân, mânâsı itibariyle ilm-i İlâhîye taallûk etmektedir ve bu yönüyle kadîmdir. Lâfız ve harfleri itibariyle ise mahlûktur denilebilir.

Ahmed b. Hanbel, 241/859 Rebilüevvel'in 12'sinde, 77 yaşında olduğu halde, Bağdad'da vedâ-i âlem-i fânî ve azim-serâyî câvidânî edip, Bâb-ı Harb makberesinde defnolunmuştur. İbni Hallikan "Cenâzelerinde ricâlden 800 bin ve nisâdan 60 bin kişi bulunmuştur. O gün, Yehud, Nasara ve Mecus'dan 20 bin nefer, şeref-i İslâm ile müşerref olmuşlardır" demektedir ve Rûkkânî'nin "Onun vefât eylediği günde benî âdemden 4 taife nevhâ ve feryâd eylediler; bunlardan birisi Müslüman, birisi Nasara, birisi Mecus ve birisi Yehud idi"" sözünü nakletmektedir. Aynı müellif, Hatib Bağdâdî'nin İmam'ın menâkıbine dair müstakil bir eser kaleme aldığını ifade etmekte ve kitaptan bazı nakiller yapmaktadır. Buna göre, Ahmed b. Sibeveyh "Kuteybe'den işittim; der idi ki "Eğer Süfyân-ı Sevrî gibi zühd ü müteverrî olmayaydı, verâ' ma'dum olurdu ve eğer Ahmed b. Hanbel gibi şüpheleri ref' ve bid'atleri def eder bir imam-ı kâmil bulunmayaydı, din-i mübîne çok bid'at vaz'ederlerdi." İbni Kuteybe'den sual edip, dedim ki "Ahmed b. Hanbel'i Tâbiîn'e katar ve onlardan addeder misiniz?" Dedi ki "Ben onu Tâbiîn'e katarım, fakat hepsiyle bir tutmam. Belki Tâbiî'nin kibârından adderim." Yine aynı müellif, Bağdadî'nin, İbni İshak Hanzalî'den veâki olan bir naklini yazmaktadır. Bu zât Ahmed b. Hanbel'i "Arzda Allah ve kulları arasında bir hüccet" olarak tavsif etmiştir. Ali, b. Medâyinî de, onun hakkında "Allahu Sübhânehû ve teâlâ bu din-i mübîni iki kimse sebebiyle azîz kıldı ki, onların bir üçüncüsü yoktur. Biri, kabâil mürted oldukta, Ebû Bekir (r.a) hazretleridir ve biri dahi, halk-ı Kur'ân mes'elesinde Ahmed b. Hanbel'ddir" demiştir. Ahmed b. İbrâhim Durakî "Her kim, Ahmed b. Hanbel'i kötülerse, o kimseyi İslâm'ında zaif bilersiniz" şeklinde konuşmuştur. Süfyân b. Vekî' ise "İmam-ı Ahmed bizim yanımda imtihan örneği ve iman tecrübesinin ölçüsü ve mehengidir. Her kim ki Ahmed'i ta'yib ederse şüphe yok ki, o kimse fâsık ve habîs ve münâfıktır" sözlerini söylemiştir. Bütün bu nakiller, onun ne derce büyük bir din büyüğü olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahmed b. Hanbel, rivâyetlere göre, çok kuvvetli bir hâfıza sahibidir. Nitekim Ebû Zera'a'ya "Muhadddis ve üstadlar hak-

kında hâfızası en kuvvetli olan kimdir?" diye sorulunca "Ahmed b. Hanbel'dir" demiştir. İmam hazretleri, sabır ve tahammülde de bî-menend bir zât-ı şerîf olarak nazara çarpmaktadır. O hak yolunda pek çok ezâyâ ve cefaya katlanmış; ilim tahsili için haylî meşakkat çekmiştir. Bir gün, mevkufken, kendisini Halife'nin huzuruna getirmişler ve suale çekmişlerdir. Korku vermek için de, idâma mahkûm edilen iki kişinin boynunu, gözleri önünde vurmuşlardır. Bu korkunç manzarayı seyrederken, gözleri, İmam-ı Şâfiî'nin bir talebesine ilişmiş ve ona "Mest üzerine mesh hakkında İmam'ın kavlinden hatırında bir şey var mı?" diye sormuştur. Hilyetü'l-Evliyâ'ya göre, onun düşmanı olan, Halife'nin dinî müşâviri Ebû Düâd "Şu adama bakınız, boynu vurulmak üzereyken bile fıkıh mesâilini münâkaşa ediyor" sözlerini sarfetmiştir. Bu vak'a, onun, ne derece soğukkanlı, Allah'a rabt u kalb etmiş, onun takdirine tâbi olmuş, büyük bir adam olduğunu ortaya koymaktadır. Hazret-i İmam, adı sanı unutulmuş âlimlere imrenir ve "Adını Allah'ın unutturduğu kimselere ne mutlu" diyerek mahvîyetini gösterirmiş. Yahyâ b. Maîn, "Onunla beş yıl arkadaşlık ettim, bu müddet içinde salâh ve hayrı ile aslâ öğrenmedi" diyerek, muttasıf bulunduğu büyük ihlâsına işâret etmiştir. Onun edeb ve ahlâkı, şahsiyet ve karakteri, sünnet-i Peygamberî'nin gölgesinde teşekkül etmiştir.

Onun, en meşhûr eseri "*Müsned*"idir. Burada 250 bin hadîs arasından seçtiği 30 bin hadîsi toplamıştır. Kendisi ilm-i hadîsin en büyük imamlarından addolunmaktadır. Pek çok kimseler ondan hadîs tahsil etmişler ve söylemişlerdir. Buharî, Müslim ve Begavî, onun tilmizlerindendir. Bunların ikisi de "*Câmi'atü's-Sahîheyn*" nâmiyle anılan iki büyük hadîs kitabının toplayıcısıdır. Nitekim İbni Hallikan "İmam-ı mezburdan emâsil-i fuzelâ ve efâdil-ı ulemâdan bir cemaat ahz ü rivâyet eylemişlerdir. Ezcümle Muhammed b. İsmâil el-Buharî ve Müslim b. el-Haccâc el-Nişâburî ki, her biri fenn-i hadîsin mîhr-i enveri ve zümre-i revvâtın server ü muhteridir" cümleleriyle buna işâret etmektedir. Onun kitabı, ehl-i sıkkâ'dan, yani sözüne ve kavline itimad edilir zevâtdan topladığı rivâyetlerin

bir koleksiyonunu teşkil eder. *Müsned*'in en büyük husûsiyetlerinden biri, hadîslerin, mevzularına göre değil, revvât'a yani râvilere göre tasnif edilmesidir. Meselâ, Ebû Bekir hazretlerinin rivâyet eylediği hadîsler ve ondan intikal eden sünnetler bir kitapta toplanmış ve buna "*Müsned-i Ebû Bekir*" denmiştir. Keza Ömer b. Hattab, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Tâlib hazretlerinden ve sahabe-i kirâmdan yapılan rivâyetler de böyle birer kitap halinde toplanmıştır.

Ahmed b. Hanbel, Ehl-i Hadîsin en büyük imamıdır. *Sened*'e çok büyük bir ehemmiyet vermiş ve hadîsleri Peygamber'e itisâl ettirmeğe çalışmıştır. O, tabiatı icabı, hadîs yolunu çok genişletmek istemiştir. Akıl'dan ziyâde, nakl'e ehemmiyet vermiştir. Bu sebeple, Ebû Hanife ekolüne karşı, onun pişdarlık ettiği hukuk mektebine Ehl-i Hadîs nâmı verilmektedir. Onun, ahkâm-ı dinîyeden ve edille-i erbaa'dan hukukî kaideler istinbatını ve istihrâcını şöyle hülâsa etmek mümkündür: Ahmed b. Hanbel nass bulunan meselede onunla fetvâ verir ve başka bir şeye iltifat etmezdi. Bu sebeple nassı, sahabîlerin fetvâlarına tercih ederdi. Sahabîlerin bazısının vermiş olduğu fetvâlara, diğerlerinin muhalif olduğunu tesbit edemez ise, bunları esas olarak alırdı. Rivâyet eden sahabî bilinmeyen, yani mürsel hadîsi de delil olarak kabûl ederdi. Zayıf hadîs nâmiyle anılan, yani mevzu olduğu sâbit olmayan hadîsi ise, kıyâs'a tercih ederdi. Ahmed b. Hanbel, *Kitab ve Sünnet*'de bulamadığı mesele hakkında, Sahabîlerle, Tâbiî'nin kavline bakar; mürsel ve zayıf bir hadîs de bulamadığı takdirde, kıyâs'a başvururdu. Hallâl, onun "Şâfiî'ye kıyâs'ı sordum, "ona ancak zaruret halinde başvurulur" diye cevap verdi" dediğini nakletmektedir. Onun icma' hakkındaki görüşü de geniş değildir. Bu husustaki davranışını, ihtiyatlı, hattâ sıkı ve dar görmek mümkündür. Onun fıkıh ekolü, nassa geniş yer veren bir hüviyet taşımaktadır. Bu sebeple onu genişletmek, alabildiğine genişletmek istemiştir. Onun, hadîs cem'ine şuru' edişinin, çok uzun seyahatler yapışının sebebi de budur. Böylece İslâmî hükümlerin tatbikatı hususunda geniş bir müdevvenât toplamış ve hadîsi tam bir ilim disiplini haline ifrâğ etmiştir. Onun ve tilmizlerinin yaptığı iş, tarih ve

tarihçiler için, hukuk tatbikatı ve hukukçular için çok mühimdir. Böylece o, İslâm hukukunun, hattâ iman manzûmesinin tatbikatını, cemiyetlerdeki tesir ve akislerini, tam bir ayna olarak ortaya koymuştur. Bu zâviyeden, onun ve talebelerinin yaptığı iş ve vücûda getirdikleri eserler, İslâm medeniyetinin ve âleminin en büyük âbidelerinden biri addedilmelidir. Onun yolunun karakteristik vasıflarından biri de "sedd-i zerayi" denilen, harama sebep olan şeylerin ve vasıtaların yasaklanmasıdır. Hanbelîlik, zerayi ile amel etme zâviyesinden, mezheplerin en şiddetlilerinden biridir. Bu "sedd-i zerayi" gulât-ı Hanâbile tarafından, maalesef çok suistimal edilmiştir. Meselâ Ahmed b. Hanbel, bu yol ile, fitne zamanında silâh satışını tahrîm etmiştir. Haram olan eğlenceler ve raks için binâ icarı da aynı hükme tâbidir. Malı depo ederek fiyatını yükseltmek men edilmiş; bu tarzda fahiş fiyatla in'ikad eden satış akdi mefsûh addedilmiştir. Şeriatın, yapılmasını emrettiği bir işe vasıta olan her şey matlub, nehyettiğine vasıta olan her şey de memnu'dur ve vasıtadaki hüküm, esastaki hükme râcidir. Fakat, zerayi'nin, bazan çok suistimal edildiğini de söylemek lâzımdır.

Ahmed b. Hanbel, rey ve içtihadı göre ahkâm istihracını daraltmış ve bu yola zarûret olmadıkça girilmemesini telkîn etmiştir. Kur'ân âyetlerini te'vile kalkmayı da doğru görmemiştir. Onu, nakil yolunun en büyük yenileyicisi, selefliliğin büyük imamı olarak görmek lâzımdır. Fakat sonraları, onun ince, sâlih, yüksek nezâhat ve ölçüsüne sahip olmayan ve kendi tâbii olarak görülen bazı gulât çıkmış; işi Mücesseme ve Müşebbehe'ye kadar kaydıranlar, Bağdad'da çalgı taharrîsi için ev basanlar, adam döğenler olmuştur. Tabîî büyük bir ihlâsla, çok yüksek bir ittika ile, büyük bir zühd ile dolu olan hazret-i İmam, bu çeşit ölçüsüzlüklerden münezze ve müberrâ olan bir zât-ı akdestir. Ne var ki, bunları yapanlar, kendilerini, onun mezhebine mensub addetmişlerdir.

Hanbelîlik'te de, diğer Sünnet ehlinin mezheplerinde olduğu gibi, bâb-ı içtihad mesdûd değil, meftuhtur. Diğer Sünnet mezhepleri, bu yola gidilmesinde bazı mahzurlar görmüşlerdir. Büyük bâdireler, dalâlet mezheplerinin ifratları ve sapkınlıkları,

hem ulemâyı, hem de ümmeti, içtihadteki serbestlikten korkutmuştur. Esâsen, "Ehl-i Rey" denilen Bağdad ve Irak mektebinde, bu yolun mâhiyeti icabı, içtihad yolu çok geniş idi. Burada, içtihadı bir hudut koymak lâzım idi. "Ehl-i Hadîs" denilen Şam ve Medine mektebinde ise, bu yolun mâhiyeti icabı, içtihad pek mahdud idi. Burada bir takyîde gitmekte mâna yoktu. Bu sebeple Hanbelîlik'te içtihad kapısı, herkes için, açık tutulmuştur denilebilir. Hanbelîler bu hususta biraz daha ileri giderek, her asırda bir müstakil veya mutlak müçtehidin mevcûdiyetini farz-ı kifâye dahi addetmişlerdir. Dediğimiz gibi, bu telakkî, mezhebin mâhiyeti icabıdır. Fakat şunu söyleyelim ki, Hanefîye'nin fetvâ yolu, Hanbelîye'nin içtihad yolundan, çok daha geniştir. Yahut Hanefîye'nin müftîleri, Hanbelîye'nin müçtehidlerinden daha serbest hareket edebilmişlerdir. Esâsen İslâm Hukuku, ancak Hanefî ulemâsı tarafından tam bir hukuk disiplini halinde gelişmiştir. Hadîs ekolünün çalışmaları, böyle bir netice vermezdi. Bununla beraber, Ehl-i Hadîs'in kullandığı "mesâlih ve zera'i" usûlü, içtihad için, oldukça geniş bir kapı açmış; bu mezhebin fûrûat mesâilini genişletmiştir. Fakat, bu usûlün suis-timali, tatbikatta, genişlik yerine darlık getirmiştir. Burada 100 senedir, bazı çevrelerce iddia edilen içtihad meselesine de dokunmak lâzımdır. Bizde bazı kimseler, İslâm inhitatının en büyük sebebini içtihad yapılmamasında görmüşlerdir. Bu görüşü haklı görmenin imkânı yoktur. Meselâ, Şi'a'nın İmamîye mezhebinde, içtihad serbesttir. Bu mezhebin hâkim olduğu İran'da ise, halen birçok müçtehid vardır. Oranın vaziyeti, bu görüşün hakikî kıymetini ortaya koymaya kâfidir.

Ahmed b. Hanbel'in mezhebinin, rey ve içtihad yolunun su-istimaline mâni olan, bunu ölçüye dâvet eden bir yol olarak görmek lâzımdır. Nitekim, İslâm'da muhtelif mezheplerin teşekkülünde, içtimâî muhitin, muhtelif İslâm cemiyetlerinin sahip olduğu kavmî an'anelerin dahlini ve tesirlerini; zamanın ve siyâsî hayatın ilcâlarını da nazara almak lâzımdır. Herhalde, Hazret-i İmam, Ehl-i Sünnet yolunun ve camiâsının en büyük pişdârlarından biridir. Din'e ve Müslümanlara hizmeti pek büyüktür.

İBNİ TEYMÎYE (661-728 H.)

Asıl adı, *Ahmed Takiyyü'd-dîn Ebû'l-Abbas*'tır. Ailesine nisbetle İbni Teymîye diye anılır. Harran'lı oluşundan dolayı, İbni Teymîyetü'l-Harranî de denilir. Bu zât, 661/1262 senesinde Harran'da doğmuştur. Pek çok âlim yetiştirmiş bir sülâlenin evlâdıdır. Pederi Abdülhalîm, Hanbelî imamlarındandı; anne ve halaları da âlim kadınlardı.

İbni Teymîye'nin âilesi, Moğol tazyîki üzerine Harran'dan Şam'a hicret etmiş ve burada yerleşmiştir. Bu sırada İbni Teymîye, henüz beş yaşındadır. Kendisi çok küçükken pederinden ders almağa başlamıştır. Önce, âilesinin teşkil ettiği ilim muhitinden istifade etmiş; bilâhare, Hanbelî, Hanefî, Şafiî ulemâsından ilim tahsil etmiştir. Kendisinin 200 âlimden ders aldığı mervîdir. Pek çoğu muhaddis olan bu zevâtı ve âilesinin teşkil ettiği ilim muhitinin tesiriyle, 17 yaşında makam-ı ifta'ya çıktığı da rivâyet edilmiştir. 21 yaşında ilim ve mubahese meclislerinde temâyüz ettiği; şahsı etrafında taraftar ve aleyhdar grubların teşekkül ettiği nakledilmektedir.

Onun yetiştiği zaman parçası, Moğollar'ın İslâm dünyasını işgâl ettikleri, çok derin siyasî mücadelelerin vukûa geldiği bir devirdir. Onun bulunduğu muntıkada tesirini icra eden Moğol hükümeti, İlhanîlerdir. Bu sırada Bağdad'ddaki Abbasî hilâfeti son bulmuş ve ordan kaçan bir Abbas-oğlu, Mısır'da halife ilân edilmiştir. Mısır'da, Memlûklar hâkim bulunmakta ve bütün Müslümanları, Moğollar'a karşı, fiilî mücadeleye dâvet etmektedirler. Suriye ve Filistin, İlhanîler'le Memlûklar arasında cereyan eden siyasî ve askerî çekişmelerin bir meydanı halindedir. Memlûklar, 659/1260'da Moğollar'ı, Ayn-Câlût muharebesinde yenmişlerdir. Bu zafer; Müslümanlar arasında derin bir memnûniyet uyandırmış ve Memûklar'ın perestişini artırmıştır. Öyle ki, Moğol hâkimiyeti altında bulunan İslâm diyârlarında,

Memlûk sultanları, bir kurtarıcı gibi görünmeğe başlamıştır. Anadolu'da, Şam'da ve Bağdad'daki İslâm ulemâsının kalbinde, Memlûk sevgisi kök salmış; hemen hepsi, nazarlarını Mısır'a dikmişlerdir. Ulemâ Memlûk Sultanları'nın gizli ve âşikâr propagandasını yapmağa başlamıştır. Dinde müsamahakâr davranmak âdeti ile me'lûf olan ve siyasî hâkimiyete sahip bulunan Moğollar, işte bu vaziyet karşısında Hristiyan ve Yahudi gibi başka dinlere mensup cemaatleri tuttukları gibi, Müslümanlar arasındaki fikir ve akîde münâzaalarını da teşvik etmeğe çalışmışlardır. Bu sebeple Bâtînîler, her tarafta dâvetlerini artırmağa başlamış; Şîîler ise, Moğollar'dan yüz bularak, nüfûz kazanmışlardır. Yine bu siyasî vasattan faydalanan, bazı dalâlet erbâbı da faaliyete geçmiştir. Maddî ve mânevî bir birlik ve heyecân uyandırmaya çalışan, daha sonraki büyük siyasî hamlenin fikrî bânîsi bulunan büyük iman müşidlerinin zuhûru da, işte bu, siyâseten karışık devre rastlamıştır. İbni Teymîye de, Memlûklar'a karşı sevgi duyan, Moğollara karşı fiilen mücadeleye girişecek kadar salâbete sahip, Ehl-i Sünnet akîdesini yaymağa çalışan bir büyük zâttır. Yalnız o devrin karışıklığı, dalâlet mezheb ve mesleklerinin çokluğu karşısında, fazla sert bir vaziyet almıştır. Onun fikirlerindeki sertliğin ve şiddetin sebebi, yaşadığı devrin ve muhitin bir icâbı gibi görünmektedir. Onun zamanını düşünmeden, kendisi hakkında verilecek hükümler, noksan olduğu gibi, kanaatlerinin, sonraki devirlere aynen tatbiki de hatâlı addedilmelidir.

İbni Teymîye'yi 40 yaşına yaklaştığı sırada, Moğollar'a karşı fiilî bir mücadelenin içinde görüyoruz. Moğollar, 699/1299 yılında, Memlûklar'la aralarında birçok defa alınıp verilmiş bir şehir olan Şam üzerine yürümüşlerdi. Memlûk Sultanı Nâsrü'd-din b. Kalavun, bu beldeyi muhafaza edecek vaziyette değildi. Şehirdeki bazı Hristiyanlar ve Yahudiler ise, Moğollar'dan kuvvet alarak câmilere şarap dökecek, fesat, soygun ve yağmaya vesile olacak kadar ileri gitmişlerdi. Rivâyetlere göre, İbni Teymîye, bu vaziyet karşısında, şehirden kaçmak imkânı bulamayan eşrafı toplamış; İlhanîler'in müslüman hükümdarı olan Gâzân Mahmud Hân'ın yanına, bir hey'etle gitme-

ğe karar verdirmiştir. Böylece kendisi başta olduğu halde, bir Şam hey'etiyle Hân'ın huzûruna çıkmış ve ona "Sen kendinin müslüman olduğunu sanıyorsun, gerçi deden ve baban kâfir idiler; fakat senin yaptığını yapmamışlardı. Onlar ahidlerinde ve sözlerinde durmuşlardı. Sen, muâhede yaptığın halde ahdine vefa göstermiyorsun" demiştir. Önüne getirilen yemeği ise "Sen bunları, ahde vefâsızlık gösterip, zenginlerin malını yağma ederek aldın" diye yememiştir. Gâzân Hân, bu celâdetten hoşlanmış "Bunun kadar cesâretli ve sözü kalbime tesir eden birini görmedim" diyerek, istediğini yapmış ve muahedeyi yenileyerek dönmüştür. Gâzân'ın şu hareketi, onun yüksek vasıflarına da işaret etmektedir. Gâzân Hân, veçhen çirkin, kısa boylu, fakat azim ve irâde sahibi, çok teşkilâtçı ve asker bir zât imiş. İbni Teymîye, 702 senesinde yapılan, ufak bir Moğol saldırısında ise kılınıcı kuşanıp, bizzat asker arasına girerek çarpışmış ve çalışmıştır. Onun, Moğollar'a karşı gösterilen mukavemetin ruhu olduğu bile söylenmiştir. İşte bu sebeple Memlûk Sultanı nazarında ehemmiyeti artmış; dinî mevkilere yapılan tâyinlerde kendisine danışılmaya başlanmıştır. Çünkü İbni Teymîye, arkasından kitleleri sürüklemiş, Moğollar'a karşı gösterilen mukavemetin en büyük sâikini teşkil etmişti.

Sultanın katında mevkiini kuvvetlendirmesi, dinî mesâilde ihlâsından ve samimîyetinden neş'et eden çok sert akvâli, acı mantığı ve dili, onun aleyhinde bir cereyân uyandırmıştır. Bazı ulemâya ve tasavvuf erbâbına karşı çıkışı, sözünü esirgememesi, çok acı ve pervâsız tenkidlerde bulunması, aleyhindeki cereyânı kuvvetlenmiştir. Bu cereyân, nihâyet, Sultan'a tesir ederek, onun Mısır'a çağrılmasını icap ettirmiş ve burada her mezhebin kadılarının bulunduğu *Dârü'l-Adl*'de yapılan muhakemesi neticesinde, kuyu şeklinde bir yer olan Kahire kalesi zindanına atılmıştır. Rivâyete göre Mâlikî kadısı, "Allah, hakikaten arşın üstündedir, harf ve savtla konuşuyor, öyle mi?" diye sormuş; İbni Teymîye "Hâkim kimdir" demiş; kendisine sual tevcih eden Mâlikî kadısı olduğunu anlayınca "Sen hasmım olduğun halde, benim hakkımda nasıl hüküm vereceksin" şeklin-

de itirazda bulunmuştur. Bu haklı itirazı dinlenmemiş ve İbni Teymîye hapse atılmıştır. İbni Kesîr'in rivâyetine göre, bu harekete mâruz kalışında, Hanbelî kadısının ilmi kifâyetten yoksun oluşu rol oynamıştır. İbni Teymîye, 18 ay zindanda kaldıktan sonra, kendisini sevenlerin araya girmeleri ve hükmün haksızlığını beyân ve isbât etmeleri üzerine, tahlîye edilmiştir. Vâlidesi, onun Şam'a gelmesini istemiş; fakat o, annesine yazdığı mektupta, bundan kendisini affetmesini ricâ etmiştir. Bu mektup, hülâsatan şöyledir:

"Ahmed İbni Teymîye'den saâdetli vâlidesine! Allah, gözlerini ni'metleriyle nurlandırın; kerem ve lûtfunu tezyîd etsin. Ni'metleri için Allah'a şükreder ve fazl u kereminin artmasını dileriz. Bizim bu memlekette kalışımız, zarurî sebeplere dayanmaktadır. Bunları ihmâl edersek, din ve dünyâ işlerimiz bozulur. Vallâhi bizim, sizden uzak kalışımız ihtiyârımızla değildir. Eğer kuşlar bizi taşısa, derhâl yanınıza geliriz. Vallâhi siz, hâdisâtın ledünnîyâtını bilerseniz, buna râzı olursunuz. Dileğim, hayır duânızı artırmanızdır. Allah bilir, biz bilmeyiz; o takdir eder, biz edemeyiz. Ancak o, gaybları bilendir. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir. Allah'ın selâm ve rahmeti tek tek sizin üzerinize olsun. Hamd, âlemlerin rabbı olan Allah'a mahsustur. Allah, efendimiz Muhammed'e ve onun âl ü ashâbına salât ü seâm eylesin."

Bu mektup, onun, vâlidesine karşı duyduğu sevgi ve hürmeti gösterdiği gibi, uslûbunun Kelâmullah ve châdis-i Nebvîye ile fazla meşgûliyetinden dolayı ne kadar tesirkâr ve azametli bir hal aldığını da ortaya koymaktadır. Onun tesirkâr şahsiyetine, kitleler üzerindeki derin nüfûzuna işâret eden bu mektubu, karakter ve şahsiyetine ışık tuttuğundan dolayı hülâsatan nakletmeyi faydalı bulduk.

İbni Teymîye hapisten çıktıktan sonra, yeniden derslerine başlamış ve mücâdelesine devam etmiştir. Bu defa sofîlere ve vahdet-i vücûda kâil olanlara, kuvvetli ve acı tenkidler yöneltmiştir. "*Hikem-i Atâîye*" sahibi Atâ'ullah İskenderânî ile sofîlere ve Muhyiddîn-i Arabî'ye karşı tenkîdatta bulunmuştur.

Bunlar, Sultan'a şikâyetle bulunmuşlar, Dîvân-ı Adl'de bir muhakeme icrâsına sebep olmuşlardır. İbni Teymîye, çok kalabalık bir dinleyici kitlesinin bulunduğu yere gelmiş ve oturmuştur. Kendisine "Bu insanlar senin için toplandı" denilince, "*Hasbû'n-allah ve ni'me'l-vekîl* = Bana Allah yeter, o ne güzel vekîldir" cevâbını vermiş ve hasımlarıyla münâkaşaya girişmiştir. O, bu münâkaşada Allah'ın kullarından hiç kimseden isterse bu zât âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber olsun, medet umulamayacağını söylemiştir. Bu söze, bazıları itiraz etmişler, baş kadı ise, bu kavlin edebe muhalif olduğunu, fakat küfür olmadığını bildirmiştir. Onun şahsı etrafındaki mücâdele ve münâkaşalar çoğalmış; devletin buna tahammülü kalmamış; nihâyet onu, ya İskenderiye'ye, ya Şam'a, yahut da hapishâneye gitmekte muhayyer bırakmışlardır. Teymîye, hapishâneyi seçmiştir. Talebeleri ise, onun Şam'a gitmesini istemişler; bunun üzerine de memleketine hareket etmiştir. Fakat yolda hapis fermânı gelmiş; o da dönerek, kadılara mahsus hapishâneye girmiştir. Fakat Meclis-i Kuzzât, onun hapiste kalmasını doğru görmemiş ve serbest bırakmıştır. Bu defa, İbni Teymîye Medrese-i Sâlihîye'de derslerine devam etmiştir. Bu defaki mücâdelesini tasavvuf erbâbiyle yaptığından, kadıların ve fakihlerin merhametini kazanabilmiş ve serbestisine de bu davranışı sebep olmuştur. Bu esnada bir saltanat tebeddülü olmuş ve tahta Melikü'l-Muzaffer Baybars geçmiştir. Bu sultanın hocası, Muhyiddîn-i Arabî'nin görüşlerine bağlı bir zât olduğundan, İbni Teymîye'nin tasavvuf erbâbiyle yaptığı mücâdele, kendisini yeniden hapse sokmuştur. Teymîye burada 18 ay kalmıştır. Yeni bir saltanat tebeddülü, onu kurtarmıştır. Sultan Nâsirü'd-din, kendisine düşmanlık gösteren, ulemâ ve sofiyeye karşı harekete geçmek istemiş ve ondan fetvâ almak arzusunu göstermiştir. İbni Teymîye "Bana işkence edenlere hakkım helâl olsun, onları Allah'a havâle ettim, nefsim için gâlib çıkmak istemem" diyerek, Sultan'ı arzusundan vazgeçirmiş ve cidden büyüklük göstermiştir. Bu nokta, onun yüksek samimîyet ve ihlâsına da ışık tutmaktadır. 711 tarihinde, aleyhindeki bir topluluk tarafından darb ve tecâvüze uğramış; fakat onları da

afvetmiştir. 712'de Şam'a gitmiş; 720'de yeniden hapsedilmiş ve 5,5 ay yatmıştır. Ömrünün sonuna doğru, aleyhinde bulunanlar, onun, 17 sene evvel verdiği bir fetvâyı ortaya atmışlardır. O, bu fetvâsında, sâlih kimselerin kabirlerini ziyâreti men etmekteydi. Bundan dolayı, "ahâli arasında fitneyi mûcib oluyor" diyerek yeniden hapsedilmiştir. Bu hapis, evvelkilerden daha sert olmuş ve kendisine kitap, kâğıt, kâlem ve mürekkep verilmemiştir. İbni Teymîye, bu hapsinde iken vefat etmiştir (728). Cenâzesi, Şam halkının ve ulemâsının katıldığı, pek büyük bir kalabalıkla, medfen-i ebedisine defnedilmiştir. (Aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân).

İbni Teymîye kavî bir hâfızaya ve derin bir tefekküre sahiptir. Çâlâk, ceyyid bir zekâ ve sür'at-i intikal ile mümtazdır. Ma'rufu emirden ve münkeri nehyiden aslâ çekinmeyecek bir cesârete sahiptir. Son derce samimî bir ihlâs ile temâyüz etmektedir. Lisanı gâyet fasîh, hitâbesi çok kuvvetli ve muknîdir. Allah ona, hitâbette ve kalemde kudret ihsân etmiştir. Kur'ân ve hadîs ile devamlı meşgûliyeti, bunları hâl-i hamur edişi, onun lisanına azamet ve tesir, yazısına kuvvet ve nüfûz vermiştir. Kendisinde şecâat ve cesâret hadd-i kisvâdadır. Moğollar'a karşı hitâbet, kalem ve kılınçla meydana atılışı, bunun en güzel misâlidir. İbni Teymîye sabr-ı cemîl ile de muttasıftır. Defalarca hapse girmesine rağmen, doğru gördüğü yoldan dönmemiş; kendisini bu hale giriftâr edenlerden intikam almak gibi sakat bir yola girmemiş; onları afvedecek derecede büyüklük göstermiştir. O, hayatında münâkaşacı, cedelci, bir adam olarak nazara çıkmaktadır. Bunu da, Peygamber'in sünnetini kuvvetlendirmek için yapmıştır. Devrinde Ehl-i Sünnet'in en büyük müdafilerden biri olmuştur. Onun bazı sert tenkidlerini cedelci tabiatına bağlamak mümkün olduğu gibi, zamanındaki akîde sapkınlıklarına, siyasî ve içtimaî karışıklıklara raptetmek de lâzımdır. Fakat o, Müslümanlar arasındaki, bu akîde bozukluklarına karşı, kalem ve dille iknâ silâhından başka bir yol seçmemiştir. Kendisinin ta'zibine sebep olan kimseler hakkında bile afv yolunu ihtiyâr etmiştir. Bu sebeple, Müslümanlar arasında

büyük bir fitne uyandıran, kendisinin ancak fikir ve propaganda sahasında kalmış bazı sert fikirlerine istinâd ederek silâha sarılan ve isyâna kalkan Vahhâbîler'le bir münâsebeti yoktur. İbni Teymîye'yi muktedabih tanımlarına rağmen, Vahhâbîlerin, İslâm arasına fiilî bir fitne sokuşlarını, silâhlı bir isyâna kalkışlarını, onun yoluna aykırı görmek icap eder. Hazretin hayatı ve fikirleri; bu tezâdi pek açık olarak ispatlayacak derecede vâzih ve sarîhtir. Bu sebeple ne Ahmed b. Hanbel'in, ne de İbni Teymîye'nin, İslâm arasında fiilî bir fitne ve isyân mâhiyetindeki Vahhâbî hareketini tecvîz ve tasvib edemeyecekleri pek açıktır.

İbni Teymîye birçok eserler bırakmış; İbni Kayyim el-Cevzî ve Zehebî gibi âlimler yetiştirmiştir. Eserlerinin birçoğunu hapishânede yazmış ve takrir ettirmiş olduğu için, bizzarûre bazı tekrarlar yapmıştır. Şi'adan birinin yazdığı "*Minhâcû'l-İstikame*"'ye karşı; "*Minhâcû's-Sünne*"'yi yazmıştır. Burada bilhassa Şi'a'yı, Mu'tezile ve Cehmîye'yi red ederek, Ehl-i Sünnet yolunu anlatmıştır. Bu eser, onun dinlere ve mezheblere olan derin vukufunu göstermektedir. "*Beyân-ı Muvafakat-i Sarîhi'l-Ma'kul li-Sarîhi'l-Menkûl* = Doğru Aklın Sarîh Nakle Uygunluğunu Beyân" adlı eseri de mütekellimîne karşı yazılmıştır. Bu eser, onun İslâm kelâm mekteplerine olan derin nüfûzunu göstermektedir. "*Er-Redd-i alâ Akaidi'l-Felâsife* = Feylesofların İnançları Üzerine Reddîye" adlı eseri ise felsefecileri ve mutasavvıfları tenkid için yazılmıştır. İbni Teymîye, fıkıhta müctehid ve itikadda da imamdır. Hanbelîler'de içtihad husûsu geniştir. Hattâ İbni Teymîye'nin, Ahmed b. Hanbel'e muhalif fetvâları bile mevcuttur. Talebesinden İbni Kayyîm'in yolu da budur. İbni Teymîye'ye göre delil, sübûtu kat'î olan nassdır. İcma', Kur'ân ve hadîsle, yani nas'la mukayyeddir. Hattâ icma', müstakil bir delil bile değildir. İmam-ı Erbaa bir maddede ittifak etseler de, bu icma' sayılmaz; bunlara, nas'a istinad ederek muhalefet câizdir. Ebû Bekir ve Ömer hazretleri, sonradan muttâlî oldukları delile göre içtihadlarından dönmüşlerdir. Diğer müctehidlerin kavilleri için de böyle düşünölmelidir.

İbni Teymîye akaid husûsunda da, müntesib bulunduğu mezhebe bağlı kalmamış; âdetâ müstakil bir müçtehid gibi hareket etmiştir. Allah'ın zâtına ve sıfatına taallûk eden âyetleri mâna-yı zâhîrîleri ile almış; temsîle gitmemiş; ancak sahîh olan te'vîlî kabûl etmiştir. O, aklın delil olduğunu, fakat şer'in içinde bulunduğunu; akl'ı, nakl'in karşısına çıkarmanın yanlışlığını iddia etmiştir. Çünkü, aksi bir iddia, şeriatın ve nakl'in gayr-i aklî olduğunu kabûl etmek demektir. Bu sebeple o, doğru akl'in, sarîh olan nakl'e uygun olduğunu, böyle görünmüyorsa kusurun nakilde değil, akılda olduğunu söylemiştir. Ebû Bekir Bâkîllânî, ve talebelerinin "Akıl ile nakil teâruz edince, akıl esas ve nakil te'vil olunur" hükmüne itiraz etmiş ve bu metoda muhalefet etmiştir. Ebû Bekir Râzî ve tilmizlerinin "Sem'î deliller yakîn ifade etmez" sözüne de karşı çıkmıştır. Ona göre, akıl, naklî bir doğru hükmü kabûl edemiyorsa, bunun sebebi aklın kâsır olmasındandır. Çünkü nakil, akıllı sözüdür ve akıllıya söylenir. Akıl insanlara ve muhite göre farklıdır ve ayrılıklar gösterir. Nakil ise birleştiricidir. Onun bütün gayreti, insanları bu birleştirici nakil üzerine çağırmaya mâtuftur denilebilir. O, tasavvuf ve kelâm mezheblerine de, bunu temin için çatmış ve onları, mâkûl olan nakilde birleşmeğe davet etmiştir. Tasavvufun mükâşefe delilini ise, indî görmüş; bunun ancak sahibine delil olabileceğini, ilim mevzûu olamayacağını bildirmiş; akîdelerde karışıklığa sebep olacağından bu yolu reddetmiştir.

İbni Teymîye'nin nakl'i esas alan sistemi, onu, tevhîdin yalnız imandan ibaret olmayıp, amelle beraber olduğu sonucuna ulaştırmıştır. İşte onun, sonradan, çeşitli içtimâî ve siyâsî karışıklıklara sebebîyet veren görüşü de burada yatmaktadır. Ona göre tevhîd, Allah'ın varlığına ve birliğine imandan ibaret değildir. Mekke müşrikleri de bütün ilâhların üstünde, yeri göğü halden vâcibü'l-vücûd'u tasdik ederler; fakat ibadetlerinde bazı sanemleri vesile ittihaz ederlerdi. İslâm'ın tevhîdi, ibadetleri doğrudan doğruya Allah'a yapmaktır. Bu ise vesile ittihaz etmemekle olur. Allah'a has olan şeyleri, Peygamber'e, onun kabrine ve diğer türbelere teşmîl etmek Tanrı'ya şerîk koştuktan başka bir şey ifade etmez. İbni Kayyim el-Cevzî, hocasının bu fikrini

alarak iki türlü tevhd olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan biri "*tevhd-i ma'rifet ve isbât*"tır ki, Allah'ın vahdânîyetine iman-dır. Diğer "*tevhd-i fi't-taleb ve'l-kasd*"dır ki, bütün ibadetleri Allah'a tahsîs etmek; gizli ve âşikâr şirkten sakınmaktır. İbni Kayyim, bunu izah ederek, türbeleri, ölüleri vesile ittihaz etme-yi, "İmam-ı Mâsum" veya "Mehdî" fikirlerini reddetmektedir. Birtakım ölülerin dünyevî tasarruflarını kabûl etmeyi de, bu tenkide zıt görmekte ve işi, şirk'e kadar vardırmaktadır. Bir adam, atasının, hocasının, ve büyüklerinin kabrini hürmeten ve onlara duâ maksadıyla ziyâret edebilir. Fakat ondan istiâne için yapılan ziyâret memnu'dur. Peygamberlerin ve Velîlerin kabir-lerini ziyâret niyetiyle sefer memnûdur. Kabirler üzerine kubbe yapmak, mescid yapmak, mescid içine kabir koymak, Hızır'ın ve İlyas'ın sağ olduğuna inanmak, öldükten sonra bir zâhidin ta-sarrufunun devam ettiğini kabul etmek bid'attır. Bid'atın derece-si ise şirk'ten dalâlet'e kadar tahavvül eder. Ehl-i Beyte sövmek, ashâbı seb etmek, cuma namazına sünnet namazları eklemek, tesbih çekmek, minâre yapmak, derece derece bid'attır.

Meselenin asıl mühim noktası, bu tevhd görüşünde top-lanmaktadır. akli başında bir müslüman, Allah'tan başka kimse-den istiâne etmez. Nitekim Sûre-i Fâtiha'da "*İyyâke na'budü ve iyyâke nestâin*" = Ancak Sana kulluk eder ve ancak Senden yar-dım umarız" denmekte ve her müslüman 5 vakit namazında, bunu günde 40 defa tekrar etmektedir. Hiç kimse, türbeleri ziyâret ederken, hâşâ Allâh'a şerik koşmak niyet ve kasdı da ta-şımamaktadır. Hattâ bu yerlere, derdi veya bazı dilekleri için gidenler bile, böyle bir telakkîden münezzehtirler. Evliyâya karşı gösterilen sevgi ve hürmet de böyledir. Kabirler, türbeler, velî merkadleri, bir milletin hayatına tesir eden kimselerin, mil-leğin takdir edilmesi sebebiyle ziyâret edilmektedir. Büyük ilim, fikir, iman ve idare adamlarının mezarları, onların hâtıralarının yâdına vesile olur, milleti vahdete ve birliğe teşvik eder. Bu sebeple, şu âdeti, reddetmek, İslâm cemiyetlerini mânen çok yozlaştırır. Onlardan yardım dilemenin men edilme-sini telkîn etmek, böyle hareket edenleri tenkid etmek ne kadar lüzûmlu ise, şu memduh ve mâsum davranışı şirk'e kadar var-

dırmak da o kadar fecî bir dalâlettir. Bu çeşit sert telâkkîler fikir ve telkin sahasında kaldıkça faydalı olurlar. Fakat hareket sahasına geçer; zor, cebir ve şiddetle iş görmeğe kalkarlarsa, fecî ayrılıklara sebep olurlar. İşte İbni Teymîye ve talebelerinin görüşleri de bu bahtsızlığa uğramıştır. Türbe ziyâretinde bulunanlar, mâsum mânevî duygulara sahip olanlar, müşrik addolunmuştur. Onlar müşrik addolununca da, malları ve canları hakikî muvahhid olduğunu söyleyen, hakikatte gâyet câhil, yağma ve gârâtla me'lûf bedevî şakîleri tarafından helâl addolunmuştur. Böylece İslâm câmiyasında berbad bir fitne çıkmıştır. İşte Vahhâbîlik böyle bir akîdeden türemiştir.

İbni Teymîye, hayatında, sert tenkidleri ile pek çok düşman kazanmış bir âlimdir. Onun ve talebelerinin bazı sözleri, yanlışlıklara karşı sert çıkışları, yeni yanlışların doğuşuna da sebep olmuştur. Kur'ân'ın zâhirî mânasından ayrılmayı kabûl etmemesi, bazı mevzulardaki sert çıkışları, muhaliflerini onun hakkında Mücesseme'dendir demeye kadar götürmüştür. Nitekim âllâme Celâleddin-i Devvânî "*Şerh-i Akaid-i Adûdîye*"de "*Er-rahmânü alâ arş-istevâ = Rahmân arş üzere istivâ etti*" âyetini şerh ederken, onu Mücesseme'den addetmiştir. İbni Hâcer el-Heytemî, "*Semâil Şerhi*"nde, İbni Teymîye'nin Allah'a cismîyet ve cihet isnâdı için birçok deliller getirdiğini yazmaktadır. Dâmâd Şerif Paşa tarafından yapılan, İbni Batuta tercümesinde ise "*Şam'da câmie gittiği, İbni Teymîye'nin va'z ettiği, "Ben bu merdivenden nasıl bir basamak iniyorsam, Allah da bu dünya semâsına öyle indi"* dediği" yazılmaktadır. İbni Teymîye hakkında yapılan bu isnatların doğru olmadığı, ısrarla ifâde edilmiştir. Ne var ki bu âlim, sert mücâdeleleri, istibaha mahal veren davranışları ve tenkidleri ile, şahsiyeti etrafında pek çok kıl u kâl uyandırmıştır. Kendisi ve talebelerinin tenkidlerindeki şiddet, akîde husûsundaki sert davranışları, "*sedd-i zerrayi*" delilinin çok suistimal edilişi, sürüp gitmiş ve neticede tam bir fitne ve isyân, hattâ şekâvet hareketinin fikrî mübdîliğini yapmış olan Abû'l-Vahhâb'ın zuhûruna sebep olmuştur. Böylece İslâm dünyasında mânevî tahribâtı ve tesirleri

az veya çok, hâlâ devam etmekte bulunan Vehhâbîlik cereyânı doğmuştur.

Vahhâbîler hakkında çok uzun mâlûmat veren, onların akîdelerini pek âlimâne tenkid eden Cevdet Paşa, İbni Teymîye ve talebeleri ile olan münasebetlerine de temas etmekte ve şöyle demektedir:

"Elhâsıl türbelere tâzim hakkında halkın ifrâtına mukabil, İbni Teymîye ve İbni Kayyîm dahi ifrât ederek, ale'l-umum ziyâreti, kubûru men'ile türbelerde kurban kesmek ve ehl-i kuburdan istiğase ve istimdat etmek gibi ef'ali, şîrk kabilinden addettiler. Halbuki kabir-i Nebî aleyhissalâtı vesselâmın ziyâreti vâcib midir, yahut memduh mudur; müçtehidîn, ancak burasında ihtilâf etmişlerdir. Yoksa Ravza-i Mutahhara ziyâretine şedd-i rahil etmek mûcib-i ecr-i azîm ve câlib-i şefa'at-i Nebî-yi Kerîm olacağı cây-i bahs değildir ve Ehl-i İslâm'ı bundan men'etmek gibi makale-i şeni'aya, İbni Teymîye ile İbni Kayyîm gibi ona tâbi olanlardan gayri kimse cür'et etmemiştir. Onları bu mezlekaya düşüren dahi *"Esnâma secde edercesine nebîlerin kabirlerine secde edenler ilâhî gazâba mazhâr olur"* mealindeki hadîs-i şerîften ibarettir. İbni Teymîye'nin "Selef imamları, enbiyâ ve sâlihîn kabirleri yanında duâ ve istiğase etmezdi" kelâmı, selefden vârid olan rivâyât-ı sahîha ile merdudur. İmam-ı Nevevî der ki "ziyareti iksar etmek ve ehl-i hayr u fazlın kabirleri yanında meks ü tevakkuf eylemek müstehabdır." İmam-ı Sebki der ki "Nebî aleyhisselâmdan meded ve şefâat istemek ve anınla Cenâb-ı Hak'a tevessül eylemek bir emr-i hasendir. Bunu İbni Teymîye'ye gelinceye dek selef ve halefden kimse inkâr etmedi. İbni Teymîye gelip, ondan evvel ulemâdan birinin kail olmadığı bir bid'at çıkardı ve beyne'l-İslâm, hedef-i ta'n-ı teşni' oldu." İşte Şeyh Necdî (yani Abdül-Vahhâb) bu vâdilerde yolunu şaşırp İbni Teymîye ile İbni Kayyîm'ın, şer'an memnu'dur dedikleri ef'ali, hep küfrü mûcib a'mâlden addetti."

Cevdet Paşa, tarihinin muhtelif cidlerinde verdiği mâlûmatta, bu akîde ve telâkkilerin, yağma ve gârâta düşkün

olan bedevî Urban tarafından da benimsendiğini; dünyadan habersiz birtakım bedâvet ehlinin, medeniyet-i İslâmîye'yi tahribe yöneldiğini; Osmanlı Devleti, azimü's-şekime bir devlet olduğu için, Necid Şeyhinin, önceleri, mâmur yerlere hucûm edip başını belâyâ sokmaktan çekindiğini; Devlet'in dış gâilelerle uğraştığı esnâda fırsatı ganîmet bilip, bazı taaddiyatta bulunduğunu ve tabîî cevabını aldığını yazmaktadır. Cevdet, bu harekete karşı, ânında hareket edilmemesini de tenkid etmektedir. Bu tenkid, bir noktadan haklı görünse de, Osmanlı Devleti'nin Müslümanlar üzerine, akîde ihtilâfından dolayı asker sevki an'aneye muhaliftir. Ancak, kat'î isyân halinde mesele başkadır. Halbuki Necid Şeyhi, önceleri çok ölçülü hareket etmiş ve faaliyeti, Arab bedevî kabâili arasındaki bitmek tükenmek bilmez münâzaa ile alâkalı gibi görünmüştür. Cevdet, muahhar bir müellif olduğu için, tenkidi o devre uygun görünmemektedir. Çünkü, Vahhâbîliğin vücûd verdiği fitne, bilâhare büyümüş ve genişlemiştir.

İşte İbni Teymîye ve talebelerinin neşriyat ve akvâli, Vahhâbîlik gibi bir ifrat ve fitne meslek ve mezhebinin doğuşuna sebep olmuştur. Aslında bu âlimler, bid'atlara karşı, fikren ve kalemle karşı çıkmışlar; şahsiyetleri etrafında çok kıl u kâl toplamışlarsa da fiilî bir harekete girişmemişler ve bunu tecvîz de etmemişlerdir. Halbuki, Havâric, Karâmita gibi ifrât mezhepleri ile birtakım yalancı peygamberlerin türediği vahşî ve bedevî kabâille dolu Necid havâlisi her türlü müfrit mesleğin nemâ bulacağı bir muhit halindedir. Bu bedevî kabâil, yağma ve gârâta pek münhemiktir. İşte abdül-Vahhâb, bundan istifade ederek bir ifrât mesleğini ortaya atmış ve İslâm dünyasına bir fitne sokmuştur. Bu mezhep, İslâm arasındaki fitneyi geliştirmekte fayda uman ve girdiği yerdeki grupları birbirine düşürerek oturmaktan başka birşey düşünmeyen İngiltere tarafından Haremeyn'e musallat edilmiştir. Bugün bu beldelerde hükümlerini yürütmekle beraber, eski sertliklerinden çok şey zayi etmişlerdir. Müfrit telâkkîlerle idarenin mümkün olmadığını görmüşlerdir. Bu da bir hayır olarak mütâlâa edilebilir.

MUHAMMED bin ABDÜ'L-VAHHÂB

Vahhab-oğlu, Necid'de Benî Temim kabilesindendir. 1115/1700 senesinde Uyeyne'de "kadem-nihâde-i şea'met" olmuş ve 1206/1791'de Der'iye'de gâyet yaşlı olarak "azîm-i dâr-ı cahim" eylemiştir. Mekke'ye ve Şam'a giderek, bazı Hanbelî imamlarından ders almıştır. İbni Zeynî Dahlân'ın, "*Dürer-i Senîye*"de yazdığına göre "Hocaları ile babası, onun daha tedris zamanında tarik-i dalâleti tuttuğunu görerek teessüre kapılmışlardır." Bilâhare Necid'e dönmüş ve kabileler arasında halkı tevhîde ve şirk'i terke dâvet etmeğe başlamıştır. Bazı müsteşrikler, onu, Müslüman *unitarian*'î addetmektedirler. Sanki Müslümanlık'ta *Teslis* akîdesi varmış gibi, onu bunu reddeden "tekleyici"lerden saymaktadırlar. Tabîî, Türk argosundaki tâbirle Abdü'l-Vahhâb'ı "tekleyici" addetmek doğrudur. Bu tâbir, kendilerine verdikleri "muvahhid" tâbirinin mukabili olarak kullanılmaktadır. Aslında, her müslüman "muvahhid"dir ve muvahhid olmayan bir müslüman gösterilemez.

Necid kıt'ası, muhtelif ifrât cereyanlarının zuhûruna sahne olmuş bir yerdir. Bura halkı, Peygamber'in son zamanlarında Müslüman olmuşlardı. Fakat çok geçmeden, Müseylemetü'l-Kezzâb ve Secah, Tüleyhâtü'l-Esedî, Esved-i Anesî gibi sahte peygamberlere uyup, isyâna yeltenmişlerdi. Hülefâ-i Râşidîn'in birincisi olan Halife Ebû Bekir hazretleri, üzerlerine, Hâlid b. Velid kumandasında bir ordu sevketmiş ve uzunca süren mücâdelelerden sonra, bunları inkıyâda almıştı. Hazret-i Ali'nin Hilâfeti esnâsında, ortaya çıkan Havâric'in en şedîdleri bu kıt'ada zuhûr etmiştir. Bir müddet sonra, Karmatîler denilen dalâlet ve ibahât mezhebi, yine bu muntıkadan yeşermiştir. Karmatî reislerinden Ebû Tâhir kumandasında, Mekke ve Medine'yi birçok defa yağma etmişler; hacıları kesmişler; hattâ Hacer-i Esved'i bile aşırıp, mefsedet merkezleri olan Der'iye'ye götürmüşlerdi. İşte Vahhâbîlik nâmındaki müfrit mezheb, böyle bir muhitte yeşermiş ve gelişmiştir.

Abdül-Vahhâb'ın, sert fikirleri, 600 seneden beri gelen Müslüman âlimlerini âdetâ red etmesi, türbeleri ziyâret edenleri, tasavvuf erbâbını, tarîkat müntesiplerini küfür ve şirkle ithâma kalkışması, onların malları ve canlarını, hakikî muvahhidler için helâl göstermesi, bu fitne vasatında, tam bir ma'kes bulmuştur. Böylece, dünyadan habersiz olan, bedâvet ve şekavet içinde yüzen bu vahşî adamlar, hakikî muvahhid olup çıkmışlar ve kendilerinden çok daha yüksek bir içtimaî ve fikrî seviyedeki Müslümanlara din öğretmek gibi bir dâvaya kalkışmışlardır. Aslında, bu bedevî kabâil için mühim olan şey, bir fikir ve inanışa istinâd eden yağma ve gârâtın tecvîzi idi. Abdül-Vahhâb, onlardaki bu arzuya muvâfık hareket etti. 1143/1730'da Der'iye'ye gitti ve oranın nüfûzlu bir kabile şeyhi olan Muhammed b. Suûd'u elde etti. Suûd, nüfûz bölgesini genişletmek için, iyi bir vasıta bulduğunu anladı. Halkı Abdül-Vahhâb'a tâbi olmağa zorladı. 15 sene içinde bu mezheb, oldukça genişledi. Vahhâboğlu, etrafta, büyük itibar görmeğe başladı. Suûd'un oğlu Aziz zamanında, Vahhâbiler etraftaki muhtelif kabâil üzerine saldırmağa başladılar. Aldıkları ganîmetin beşte birini, Suûd'a veriyor; diğerini taksim ediyorlardı. O sırada, Devlet'in dış gâilelerle meşgûl olması yüzünden, Vahhâbî dalâleti ile uğraşamadı. Esâsen, Suûdîler de, ölçülü hareket ediyorlar; ufak kabile münâzaatı ile yetiniyorlar ve başlarını belâya sokmaktan çekiniyorlardı.

Bu iş, 18'inci asrın sonuna kadar böyle devam etti. O sıralarda, Osmanlı Devleti'nin, Ruslar'la yaptığı uzun muharebeler; bu meseleye hakkı ile eğilinmesine imkân bırakmadı. 1791/1206'da Yaş Muahedesi ile, muhtelif aralarla devam eden savaşlara bir son verildi. Fakat bu uzun harblerin husûle getirdiği tesirlere, bir de Nizâm-ı Cedîd gâilesi inzimâm etti. Hükûmet merkezinin, mülhakat üzerindeki tesir ve nüfûzu çok zayıfladı. Meselâ, Afrika'daki "Garb Ocakları", âdetâ müstakil bir hale gelmiş; Mısır mahallî beylerin elinde kalmıştı. Biraz sonra

Napoélon, burayı işgâl etmişse de, bir müddet sonra, çekilip gitmişti. Suriye'de, Cezzar Ahmed Paşa ferman-fermâ idi. Rumeli'de, Dağlı ve Kırcalı eşkıyâsı ile Pazvantoglu hareketleri ortaya çıkmıştı. Bu arada, Vahhâbîler de, Necid'de, mezhebî bir idare kurmuş bulunuyorlardı (1797/1212).

VAHHÂBÎ İSYÂNININ KISA BİR HÜLÂSASI

Bundan sonraki Vahhâbî hareketlerine, kısa bir nazar atfetmek, bu ifrât mezhebinin ve akîdesinin, zaman içindeki fiilî seyrini ortaya koymak, faideden halî değildir. Böylece bu müfrit mezhebin yayılmasındaki, içtimaî ve siyasî şartlar da ortaya çıkmış olur. 19'uncu asrın başında Vahhâbîler'i, Necid havâlisinde yarı müstakil bir isyân idaresi kurmuş olarak görüyoruz. Bunlar, o sıralarda fiilî bir çöl emâreti olarak görünüyorlar. Necid'den başka Bahreyn ve Lahsa'ya, Maskat'a, hattâ Hicaz ve Yemen'e bile uzanmaya kalkıyorlar. Nihâyet 1893/1217 Şubat'ında Taif'i muhasara ederek, bir ay sonra işgâle muvaffak oluyorlar. Şehri yağma ve ahâlisini katliâm ediyorlar. İbni Zeynî Dahlân'ın yazdığına göre, ana kucağındaki çocukları öldürecek kadar fecî ve âdî bir vahşet gösteriyorlar. Vahhâbîler, burada da kalmıyorlar. Mekke Şerîfi Gâlib İbni Mûsâid'le, Cidde vâlisi Şerif Paşa'nın kuvvetlerinin azlığı dolayısıyla çekilmelerini fırsat bilerek Mekke'ye uzanıyorlar. Mekke ahâlisinden bir kısmı, bu vaziyet karşısında, kendisine mektup yazarak teslim teklifinde bulunuyorlar. Suûd, böylece Mekke'ye giriyor. Burada tütün içmeyi yasaklıyor; ahâliyi sopayla namaza sevk ediyor; fuhşu men ediyor. Câferî, Zeydî, İsnâ Aşerîye veya İmâmîye mezheblerine sülûk küfür addediliyor. Böylece Şîlik yasak edildiği gibi, tarikatlar ve tekkeler de kapatılıyor. Zeynî Dahlânîoğlu bu izahat için "Bunlar göz boyamak içindi; aslında 600 seneden beri gelen Müslümanlar'ı tekfir ederler, mallarını ve canlarını helâl addederler; Peygamber'e hürmeti haram sayarlar, halkı yeniden imana dâvet eder ve bu dâvete uymadan evvel kâfir olduklarını itirafa mecbûr ederlerdi" hükmünü veriyor. Mekke'yi alan Suûd, Cidde'ye doğru uzanarak burayı muhasara ediyor. 14 gün süren kuşatmada, mağlûb oluyor ve çekiliyor. Mekke'de 400 adam bırakarak, çöle doğru kaçıyor. Şerîf Gâlib'le, Cidde vâlisi Şerif Paşa onu tâkip ediyorlar ve Mek-

ke'yi muhasara ediyorlar. Suûd'un, 400 kadar muhafızının kaçıp gitmesi üzerine ve ancak kuşatmanın 25'inci günü, Mekke tekrar ele geçiriliyor. Yalnız Taif kalesi, müstahkem ve muhafızları da çok olduğu için, işgâl edilemiyor. Vahhâbîler'in bu taarruzu ve Mekke'yi ele geçişleri, İstanbul'da fecî bir tesir uyandırıyor. Nizâm-ı Cedîd'e muhalif olan ahâli tabakalarında ricâle karşı ciddî bir kin uyanıyor. Yeni düzen taraftarlarının yanlış davranışları; içtimaî telâkkilere tamâmen muhalif tasarruflara kalkışları yüzünden İstanbul'da bir karışıklık doğuyor. III. Selim tahtından indiriliyor. Devletin dış ve iç gâilelerle meşgûl olmasından istifâde eden, Suûd bin Abdülazîz, nâmerdçe ve hâince bir hareketle, Medine'yi zaptediyor. Seyyidü's-Şühedâ diye anılan Hazret-i Hamza'nın ve sâir islâm büyüklerinin türbelerini yıkıyor. Halkın ricâsı ve ümmetin nefretinden çekindiği için, Ravza-i Mutahhara'ya dokunmuyor. Yalnız, Peygamber'in merkad-i mübârekindeki mücevherleri, incileri ve kıymetli eşyâyı gasbederek memleketine gönderiyor. Hutbeden, Halife-i Müslimîn olan Osmanlı Sultanı'nın ismini okutmayacak kadar cür'et gösteriyor. Mısır'a giren Nepoléon, oraya Halife'nin emriyle geldiğini, ona isyâna teşebbüs eden Kölemenler'i de te'dib için gönderildiğini söylerken; Suûd isimli bedevî şeyhi, bunun aksini yapacak kadar hıyânet gösteriyor. Medine'ye kadınlar tâyin ediyor; Osmanlı memurlarını kovuyor. Hattâ Sultân'ı, Vahhâbîliğe dâvet için gâyet garip bir teklif-nâme göndermeğe bile cür'et ediyor. Suûd, İslâm ve Müslümanlar'ı temsil eden ve onların rahat ve huzûrunun yegâne teminâtı olan Osmanlı Devleti'ne isyân etmekle, İslâmî şuûrdan ne derece yoksun olduğunu, mensubîyet iddia ettiği kendi dininin düşmanlarına hizmet ettiğini açıkça gösteriyor. Bu vaziyet karşısında, Osmanlı camiasına dâhil Müslüman kitlelerde, Vahhâbî denilen bed-mezhâbîlere karşı, ciddî bir hiddet uyanıyor. Devlet'in başındaki hâricî ve dâhilî gâileler, Hicaz buhranının izâlesine Mısır vâlisi Kavalâhı Mehmed Ali Paşa'nın memur edilmesini icap ettiriyor. Mısır vâlisi, Hicaz'a, oğlu Tosun Paşa kumandasında bir ordu sevk ediyor. Uzun bir muharasara sonra, Medine, Vahhâbîler'den kurtarılıyor (2 Ocak 1813/27 Zilka'de 1228).

Medine'nin istirdadı, Kahire ve İstanbul'da, şenliklerle tes'id ediliyor. Kısa bir müddet içinde Hicaz, tamâmen Vahhâbîlerden temizleniyor. Haremeyn anahtarları da an'ane mücibince Sultân'a gönderiliyor. 1818/1233'de, Mısır vâlisinin oğlu İbrâhim Paşa, Vahhâbîler'in merkezi olan Der'îye kalesini tamâmen fethediyor. Vahhâbî emîri Abdullah ibni Suûd ile dört oğlunu ve ümerâsından bazılarını esir olarak İstanbul'a gönderiyor. Bunların hepsi idâm ediliyorlar ve isyanlarının cezâlarını görüyorlar. Vahhâbî emîrinin sandığında, babasının Ravza-i Mutahhara'dan aşırıldığı mücevherlerin bir kısmı da bulunuyor. Bu vak'a, Mısır vâlisine, Osmanlı câmiasına dâhil Müslüman kavimler nezdinde, büyük bir perestiş temin ediyor. Kendisi bir "İslâm kahramanı" addedilmeğe başlıyor. İşte bu sebeple, Ocağın ilgâsından sonra başgösteren büyük karışıklıklarda, bu adam yegâne ümid olarak görünüyor. Halk telâkkisine zıt olan icraata karşı, pâdişahı doğru yola getirecek, etrafının yanlış ilkaatına mâni olacak bir kahraman addediliyor. Mehmed Ali gâilesi ise, ayrı ve başka bir belâ olarak ortaya çıkıyor.

İndirilen bu darbeden sonra, Vahhâbîler'i, artık, bir asra yakın bir zaman, sükûnet içinde görüyoruz. Demek ki, darbe iyi vurulmuş; uzun bir zaman huzûr ve sükûnunun devâmını temin edebilmiştir. Vahhâbîler'in yeniden sahneye çıkışları, İngiliz emperyalizmi ile alâkadardır. Sultan Abdülhamîd, İngiliz emperyalizmine karşı, bir Hilâfet propagandası ve siyâseti gütmeye başlamıştır. Bu siyâset, taarruzî değil, tedâfüî ve tahaffuzî bir mâhiyeti hâizdir. Bu sırada Suûdiler'i ve Vahhâbîler'i, İngiliz oyuncağı olarak görüyoruz. Sultan'ın Hilâfet siyâsetine karşı, İngiltere, onu, kalbgâhından vurmak istemekte ve bunun için de Suûdiler'i ve bazı Jön-Türkler'i kullanmaktadır. 1900 seneleğinde, Arab yarımadasının Yemâme kıt'asında, iki emîr mücâdele etmektedir. Bunlardan biri, arkasını İngiltere'ye dayayan ve Riyad'ı merkez edinen Abdülazîz İbni Suûd, diğeri de Hayl'i merkez edinmiş bulunan ve Sultan Hamîd'e yaslanan Cebel-i Şemmâr emîri Abdülazîz İbni Reşîd'dir. Şammarlılar, Vahhâbîler'i mağlûp etmişler ve Riyad'ı ele geçirmişlerdir. Bu

sebeple Abdülazîz İbni Suûd ile oğlu Kuveyt'e kaçıp, ora şeyhi Mübârek es-Sabah'a ilticâ etmişlerdir. Kuveyt, sâhilde bulundu-ğu için, Sabahîler, İngiliz himâyesine güvenmektedirler. Yine İngiliz adamı olan Suûdîler'e, yataklık etmektedirler. Buna kı-zan Sultan Hamîd, Bağdad'daki 6'ıncı Ordu Müşîri Fevzi Pa-şa'yı, bu şeyhliğin ilgâ ve işgâli için Kuveyt'e yürütmüştür. Bunda, Sultan'ın İngiliz siyâsetine karşı, İslâm dünyasında, bir perestîş kazanmayı istemesinin, Bağdad hattının deniz muvasa-lasını temin etmeyi zarurî görüşünün de dahli vardır. Mesele, bir noktadan da, İngiliz-Alman rekabetiyle ve beynelmîl kuv-vet muvazenesi politikasıyla alâkalıdır. Zaten Londra ipinde oynayan Mübârek es-Sabah derhal İngiliz himâyesini istemiştir. Bunun üzerine Sultan Hamîd, işi müzâkereye dökmüştür. Bâbîâlî'nin, hal-i hâzırı, yani satu-quo'yu muhafaza teklifi kabul edilerek, İngiltere hükûmeti Kuveyt'i himâyeden vazgeçmiştir. Böylece, Basra körfezi etrafında ve Akabe civârındaki İngiliz-Türk çekişmelerinden biri neticelenmeden, olduğu gibi kalmış-tır. Sultan Hamîd, tam bir muvaffakiyet kazanamamışsa da, kuvvetini göstermiştir. 1908/1324 senesinde Türk-İngiliz çekiş-mesinin yeni bir meyve verdiğini, haricî politikadaki üstadlığıyla tanınan Sultan Hamîd'in Londra hükûmetince, hem Rume-li'den, hem de Arabistan yarımadasının şarkından sıkıştırıldığını görüyoruz. Bu sıkıştırma, Türkiye-'yi, Meşrutîyet denilen ve halkımızca, meş'umiyet addedilen bir karışıklığa sürüklemiştir. Aynı sıralarda da Suûdîler, eski merkezleri olan Riyâd'ı yeniden istirdat etmişler ve meş'um hareketlerine başlamışlardır. Sul-tan'ın adamı olan Şammâr emîri İbnü'r-Reşid, maktûl düşmüş; Necid, yeniden Suûdî hegemonyasına girmiştir.

İtalyanlarla yaptığımız Trablusgarb harbi ve arkasından gelen Balkan muharebeleri neticesinde Türkiye zayıflamış ve bunu fırsat bilen Suûdîler, hâkimîyet dairelerini genişletmişler-dir. 1916/1335'de, yine İngiliz icraatı ile, metbûu olan Devlet-i Osmanîye'ye isyân eden Şerif Hüseyin'in, 8 sene kadar türlü gâilelerle Hicaz'da hâkimiyet sürdüğünü görüyoruz. Fakat 1924/1343 senesinde Hâşimî sülâlesinin taleblerinden bıkan;

Irak, Ürdün ve bilhassa Hicaz gibi ehemmiyetli bir mıntıkada hâkim olmalarını doğru görmeyen İngiliz siyâsetinin tasvibiyle hareket eden Vahhâbîler'in, Mekke ve Medine'ye karşı harekete geçtiklerini müşâhede ediyoruz. Böylece, tefrika çıkarmayı gâye edinen, tâbileri olan kavimleri, türlü ayrılıklarla bölüp, idare eden İngilizler, İslâm'ın iki mukaddes beldesini Vahhâbîliğin nüfûzuna teslim ediyorlar. İngiliz politasının, bundaki maksadı açıktır. İslâm dünyasında çok ehemmiyetli bir mevkii olan Mekke ve Medine, hac farîzasının ifâsı için her sene, bütün Müslüman câmiasından gelen mü'minlerin toplandığı bir yerdir. Hac, hali vakti yerinde olanların, yani az çok zengin olan Müslümanlar'ın yerine getirmekle mükellef olduğu bir farîzadır. Böyle bir toplantı yerinin, sert ve müfrit bir mezhebe sâlik olanların elinde bulunması, İngilizler'in İslâm dünyasındaki hâkimiyetlerini, asgarî mânasıyle, tehlikesiz kılar. İşte Londra hükûmetinin, Mekke ve Medine'yi Vahhâbî nüfûzuna tevdi edişinin hikmeti budur. Fakat bütün bu dolaplara rağmen, İngiltere hükûmeti, Müslüman müstemlekelerini muhafaza edememiştir. Hepsini yavaş yavaş terketme yolundadır. Devlet-i metbuasına hiyânet eden Hâşimîler'in âkibeti ise mâlûmdur. Vahhâbî ve Suûdîler'in âkibeti de başka türlü olmayacaktır.

İşte bugünkü Suûdî devleti bu mücâdelelerin ve hâdiselerin bir neticesi ve meyvasıdır. Bugünkü Suûdî Arabistan 1,5 milyon kilometre murabbai bir arâziye sahip, 11 milyon nüfuslu bir devlettir. Başlıca zenginliği petroldür ve dünyanın en büyük petrol istihsalini yapan ülkelerinden biridir. Ne gariptir ki, dünyanın en fazla petrol üreten devletlerinin hemen hepsi, 60 sene evvel birer Osmanlı eyâleti idi ve bize bağlıydılar. Onların bir devlet oluşunda, başlarına gelen felâketlerde, bu kara yağın tesirini unutmamak gereklidir. Suûdî Arabistan'ın bugünkü siyâsî rejimi krallıktır ve bu da mezhebî bir telâkkiye istinâd etmektedir. Arabistan'da ufak şeyhlikler ve can çekişen Ürdün hâriç, başka bir krallık kalmamıştır. İslâm dünyasında İran, Suûdî Arabistan, Ürdün ve Fas'dan başka kraliyet bulunmamaktadır. Şunu söyleyelim ki, bunların sarsılması temennî

edilemez. Çünkü yerlerine akıldan ve tecrübeden mahrum, birkaç şaşkın mülâzımdan başka kimse gelmeyecektir. Bugün İslâm dünyası, çok köklü bir siyasî buhranın içindedir. Bu siyasî buhran, sârî bir hastalık gibi her tarafı sarmıştır. Bu şaşkınlıktan, istikbâl için bir ümid beklemek abestir. Bu dünyada, birleştirici fikir ve iman hareketleri de pek görülmemekte veya çok tesirsiz kalmaktadır. Halbuki bu âlemin kaderi, iktisadî, fikrî ve siyasî bir câmia vücûda getirmektedir.

MUHAMMED BİN ABDÜ'L-VAHHÂB ve VAHHÂBÎ İSYÂNI

Bu tarihî ve siyasî bakıştan sonra, Vahhâbîliğin akîde ve inançlarına bir nazar atfetmekte fayda vardır. Vahhâbîlik, kendisini selefî addettiği halde, çok yerde ondan ayrılmıştır. Selef, çok yerde aklın da, naklin de delîl olduğunu kabûl etmiştir. Ahmed b. Hanbel, akıl zayıftır, güvenilemez demiş; İbni Teymîye ise akıl nakl'in karşısına çıkarılamaz, nakil akl'a muvâfıktır ve hattâ ondan kuvvetlidir kanaatini serdetmiştir. Selefe göre, müteşabih olan âyetler, mânalandırılmaz; orda durulur. İmam-ı Hanbel'e göre, lâfzın zâhirine göre mânalandırılır. İbni Teymîye'ye göre, mânalandırılır, fakat, mânanın medlûlüne tatbikinde durulur. Yine selefin bir kısmına göre, amel, imanda dâhil değildir. Bir kısmına göre, dâhildir. İmam-ı Hanbel ve İbni Teymîye, "amel imanda dâhildir" diyen seleftendir. Ancak İbni Teymîye ve İbni Kayyîm, bu mevzuda tevhîd meselesini de ileri sürerek, ibâdetlerin Allah için yapılmasını ileri sürmüşler ve vesile ittihazını, istimdad ve istiğâseyi şirk addetmişlerdir. Fakat onların söyledikleri şirk, şirk-i asgar'dır; şirk-i ekber değildir. Abdü'l-Vahhâb ise, burda da fecî bir taassub cihetini ihtiyâr etmiş; mensubîyet iddia ettiği imamlarına da muhalefet etmiştir. O, akıl ve nakil meseleleriyle aslâ meşgûl olmamış; aklı bir kenara atmıştır. İbni Teymîye'nin, tevhîd meselesini ele almış; buna bid'atları ve tevessülü terk esasını ilâve etmiştir. Ona göre; Peygamber devrinde olmayan her şey bid'at ve dalâlettir. Şu vaziyete göre, kendi bağlı bulunduğu İmam-ı

Hanbel ve Teymîye de, birer din felsefesi yaptıkları için, dalâlettedirler demektir. Kendisinin ortaya attığı akîde için de, kendi telâkkisine göre, aynı şeyi söylemek ve onu hem dâl, hem mudil, hem de en büyük bid'atçı addetmek icap edecek demektir. Tabîî o, bunları düşünecek bir fikrî çeyâdetten uzaktır. Onun bu telâkkîsine göre, İslâm'da vücûda gelmiş bütün medeniyet âsârını da bid'at olarak görmek ve reddetmek lâzımdır ki, böyle bir zihniyetin yaşamasına ve hayatta kalmasına imkân yoktur. Bu izahata göre, Abdü'l-Vahhâb, her yerde, ifrat, taas-sub, hattâ dalâlet yolunu tutmuş demektir.

Onun mezhebinin başlıca fârik vasflarını şöyle hülâsa etmek mümkündür: Akl'ın delîl olması mevzuubahis değildir. Kitâb, delîl-i kat'îdir. *Kütüb-i Sitte*'de olan eḥâdis, ancak rivâyeten sâbit olursa delîldir. Onun, ilm-i dirâyete göre tedkiki bahis mevzuu değildir. Şi'a'nın, tasavvuf ehlinin, mütekellimînin istinad ettiği hadîsler ise, mutlak surette mevzu'dur. Müteşâbih âyetler delîldir. Bunların zâhiri muraddır. Ona göre mânalandırılır. Onları te'vîl ve tefsîr küfürdür. Amel, imanda dâhildir. Tevhid'den maksat, tevhîd-i amelîdir. Tevhîd'de Kelime-i Şehâdet kâfî değildir. Herhangi bir şeyi velî, vesile ve mürşid ittihaz etmek küfürdür. Allah'ın sıfatları, hakikî sıfatlardır. Tevessül, küfür ve şirktir. Meleklerden, peygamberlerden ve ervâhdan istimdad küfürdür. Peygamberden şefâat umulamaz. Peygamber'in ve Kur'ân'ın tebliğinden ayrı olarak, dine giren şeyler bid'attır. Kabirler üzerine kubbe yapmak, adak adamak küfürdür; ziyâret dalâlettir. Amel'deki dört mezhebe cevaz vardır; lâkin itikaddaki mezhebler memnûdur. Tarîkatlara sülûk ise küfürdür.

Esaslardaki bu ayrılıklardan başka, fîrûatta da bazı ayrılıklar ve farklılıklar vardır. Bunları da şöyle hülâsa etmek mümkündür: Vakıf müessesesi bâtıldır. Bu telâkkiye göre Vahhâbiler, girdikleri İslâm beldelerindeki bilhassa Mekke Medine'deki, azîm Osmanlı evkafını dağıtmışlar ve yağmalamışlardır. Fakat son zamanlarda, bu sert hükümlerden biraz döndükleri söylenmektedir. Namaz'ın cemaatle kılınması farzdır ve her

fert, beş vakit câmie gelmeğe mecbûrdur. Sigara ve nargile içenlere, sarhoşluk için olduğu gibi, 40 değnek vurulur. Şimdi, bu husustaki tatbikat da gevşemiştir. Tevhîd-i amelî akîdesine riâyet etmeyenlerin kestikleri yenmez ve bu gibiler müşrik ad-dolunup, üzerlerine harb ilân olunur. Tabî şimdi bunu da yapacak vaziyette değildirler. Kader, Kıyâmet, Kelâmullah hakkındaki sorular bid'attır. Namazlardan sonra tesbih çekmek, Allah'ın farzetmediği ve Peygamber'in kılmadığı namazlar ihdâs etmek, din vaz'etmek kadar günahtır. Minâre yapmak, el öpmek, boyun kesmek, bid'attır. Allah'tan başka bir şeyi, bir mezarı, bir şeyhi, hattâ Peygamber'i vesîle ittihâz etmek şirktir. Peygamber'den, istiâne ve şefâat istenemez. Türbelere mum yakmak, kabirlere kubbe yapmak, evliyâyâ nezretmek, hamayil takınmak, mıska taşımak, vefk ve azâim yapmak, Allah'tan başkasının, insan üzerinde tesirini kabûl etmektir ve tamâmen şirktir. Bir ağacı, bir taşı muakddes tanımak, "yâ pîr, yâ imam, yâ Ali yetiş" gibi sözler, Allah'a şerîk koşmak demektir. Bazı şeylerden teşe'üm etmek, sihir yapmak, Allah'tan başka bir şeyin kudretine kail olmak demektir ve şirktir. Hırka-i şerîf ve lihye-i saâdet ziyâretleri de aynı hükme tâbidir. Peygambere salâvat getirilebilir; ancak "seyyidünâ ve mevlânâ" dememek şartıyla. Delâil-i Hayrât okumak memnu'dur; zira, bu, Peygamber'e ibadet mâhiyetindedir. Riyâ için namaz kılmak ve sofuluk yapmak da hafî şirktir. Çünkü, Allah'tan başkasına gösteriş yapılmaktadır. Necef'i ziyâret etmek, Kerbelâ toprağına secde etmek, Mehdi'ye inanmak, Hızır ve İlyas'ın sağ olduğunu söylemek, şeyhlere râbîta yapmak, gavsı, kutublara, abdalların varlığına, üçlere; yedilere; kırklara inanmak; ölülerin, diriler üzerinde tasarrufunu kabûl etmek demektir ve şirktir. Abdül-Vahhâb'a göre tasavvuf bir bid'attır. Tarîkat, müşridin kendisini vesîle ittihâz ettirmesi demektir. Peygamber, her türlü dinî tebliğatı yapmıştır. Binâenaleyh, Ebû Bekir-i Sıddık'a ayrı bir zikir usûlü, Hazreti Ali'ye hususî sırlar tevdi etmesi, ona iftiradır. "Dininizi ikmâl ettim" yollu nassa da muhaliftir. Mutasavvife'nin, mükâşefe usûlü ise asılsızdır. Bu sebeple tasavvuf mün-

tesiblerini ve tarikatçıları, memleketlerinden çıkarmışlardır. Onlara göre tarikatçıların en sapık olanları râbitayı kabûl edenlerdir. Râbita, açıkça şıktır. Rüfâî burhanları, kendilerinde tasarruf iddiasını ifâde ettiği için şıktır. Ticânîlerin, âlem-i menâmda Peygamber'den emir aldıklarını iddia etmeleri, ölünün tasarrufuna kail olmaktır. Kadirîler'in, Bedevîler'in şeyhlerine secde etmeleri, Mecus rakslarını ihyâ etmeleri, diğer tarikahların Hazret-i Ali ve evlâdlarını mâsum kabûl etmeleri, şıktır.

Görülüyor ki, ortada, şirk addedilmeyen ve tenkid edilmeden, bir dinî hareket kalmamaktadır. Abdü'l-Vehhâb, Der'iye mescidinde, cuma hutbelerinde, her zaman "Peygamber'e tevesül eden kâfir olur" demiş. Kendisine sonradan bir reddiye yazan kardeşi Şeyh Süleyman, bir gün ona "Erkân-ı İslâm kaçtır" diye sormuş. O da "Beştir" demiş. İbni Zeyhî Dahlân'ın yazdığına göre, Şeyh Süleyman "Sen bunlara bir altıncısını daha ilâve ediyorsun; sana tâbi olmayı erkân-ı dinden sayıyorsun" demiştir. Yine aynı müellife göre, birisi de onu, "İslâm'ın şartını Müslümanları tekfir etmeğe getiriyorsun" diye tenkid etmiştir. Kardeşi Süleyman, onun şerrinden kurtulmak için memleketini terketmiştir. Bununla beraber Vahhâbîlik, bazı inkişaf lar göstermiştir. Hindistan'da bazı kimseler arasında yayılmış; Mısır'da Mehmed Abdüh'ün talebesi Reşid Rızâ, *El-Menâr* mecmuasıyla Vahhâbî müdâfisi kesilmiştir. Bu adam, Devlet-i Aliyye Dîvân-ı Harbi'nde, kendi metbûu olan Osmanlı Devleti'ne ihânet ettiği ve İngilizleri tervic ettiği için, idâma mahkûm olmuş bir kimsedir. Abdüh'ün şâkirdinin ve en büyük bir Vahhâbî müdâfiinin mâhiyeti de budur. Ahmed İbni Zeynî Dahlân, Abdü'l-Vahhâb'ı ilmen tenkîd edenlerin başında yer almaktadır. Ona göre, "Ebdü'l-Vahhâb, nübüvvet iddiasında idi; fakat bunu izhâr edemedi. Dâima Müseyleme gibi yalancı peygamberlerin vâkıalarını okurdu. Kendi tebliğatına "dîn-i cedîd" adını verirdi. Bütün mezheblere ta'n eder; Kur'ân'ı arzusuna göre te'vîl eder ve hadîslerden istediğini kabûl, istediğini reddederdi. İcma' ve kıyâs'ı kabûl etmezdi. Vahhâbîler'in "Hanbeliyiz" demeleri, bir perdeden ibarettir."

Cevdet Paşa ise, tarihinde, Vahhâbîlik ve vücut verdikleri isyânın seyri hakkında pek uzun mâlûmat vermektedir. Kıymetli müellif, tarihinin 6'ncı cildinde, Abdü'l-Vahhâb'ın akîdelerini şöyle hülâsa etmektedir:

"Merkumun ihdâs eylediği mezhebde meslûk ve mâlûm olan birçok akaid-i fasîdenin esasî üç mesele olup, evvelkisi budur ki, Vahhâbîler, amel, imandan cüz'dür deyip; meselâ bir vakit namazı ve bir sene zekâtı tekâsülen terkeden kâfir olarak demi heder ve malı helâldir deyü itikad ederler. İkincisi budur ki, ervâh-ı enbiyâ ve evliyâdan istia'ne etmek gibi, istimdad ve istişfa' veçhile Cenâb-ı Hakk'dan gayriye duâ eylemek şirktir derler. Üçüncü mesele, türbeler binâ ve üzerlerine kubbeler inşâ ile içlerinde kandil yakmak ve onlara sadaka ve nezirler arzetmek, mugâyir-i diyânet-i İslâmîye idüğü dâvasından ibarettir. Bu akaid-i fasîdeyi isbât için İbni Abdü'l-Vahhâb'ın ve bazı etba'ının sonradan bazı te'lifâtı meydana çıkmış ve onları cerh ve red için dahi müstakillen risâleler yapılmıştır. Elhâsıl Vahhâbîler, gerek Zeydiye mezhebinden bulunan şürefâya ve gerek ehl-i Sünnet ve cemâatten olan âmmeye Ehl-i İslâm'a kâfir ve müşrik nazariyle bakarak bunca müslimînin demleri heder ve malları kendilerine helâl olmak itikadında bulunup, yağmagerân-ı urbânın, meşrebine dahi bu akaid-i bâtıla mülâyim ve muvâfık gelmekle, bu mezheb-i mezkûr, Ceziretü'l-Arab'da kemâl-i sür'atle münteşir oldu."

Müellifin bu görüşü, siyasî ve içtimai vukûata tamâmen mutâbık görünmektedir. Aynı muharrir, onun, bazı ashâb-ı kirâmı da tahtieye yeltendiğini, bunun fâhiş bir bid'at ve dalâlet olduğunu yazmakta, Müseyleme üzerine giden sahâbe şühedâsının kabirlerini düzeltmeğe kalktığını, böylece yalancı peygambere halef olduğunu söylemektedir. "Onun müçtehid-i mutlaklık dâvasıyla ortaya çıktığını, her şeyi bid'at saydığını" ifâde ederek, "Halbuki bid'at-ı seyyie ile bid'at-ı haseneyi fark ve temyîz etmek lâzımdır. Sonradan zuhûr etme nice şeyler vardır ki, hasenâtтан ma'duddur ve insan medeniyetü't-tab olduğu cihetle, bir raddede durmayıp, fûnûn ve sanâyi-i muhteri'e hase-

biye âlem-i terakkîde kat-ı mesâfe edegeldiğinden, Şeyh Necdî'nin bu revîşi, tabiata karşı bir hareket idi" demektedir. Suûd'un maksadına işaret ederek "Bu mezheb-i cedîd-sâyesinde bir Cezîretü'l-Arab hükümdarlığı teşkil etmek sevdâsına düşmüş idi; fakat Devlet-i Aliyyenin satvet-i kâhiresinden havf ettiği cihetle, mâmûrelere taarruzdan içtinâb ederdi" kanaatini ileri sürmektedir. Vahhâbî hareketlerinin Napoléon'un ve İngiltere'nin nazar-ı dikkatini çektiğini ve onlarla temas yollarına başvurduklarını da yazmaktadır. Bütün bu mesrûdât, Vahhâbî hareketinin mâhiyetini ve hakikî veçhesini ortaya koyacak vasıftadır zannederiz.

VAHHÂBİLİK HAKKINDA UFAK BİR MÜTÂLÂA

Vahhâbî mezhebi, dinde akla yer vermemek, tevhîd akîdesini "amelî tevhîd" diye alıp, Müslümanları tekfir etmek, hattâ işi müşriklik isnâdına kadar kaydırmak, yalnız burda da kalmayıp, Müslümana kılınç çekmek, can ve mallarını helâl görmek, Halife'ye isyân etmek, İslâm dünyasına fecî bir fitne sokmak, bütün medeniyet âsârını ifnâyâ kalkışmak gibi fecî sapkınlıklarla mâlûl bir dalâlet yolu olarak çıkmış görünmektedir.

İslâm'ın tevhîd akîdesi, Hıristiyanlar'ın ekanim-i selâsesine, Mecûsîlerin iki mebdetine, Yahudilerin kendilerine has kavmî ilâh görüşlerine karşıdır. Tevhîd'in hakikî mânası, Kelime-i Şehâdet ve vahdânîyet akîdesidir. Bunun üzerinde imamlar ve ümmet beyninde tam bir ittifak vardır. Tevhîd'i "amelî tevhîd"dir deyip, kendine göre tefsîr etmek, cumhûra muhalefettir. Hele, Allah'ın birliğini ve vahdânîyetini, Peygamber'in nübevvetini tasdik ve ikrar edene, kâfir ve müşrik demek, dalâlet-i uzmâdır. Sünnet ve Hazret-i Muhammed'in yoluna, yani İslâmîyet'e muhalefettir. Peygamber "*Ben Allah'ın vahdânîyetini tasdik edenlere silâh çekmemeğe memurum*" bu-yurmuştur. Bu hadîs, herkesin ittifak ettiği, yani müttefikün-aleyh bir hadîstir. Şeyh Necdî, bu nassa da muhalefet etmiştir.

Mensûbiyet iddia ettiği İmam Ahmed b. Hanbel'in fetvâsına göre ise "Cahiliyet ölümü" üzere gitmiş demektir.

Dinde akl'a yer vermemek, başta Kur'ân-ı Kerîm'in sarâhatine, İslâm'ın esâsına ve ruhuna, Peygamber'in sünnetine muhalefet demektir. Çünkü, Kur'ân-ı Kerîm'de, *Beyyine Âyeti* nâmiyle meşhûr âyette "*Ölecek olan, delîle dayanarak ölsün, yaşayan delîle dayanarak yaşasın*" denmiştir. Ayrıca "*Tefekkür edin, nazar edin, düşünün*" meâlinde birçok âyetler vardır. "*Aklı olmayanın dini de yoktur*" meâlindeki hadîs mükellefiyetin birinci şartı olarak, akl'ı almaktadır. Bu hususta, cumhûrun ittifakı vardır. Bunları reddetmek, mahz-ı dalâlettir.

Vahhâb-oğlu'nun tarîkat ve tasavvuf erbâbını müşrik ad-detmesi ise fecî bir dalâlettir. İslâm'da tasavvuf, kitleye bir iman vecdi vermiştir. Bunun teşkilâtlanmış şekli olan tarîkatlar ise, tam bir mektep ve halk terbiyesini temin eden müesseseler olarak çalışmıştır. Bunlar, milleti, bir iman, âdâb, an'ane, edeb ve ahlâk nizâmı ve hayatı etrafında toplamışlar; cemiyette, meâlî fikirlerin; kültür ve san'atın takdir edildiği bir muhit ve hattâ bir cemaat-ı fâzıla teşkil etmişlerdir. Tarîkat mensubînden, pek çok füzelâ, ulemâ, şâir, sanatkâr, hattat ve bestekâr yetişmiştir. Meselâ; Osmanlı medeniyetinin en büyük san'at dâhîleri ve şuarâsı, bu tarikat mektepleri ve tasavvuf ekollerinden çıkmıştır. Bunları, medeniyet düşmanı bir bedevî zihniyetiyle görmek, hatâ da değil, dalâlettir.

Eğer Vahhâb-oğlu silâhlı bir isyâna yönelmese, telkîn ve iknâ yolundan öte gitmese, Osmanlı idaresi, asâyişi, ihlâl etmemek şartıyla ona bir şey demezdi. Nitekim Kadı-zâdeliler'e de, telkîn yolunda kaldıkça dokunulmamış; ancak şûriş ve karışıklık ihdâsına kalkışınca mâni olunmuştur. İmam-ı Birgivî'nin telkînâtına ise bir şey denilmemiş; kendisi, zühd ve takvâya sahip bir zât olarak tanınmıştır. Fakat Şeyh Necdî, böyle yapmamış; fecî bir dalâlet ve ifrat mezhebinin mümessili olmuş; İslâm olanları müşrik addedip silâh çekmiş; İslâm vahdetine ve

Hilâfet'e isyân etmiştir. İslâm'a soktuğu tefrika nisbetinde de, İslâm'ın, Osmanlı'nın ve Türk'ün düşmanı olanlarca takdir edilmiştir. Bu bedevî bağılığı ve eşkıyâlığı, İslâm'ın en büyük mümessili olan Türkler'e düşmanlıktan dolayı, "dinî bir reform" olarak görülmüş, "Büyük medeniyete sahip olan Arabların, şedîd, zâlim ve gayr-i medenî olan Türkler'e isyânı" diye tebcîl edilmiştir. İslâm medeniyetinin ve İslâm'ın en büyük mümessili olan Osmanlılar'a karşı, bedevî Arab'ın hayât-ı tabiîyesinin bir neticesi ve hastalığı olarak ortaya çıkan bu hareket, yabancılardan teşvik ve yardım görmüştür. Ancak bu sebeple, bir oyuncak devlete sahip olabilmıştır. Vahhâbîliğin ilk devresi, tam bir İslâm medeniyeti düşmanlığı olarak seyretmiştir. Bin senenin mahsûlü olan vakıflar, kubbeli binâlar, türbeler yıkılmağa başlanmış; Arabistan'ın mâmûr beldeleri, hâl-i bedevîyete ircâa gayret edilmiştir. Bin senelik san'at eserleri, maârif müesseseleri, insanların istifâdesi için yapılmış vakıflar yağmalanmıştır. Bunu medeniyet nâmına takdir eden bir Avrupalı'nın, mâ nahnü fih'ini, yani, içinde yatan Türk düşmanlığının ne olduğunu lütfen düşününüz! Bu Avrupalı, bir hayvan kadar vahşî ve hunhâr Balkan kavimlerini bize karşı yükseltirken de aynı duyguyla hareket etmiştir. Osmanlı idaresinde mes'ûd yaşayan kavimlerin bugünkü vaziyeti, bu idarenin, o kavimler için, nasıl bir nimet olduğunu gösterecek kadar belîğdir. Avrupalı, kendi âdî ve yüz kızartıcı vahşetine, ahlâksızlığına bakmaz; geri ülkelere medeniyet götürüyorum iddiasıyla oraları sömürür; bizim en insanî davranışlarımıza ise, zulûm nâmını verir. İşte Vahhâbîlik hakkındaki garblı görüşünün ve medihlerinin altında da bu Türk düşmanlığı yatmaktadır.

Kanaatimize göre, Vahhâbîliğe dinî bir mezheb olarak bakmak abestir. Onu, çöl bedevîsinin tabîî bir davranışı olarak görmek, medenî ve şehrî Müslümanlık için gayr-i tabî bir mazar olarak mütalâa etmek lâzımdır. Nitekim bir devlet olarak uhûr edince, eski ifrâtından çok şey kaybetmiş ve itidâle doğru ir seyir tâkip etmiştir. Bugünkü Suûdî idarecileri, eski mezheb

mensuplarına göre, şirk ve küfür deryâsında yüzen adamlar hüviyetindedir. Bir devlete mâlik bulunmalarına ve zengin petrol vâridatına rağmen, bu mezhebin devam edemeyeceğini söylemek, herhalde kehânet sayılmamalıdır. Ya Hanbelîye'nin itidâline bürünecek, yahut mahvolup gidecektir.

İkinci Bölüm

GERÇEK TARÎKATLER

TARİKATLER

Tarikatlerin Aldığı Ehemmiyet
ve Sebepleri

İlk Tarikatler
Tarikatlerin İçtimaî Tesirleri

İslâm Muhitleri ve Tarikatler

Tasavvuf esasları üzerine müstenid, hususî âyin ve âdâba tâbi İslâmî mesleklere t a r î k a t nâmı verilir. Tarikatlerin ilk nümûnesi, Peygamber zamanında "*Ashâb-ı Suffe*"de görülür. "*Ashâb-ı Suffe*", ilim tahsili ve iç tasfiyesi ile meşgûl olan ashâb'ın fakirleri ve sâlihleri idi. Onlar, mescid-i nebevî'deki sofada otururlar ve Peygamber tarafından iâşe olunurlardı.

Maamafih tarikatler bu zâtlar vasıtasıyla değil, *İmam-ı Ali* ve halefleri vasıtasıyla teselsül etmiştir. Tarikat'ın meşhûr kaynağı olarak *İmam-ı Hasan*, *İmam-ı Hüseyin*, *Hasan Basrî*, *Kümeyl bin Zeyad*, *Enes bin Mâlik*, *Selmân-ı Fârisî* ve daha bazı zâtlar gösterilmektedir. *Veysel Karanî* de hususî bir tarikat'ın mebd'idir.

Ebû Bekir-i Sıddık'dan dahi tarikat teselsül ettiği gösterilmekte ise de, silsilelerindeki kesilmelere ve tarihî yanlışlıklara nazaran bunun mânevî bir intisab ve teberrük olduğu melhûzdur.

Tarikat ve tarikat erbâbı, Peygamber'in devrinden beri mevcûd ise de, önceleri âyin, hususî âdâb, elbise vesâir cihet-

lerle halkdan mütemâyiz değildi. Bu itibarla ilk asırda müçtehidlerin isimleriyle tanınan tarikatler görülmez. Vaktiyle onlar âbid ve zâhid gibi salâhı ifâde eden nâmlarla yâd olunuyorlardı.

Tarikatlerin kısımlara ve sınıflara ayrılması *Cüneyd-i Bağdadî*, *Bayezid-ı Bistâmî* ve *İbrahim Edhem* ile başlar. Mâmafih onların zamanlarında mensubları yine hususî isimler ile anılmazdı; ve hepsine tâife-i sofîye" nâmı verilirdi. Sonra meşhûr pîrler zuhûr etmeye başladı ve içtihadlarının semeresi olan meslekler nâmlarına izâfe edilen tarikatler oldu. İlk meşhûr pîrler şunlardır: *Seyyid Abdülkadir Geylânî*, Bağdad'da zuhûr etmiştir. "*Sultân-ı evliyâ*" diye mâruf olup bütün pîrlerin en meşhûrudur. Dünyada en yaygın tarikat, nâmına izâfe edilmiş olan Kadirîye'dir.

Seyyid Ahmed er-Rûfaî Basra'da zuhûr etmiş olup *Rûfaî* tarikatının muktedâsıdır. *Ebû Medyen Şuayb-i Mağribî* garbî Afrika'da (Medyen'de) zuhûr etmiş ve *Medyenîye* tarikatının pîri olmuştur. *Mevdûd-ı Çeştî*, Çeşt diyârında zuhûr etmiş ve *Çeştî* tarikatının pîri olmuştur. *Müsâfirîn-i Adî Hakkâr* dağında zuhûr ederek Adîye tarikatını içtihad etmiştir. *Abdül-Hâlık Gucduvânî* ve *Hoca Ahmed Yesevî*, İran'da zuhûr etmişler ve *Hâcegân* tarikinin *Hafî* ve *Cehrî* kollarının pîri olmuşlardır.

Onları müteakiben *Suhreverdiye*, *Şâzelîye*, *Kübreviye*, *Bedeviye*, *Mevlevîye*, *Dusikîye*, *Halvetîye*, *Ekberîye*, *Kübreviye*, *Bedeviye*, *Bayramîye*, *Celvetîye* gibi pek çok tarikatler ve sayısız şûbeler zuhûra gelmiştir.

Bu çokluk, esasta olmayıp muhit ve zamana göre âyin ve sülûk, elbise vesâire gibi teferruat sebebiyledir. Bu teferruatdan sarf-ı nazar olunursa, bütün tarikatleri üç sınıfa ayırmak mümkün olur: Evvelâ âyin vesâirede c e h r î u s û l ü kabul edenler. Sâniyen h a f î u s û l ü kabûl eyleyenler. Sâlisen M e l â m î l e r . Tarikatler, birisi dinî, diğeri içtimaî olan iki ihtiyacın mahsûlüdür. Dinî ihtiyacı şu suretle hulâsa edebiliriz: Bir kısım insanlar bir dinin ihtivâ ettiği akîdeleri mâkûl, yâni aklî düstûrlar ile tefsîr edilmiş bir şekilde kabul, meçhûl ve gayr-i mefhum önünde kalmamak lüzûmunu hisseder. Bir kısmında

ise ifrât bulunur, mûtedil ibâdet şekilleri onun ruhunu dolduramaz. Heyecânlara, ibâdetin müfrit şekillerine muhtaçtırlar. İşte bu, tarîkatlere lüzûm gösteren bir dinî ihtiyaçtır.

İçtimaî sebebe gelince: İnsanların çoğu, hayatın sarsıntıları, mihnetleri, imtihanları içinde teselliye, rehber muhtaç olur! İnsan tabiatının icablarından ki, tesellî edecek, rehber olacak zâtı, bir mânevî imtiyaz ile mümtaz görmek ve ona temiz ve kudsî sıfatlardan hisse vermek ister. Tâ ki, tesellî müessir, rehber mûtemed olsun.

İslâm dininde zuhûr eden tarîkatlerin âyin vesâir teferruatında, muhit ve zamanın hususî tesir ve intibaları görülmektedir. İlk tarikatlerde "Fahr-i tarîkat" yâni tarîkate mahsus elbise vesâire gibi alâmet olmak üzere hırka, kemer ve takye vardı. Lâkin bunlar müzeyyen şeyler olmaktan ziyâde fakr alâmeti olan şeylerdi.

Ahalî sınıfları arasında, her sınıfa mahsus elbise giyilmesi âdet olduktan sonra zuhûr eden tarîkatlerde fahr'e pek ziyâde itinâ edildiği ve tepeden tırnağa kadar her giyilen şeyin bir mâna ve remzi bulunduğu görülür.

Tarîkatlerde görülen hallerin biri de bedi'iyat ve musikîye karşı insan ruhundaki ihtiyâc-ı mübremdir. Bu ihtiyaç, güzel seslere ve muntazam kırâate rağbet şekliyle bütün İslâmiyet'de görülmüş ise de ruh, bu kadarına kanaat etmediğinden, şer'î müçtehidler nezdinde yasak olan bedi'î şeyler, tarîkatlerin ekserisinde kabûl edilmiştir. Meselâ, tarîkatlerde mazhâr, kabran, bendir nâmı verilen defler, ziller, kudûm ve musikî âletleri kullanılıyor. Kezâ tarîkatlerde semâ ismiyle ve bedenî hareket üzerine müesses bir ibâdet şekli daha var ki, onu da âlimlerin ekseriyeti kabûl etmemiştir.

Tarîkatlerin bir kısmı zühd ve takvâya ziyâde ehemmiyet verdiği, hattâ çok yükseğe çıkardığı halde, diğer kısmında mühim müsamahalar görülür. İran'da zuhûr eden tarîkatlerde mahallî muhitin intibaları ortaya çıkar. Bu tarîkatlerde aşk düstûrları ve âşıkâne haller görülür.. Mevlevî tarîkati gerçi

Rûm'da, yâni Konya'da zuhûr etmiş ise de, gerek insan, gerekse tarîkat silsilesi itibariyle İran intibaâtını hâvîdir. Bu sebeble Mevlevîler içinde zarîf şâirler, en büyük musikî-şinaslar zuhûr etmiştir.

Arab muhitinde zuhûr eden tarikatlerde def ve heyecanlı zikir müşâhede edilir. Bu ruhî heyecan onlarda şiddetli hareketler ve sayha suretiyle mütecellî olur. Türk muhitinde zuhûr eden Nakşî tarîkatı ise heyecânı gizlemek ve sükûnu muhafaza etmek üzerine müesses olduğu gibi; yine Türk muhitinde zuhûr eden Halvetîye şübeleri gibi tarikatlerde heyecân ile sükûnet arasında vasatî bir had tâkib olunur. Yine sırf Türkler'de zuhûr eden Bektaşîlik'de ise, tarîkat âyini yalnız sohbetten ve mev'ize dinlemekten ibaretdir.

İşte görüyoruz ki, tarikatlerin İslâm cemiyetleri üzerinde mühim tesirler îka etmemesi gayr-ı mümkündür. Filvâkî bu tesir çok mühim olmuştur.

Tarîkatın tesirlerinin muhit ve zamana göre şiddet gösterdiği de muhakkaktır. Bu tesirleri tedkik etmeden evvel, son derece mühim olan bir noktayı incelemek isteriz. İran, Hind ve Türkiye muhitlerinde zuhûr eden tarikatler, doğrudan doğruya tarîkat halleri ve silsilesi dâhilinde olmayan tesirlerden azâde kalamamıştır. Buralarda tarikatlere İbâhî ve Hurûfî mesleklerinden bir takım itikadlar karışmıştır ki, çok defa bu alâkadarlara meçhûl kalmıştır.

İsmâîlîler, büyük bir mahâretle tarikatlere kendi akîdelerinden ve hem de İbahîliğe ait hususlardan bir çok şeyler karıştırmışlardır. İbahîler gittikleri dergâh hangi tarîke mensub ise o tarîkatden gözüdürler ve o tarîkatın mühim esrârından imiş gibi, bazı İbahî prensiplerini dervişlere ve hattâ câhil bulundukları şeyhlere tâlim ederler. Bu zavallılar da işin farkına varamıyarak İbahîye fikirlerini kendi tarikatlerinin esrârı gibi kabûl ve kendilerinden sonrakilere devrederler.

Hurûfîler de aynı surette davranmışlardır. Her iki cihetden vukû bulan telkînat ile tasavvuf ve tarikatlardaki düstûrları fark

ve temyîz etmek sağlam bir kültüre muhtaçtır. Misâl olarak Halvetîye pîrlerinden şu fikirleri serdedeceğiz: Müşârunileyh diyor ki: Tevekkül ve teslim hususlarındaki tarîkat erbâbiyle Cebrîye ve emsâli mezhebdtekiler aynı akîdeye sâlik zannolunur. Lâkin netice ve tesiri itibariyle aralarında büyük fark vardır. Cebrîye, irâde selbini, kötü şeyleri irtikâb ve insanları zarara sormak için öne sürer. Lâkin nefesine aid en ufak bir tecâvüzde derhal prensiplerini inkâr ile irâde sarfına başlar. Kezâ vücûdî mes'elelerde bir ârif, Hulûlî mezhebi sâliklerine, mülhidlere benzer. Lâkin ârif müşâhede ettiği bir hakikatı söylemekte olup aklı başında kaldıkça ahlâkî düstûrlara, kulluk vazifelerine riâyet eder. Mülhid ise hulûl fikirlerini sırf şenâet için sarf eyler.

Vahdet-i vücûda kâil ve şuûnda hakkı müşâhede eden kimse, bir zerreye kıyamaz, mevcûdiyetin bir şekline ayrı ve düşman nazariyle bakamaz. Vâkıa onun nazarında, insan olmak hasebiyle hayır ve şer, güzel ve çirkin, faâliyet ve amellerin dereceleri vardır. Bu tasnif mûcibince hayrı terviç ve şer'den tevakkî eder. Şu kadar ki, bu sınıflandırma ve ayırmanın hakikatte yeri olmadığını ve şahâdet âlemindeki mevcûdiyetlerin bilinmesinin ve hissedilmesinin cilvelerinden ibaret kaldığını bilir. Mukallid ve mülhid ise, hem vahdet dâvâsında bulunur, hem de her sözü ve işi ile en mekrûh bir müşrik olduğunu meydana koyar.

Şu sebebler dolayısıyledir ki, bazı muhitlerde, tarîkatler İslâm topluluklarına iyilikten ziyâde fenalık ika' etmişlerdir. İran'da böyle bir tesir görülüyor. Tûrân'da ise tarîkat, şer'i sertlikleri tâdil şöyle dursun, halkı, inzivâ ve atâlete sevk etmiş ve her türlü terakkiye sed çekmiştir. Tarîkatlerin en mühim tesirler gösterdiği Anadolu muhitine gelmeden evvel Afrika'da görülen tesirlerini gözden geçirmek üzere "*Sunûsî'ler*" adlı eserimizden şu sözleri iktibas ediyoruz.

* * *

Afrika'da tarikatlerin büyük bir ehemmiyeti vardır. Tarîkatlerin bizdeki haline kıyasen Afrika'daki tarikatlerin hiz-

metleri, vazifeleri ve topluluk üzerine olan büyük tesirleri aslâ takdir olunamaz.

Şark'da şeriat âlimleriyle tarikat âlimleri arasında tezaad ve rekabet bulunmakta olup, tarikat hiç bir vakit umumî bir meslek olmamıştır. Afrika'da ise vaziyet aksinedir. Bunun bir çok sebepleri vardır. Bu sebeplerin tedkik ve tenkidi pek faydalı haki-katleri meydana çıkaracağından, bu yolda bir kaç söz söylemeyi lüzûmlu görüyoruz. Evvelâ şurasını söyleyelim ki, bu taraflarda müteşerriflerle mutasavvıfların arasını açmaya başlıca sebep olan tarihî nizâlar ve Şi'a tefrikaları Afrika'da çoktan beri görülmediği gibi, tarikat nâmına hiçbir vakit bu kabil mes'eleler mevzûu-bahs olmamıştır. Sofilik, dinî mezheplerle pek güzel te'lif edildiğinden, ora mütefekkirleri zâhir ve bâtın ehli nâmiyle iki muhalif fırkaya ayrılmamıştır. Bu sebeble, dinî ve içtimâî vazifelerin hepsi tarikatlar tarafından ifâ edilmektedir. Oralarda zâviye demek mekteb, yetimhâne, dârü'l-aceze, şefkat ve kardeşlik merkezi, hastahâne demektir. Herkesin dinî, siyâsî ve içtimâî müracaat yeri zâviye'dir.

Afrika'nın yakıcı, kavurucu güneşi altında çöllerin, serirle-rin dayanılmaz güçlüklerine göğüs gererek bir kasabaya, bir kö-ye can atan seyyah doğruca zâviyeye gider; büyük bir samimîyet ve kardeşlikle kabul olunur. Ondan sonra yedirilir; yatacak yer verilir; hastalanmış ise tedavî olunur; fakir ise, di-ğer bir zâviyeye gitmesi temin olunur. Sevdiklerinden birini ebedîyen kaybeden bir âile, zâviyeye müracaat eder. Tatlı söz-lerle, âlicenâbâne sözlerle kederi giderilir.

Hayat mücadelesinde mağlûb olan, münkesîr kalan bir bîçâre, zâviyede bir tesellî, teşvik ve muavenet bulur; çalışmaya lüzûmlu metâneti yeniden kazanır.

Hayatın müşkülâtlı günlerine mâruz kalanlar, hatt-ı hare-ketini şaşırانlar zâviyeye müracaat ederek müşkilât ve tered-düdden kurtulurlar. Dul kadının, öksüzün, sefilin müracaat yeri zâviyedir.

Her zâviyenin bir mektebi vardır. Bu mekteplerde akaid, Kur'an, yazı tâlim edilir.

Bunlardan mâada zâviyelerde ticâret, zanaat ve ziraat işlerine de bakılır.

Oraların hakikî fetvâhâne ve adlî mahkemeleri zâviyeleridir. Bütün ihtilâflı davâlar zâviyelerde halledilir.

Yemin, bir zâviye'de ve çok kere bir "Murâbıt"ın türbesinde edilir. Böyle edilmeyen yeminin hiç bir ehemmiyeti yoktur. Her türlü mukaveleler zâviyede akd olunur.

Nikâh, cenâze vesâire gibi bütün merâsim zâviyeler tarafından icrâ edilir. Şu mühim noktayı da unutmayalım:

Afrika'nın birçok kısımlarında hayat o derece pahalıdır ki, bizim gibi zengin ve mütedil iklimler ahâlisi bunun hakkında hakikî bir fikir peydâ edemez. Bir lokma ekmek için sarfedilen mesâinin azameti ve mesâî sarfedenin gayret ve teslimiyeti müdekkiki hayretlere düşürür.

Bununla beraber o zahmetlere katlanan bîçâre yine memnûn, yine râzıdır! Bu zahmetler, bu meşakkatler hakkında doğru bir fikir edinebilmek üzre şu satırlara okuyucuların hususî bir dikkat atfetmelerini rica ederiz:

Sâhil şehirlerinden birinden, meselâ Trablus'tan dâhile, Fizân'a gidecek bir yolcu otuz ile kırk gün arasında devam edecek seyahati için bir deveyi deveci ile beraber yüz kırk kuruşa kirallıyabilir! Yüz kırk kuruş, yâni yevmiye dört buçuk kuruş.

Bir deve, senede ekseriyetle bir ve nâdireni iki sefer yapabilir; demek ki bir devesinin arkasında yayan yürüyerek o müdhîş çöllerin ümid kırıcı mihnetlerine katlanmak, seyyâhın eşyâsını indirmek, su tulumlarını doldurmak, ateş yakmak için odun toplamak vesâire gibi hizmetleri mukabilinde günde 4,5 kuruş kazanabiliyor ve bu da senede bir kere ve ancak bir ay müddet için mümkün oluyor! ⁽¹⁾

Seyahat 5-6 gün devam ettikten sonra arâzinin manzara ve şekli değişmeğe başlar. Bir kaç gün daha tek tük ağaçlık ve kaba otlar görüldükten sonra, "Serir" denilen dehşetli çöller baş-

(1) Vak'anın 60 kusur sene önce bizzat müellifin başından geçtiği unutulmamalıdır. (Z.N. Aksun)

lar. 60-70 dereceyi bulan sıcaklık, seyyâhı bîzâr etmeğe başlar; yorgun gözlerini büyük bir acz ve fûtûr ile ufka çevirir; görme duygusunu okşıyacak, ruhuna sabır ve metânet verecek bir manzara, bir şey arar.

Hiç!

Her tarafta kasvet saçan, kirli sarı bir renk; hayattan hiç bir eser yok...

Seyyâhın kalbini tahammül edilmez bir tazyik hırpalamağa başlar, mânasız bir yeis idrâkini kaplar, ateş içinde yanan boğazını, ılık suya dönen gargarındaki (desti) su ile söndürmeğe çalışır.

Hayvanların en gayretlisi olan ve son demine kadar insanların hizmetinden ferâgat etmeyen devenin adımları seyrekleşmeğe başlar, bîçare hayvanın gözlerinde beliren zicret, zicretle karışık teslimîyet insan kalbini rikkate getirecek haldedir.

Seyyâh bîtâb ve me'yus, deve mağlûp ve kudretsiz... İşte o sırada bir sadâ, kulak tırmalayıcı bir ses işitilir, çölün mezar gibi sükûtunu ihlâl eder.

Bu ses, değneği elinde, abası zavallı sırtında, devenin arkasında yürüyen devecinin sesidir.

Bu nedir? Maval mı, gazel mi, neşîde mi?

Hayır, hayır! Bu, bildiğimiz makamların hiçbirisine ithâl edilemez bir enîndir.

Güyâ ki deveci, bir lokma ekmek için düçâr olduğu mihnet ve meşakkatleri kendisine nâzır olduğuna imanı bulunan Rabb-i Rahîmine arz eder; bu enîn, bir şikâyettir... Güyâ deveci bir an için zahmet ve meşakkatlere mağlûp olarak vicdanının infiallerini izhâr eder... Bu bestenin, bu enînin güftesi pek şâirâne, pek mâsumânedir. Deve, sâhibinin sözlerini tamâmen anlar!

Mübârek hayvan bu azap yerinde ve elem vâdisinde yalnız olmadığını, sâhibinin de aynı meşakkate mâruz olduğunu pek güzel anlar! Mâna maddeye, ruh cesede galebe eder; üç beş

adım daha atmağa takatı kalmayan hayvanda yeni bir faaliyet, şâyân-ı hayret bir gayret görülür... Ümit ye'se, hayat memâta galebe eder; adımlar sıklaşır, hayvancağız bu mihnet ummânından selâmet limanına varabilmek için çalışmaktan başka çâre kalmadığını takdir eder.

Deveci okur:

Develeri döğmeyiniz!

Onlar kendileri giderler!

İşte zaten yaklaştık!

Yiyecek, içecek bulacağız...

Deveci, ekseriyetle tabiatın aksi olan şiirin her kıt'ası akabinde "hayya ha" gibi teşvik edici kelimeler sarfeder.

Saatlerce daha giderler, deveci de tesellîye muhtaç bir hâle girer, bu defa da kendi mânevîyatını takvîye için bir Arapça kasîde okur.

Bitirdiği gibi elini başına götürüp "Yâ Seyyid Abdüsselâm!" diye istimdât eder, ve Nebî-i Zîşân'a selâm ihdâsiyle yürür gider. Bu kasîde tarîkat-ı Arusîye pîrânından "*Abdüsselâm Esmer el-Fevterî*" hazretlerindir, Halkın ağzında dolaşan arapça kasîdenin mânâsı şudur:

"Mürîde nasihat ederim; lâkin sözümü anlamalıdır; şiddetli azîm sahibi olmalıdır, tâ ki kazanıp merâmına nâil olsun. Nâs'ın hayret-zede kaldığı gün (yani haşr meydanında) beni bayrağımı dikmiş bulurlar! Kuru kemikleri ihyâ eden Rabbim doğru söylediğime şahiddir ki, Kıyâmet gününde bile mürîdimi bırakmam! Sana hasûd gelemes, ya Abdüsselâm diye beni çağır, havz-ı Resûlullah'a vâsıl olacağımız zaman fıkaraı ıskaderim."

Bu ve buna benzer kasîdeler mihnet çekenlerin elem ve kederlerini tahfîf eder, kalblerinde ümid ve tesellînin sönmemesine sebep olur.

Bir taraftan siyasî musîbetler, diğer taraftan tabîî zahmet-

ler yüzünden pek bedbaht olan ekserî ahâlî, muztar kaldıkça, ana kucağına ilticâ eden bir mâsum gibi zâviyeye gider; mütesellî ve metîn olarak döner.

ŞİMÂLÎ AFRİKA'DAKİ YAYGIN TARÎKATLER

Şimalî Afrika'da İslâm tarîkatlerinin büyük bir kısmı mevcut ise de en ziyâde yaygın olanları şunlardır:

SÜNÛSÎYE, ARÛSÎYE, İSEVÎYE, ŞÂZELÎYE, KÂDİRÎYE, TAYYİBÎYE; TİCÂNÎYE; RÛFÂÎYE...

Tedrisat husûsunda bütün tarîkatlerin metodları birdir.

Beş altı yaşına gelen bir çocuk bir tahta parçası, biraz beyaz toprak (tebeşir); bir toprak hokka, bir beyaz kâğıt kalem alıp "Muhzıra-Hazırlama yeri" nâmı verilen mektebe gider.

Bu mektepler zâviyelere mülhak büyücek birer odadan ibarettir. Bazı zâviyelerde ayrıca odalar bulunmaz; talebe bizim "Semâ-hâne" ismini verdiğimiz zikir yerinde ders okur.

Çocuk muallimin yanına gider, muallim üzerine tebeşir sürülerek beyazlatılmış tahtaya Besmele'yi ve Fâtîha'nın ilk âyetini yazar, çocuğa yazdığını tekrar tekrar okur. Çocuk âyeti hıfza me'mur ve mecbûrdur.

Akşam üzeri çocuklar, birer birer gelip hocanın önünde ezberledikleri âyetleri okurlar.

Âyet ezberlendikten sonra tahta silinir, kurutulur, üzerine tebeşir sürülür, hoca evvelki âyetin devamını yazar. Çocuk bu usûl ile Kur'ân'ı hıfzeder.

Kur'ân'ın bir sûresini hıfzeden çocuklar, ezberledikleri sûreleri bizzat yazmağa muktedir olurlar.

Kullanılan yazı (Erkam), mağribî yazıdır ki, kûfî'nin biraz ıslâh ve kolaylaştırılmışı demektir.

Bu usûlün zarurî ve tabîî neticesi olarak mektebi bitiren bir talebe ekseriyetle hâfız olur. En gabisî bile Kur'ân'ın yarısını ezberden okuyabilir.

Tedris usûlü bu derece zor iken oralarda okuyup yazmak bilmeyenler yüzde onu geçmiyor!

Burası şâyân-ı hayretidir; bu derece gayretli, bu kadar zekî bir halkın nelere muktedir olabileceğini düşünen bir mütefekkir müslüman, bu halkın mahrumiyet ve rehbersizlik yüzünden düçar olduğu sefâletleri hayırlayarak kalbinin kanadığını hissederek.

Şimalî Afrika'nın sefil ve en fakîr yeri olan Fizân köylüleri bile onda dokuz itibariyle yarı yarıya hâfızdır, ekserisi okur, yazar.

Şimalî Afrika'da münşetir tarikatlerden Kadirî, Rüfâî gibi bizim tarafda bulunanları hakkında bu bahiste tafsilât vermeğe lüzûm yoktur. Zaten bu tarikatler oralara Şark'dan ithâl edilmiş olup, husûsiyetini az çok muhafaza etmiştir.

Diğerleri Afrika'nın yerli tarikatleridir.

Şâzelîye tarîkatı bu taraflarda bilinmiyorsa da, Şâzelîye felsefesinin meçhûl kalmadığı şüphesizdir.

Bir çok şûbelere ayrılmış olan Şâzelîye'ye diğer tarikatlerden pek çok merâsim karışmıştır.

Şâzelîye usûlü, merâsim ve kıyâfetden ârî, ilim ve mesâîyi teşvik edici, sûret-i kat'iyede taassub ve şiddetden uzak, medeniyet ve terakkiye sevkedici usûllere sâhib ise de, şûbeleri pek ziyâde değişikliğe uğramıştır. Sünûsiye tarîkatı, hususî bahsinde tafsilâtıyla bildirilecektir. Ticânîye pek müsaid bir yoldur. Tayyibiye ise Fas'dan hârice pek de çıkamamıştır.

Bunlardan mâada Zerkavîye, Umarîye (Melâmîye-i Kâdirîye) vesâire gibi bir çok tarikat şûbeleri var ise de, Sünûsiye'den sonra en ehemmiyetli ve mensubları çok olan tarikat Arusîye, ondan sonra da İsevîye'dir.

İsevîler, *Seyyid Muhammed bin İsâ* nâmındaki zât'a mensubdurlar. Zevk ve şevke meyyâl olurlar, her türlü mûsikî âletlerini kullanırlar.

İsevîler, âyinlerinde ve hele hususî günlerde, çivi, çam, çanak, toprak vesâire gibi yenmez şeyleri yutarlar!

Yılan, akreb ve emsâli haşerâtı yerler.

Arûsîye tarikatının esâsı, Afrika'ya Horasan'dan "*Fet-hu'llah Acemî*" nâmında bir şeyh tarafından getirilmiş olup bu da İbrahim Edhem tarikatıdır.

Tarîkat'ın pîri Tunus'lu "*Ahmed bin Arûsî*" olup İbrahim Edhem'in tarikatiyle Şâzelîye'yi meczederek Arûsîye tarikatını meydana getirmiştir. Bununla beraber ikinci pîr Seyyid Abdüsselâm el-Esmer el-Fevterî hazretlerinin şöhreti pek büyük olduğundan bu tarîkat kendilerine mensub olmuştur.

Arûsîye tarikatinde dikkate şâyân noktalar vardır.

Arûsî kanâatkâr, çalışkan, şen, taassubdan âzâde, riyâsız, kerîm olur.

Arûsîye "Millî" bir tarîkat olmayıp İslâm nâmı altında müttehid olan bütün Müslümanların her ferdini müsâvî görür.

Hele Türkler'e karşı Arûsîler'de büyük bir muhabbet ve kardeşlik hissi vardır.

Tarîkat rivâyetlerinden olarak Arûsîler arasında nakledildiğine göre Seyyid Abdüsselâm hazretleri ihvânına "Türkler İslâmiyet'in inkişâfına, mansur ve muzaffer olmasına hizmet edenlerdir; onlara muhabbet ediniz" diye nasihat ettiğinden, Arûsîler Türkler'i kardeş gibi sevip hilâfet makamına dahi büyük bir safvet ve samimiyetle bağlıdır. Bu noktada olduğu gibi diğer pek çok hususlarda dahi Sünûsîler'le Arûsîler arasında mübâyenet görülmektedir.

Sünûsîye tarikatı; aşağıda tafsîlâtıyla beyân edileceği üzere mezheb, tarih, siyâset ve içtimaîyatdan mürekkeb bir cemiyet olduğu halde Arûsîler'in "millî" bir siyasî fikirleri yoktur.

Sünûsîler hususî ehemmiyetlerini; deruhte ettikleri maksadın azametini takdir eder, okur, merkezîyet fikirlerini terveciler ve şahsın cemiyete fedâsını lüzûmlu görür adamlardır.

SÜNÛSİYE(*)

Sünûsiye tarîkatı ittiḥad-ı İslâm gayesinin mürevvici olarak ortaya çıkmış şuurlu, tertipli bir hareket olarak görülmektedir. Bu gaye, 19 uncu asır İslâm dünyasında üç tarzda görülmektedir: 1) Bir takım mütefekkirlerin bu yoldaki tesirkâr olan ve nüfûz-ı nazara dayanan propagandaları mâhiyetinde; 2) Eskiden beri gelen tarikat teşkilâtına ve müessesesine dayanılarak vücûd verilen yeni hamleler şeklinde; 3) Bütün bunların bağılı bulunması icap eden ve siyasî, fiilî kuvvette de istinâd eden Hilâfet makamı sâyesinde. Bunlardan birincisine *Şeyh Cemaleddin'in* bu gayeye müteveccih olan *siyasî vaz ve propagandasını*, ikincisine *Sünûsiye* vesâir İslâm tarikatlarını, üçüncüsüne *Abdülhamid Han'ın* İngiliz ve garb emperyalizmine karşı anti-kolonyalizm tarzında tecellî eden ve derin tesirler vücûda getiren Hilâfet *siyâsetini* misâl olarak gösterebiliriz.

Sünûsî tarîkati İslâm kardeşliğine dayanıyor. "*Inneme'l-mü'mînûne ihvetün* - Bütün mü'mînler kardeşdir" meâlindeki âyeti, kendine düstûr'l-amel ittiḥaz ediyor; tebliğ-i Muhammedîye'yi Afrika vahşî kabâilî arasında neşrediyordu. Bu tarîkatın müessisi *Seyyid Mehmed Sünûsî*, takriben 1800 tarihinde Cezâyir'in Müstaganem şehrinde doğmuş; genç yaşında ilim ve takvâya büyük bir meyil göstermiş; Fas medreselerinde tahsilden sonra, şimalî memleketine avdetle ilk zâviyesi olan "*Zâviye-i beyzâ'yı*, Derne dağlarında te'sis etmiştir. Bundan sonra zâviyesini, vahşî kabâilin müslümanlaştırılmasını daha iyi temin edecek olan, cenup taraflarına kaydırarak, Carabub vahasını merkez yapıp, 1850 yılına kadar, büyük ve ulvî vazifesine devam etti. Bu tarihteki vefatında Şâzeliye şubâtından kabûl edilen sünûsîlik, içtimaî, iktisadî ve siyasî bir teşekkül olarak şimalî Afrika'da büyük bir mânevî nüfûza sahip bulunuyordu. Onun başladığı mukaddes işini vefâtından sonra oğlu *Mehdi*

(*) Şehbender-zâde'nin bu girişine üstadımız Z. N. Aksun, tarihî açıdan önemli olan Sünûsîlik hakkında geniş bir dipnot düşmüştür. Biz bu kısmı çok önemli olduğu için ayrı bir başlık halinde araya koymayı uygun gördük (Marifet).

ilerletti. Sünûsîye'nin banîsi olan zâtın iki çocuğu vardı ve bunlardan *Mehdî*, küçüğü idi. Bir gün şeyh kendisine halef olacak oğlunu tâyin için ikisinin de birer hurma ağacına çıkmalarını söyledi. Çocuklar ağaca çıkınca da onlara Allah ve Peygamber nâmına oradan kendilerini atmaları emrini verdi. Mehdî tereddütsüz kendini ağaçtan attı; diğeri ise atmamıştı. Zemine düşen Mehdî'ye hiç bir şey olmadı. Bu suretle bu çocuk "nefsini irâde-i İlahîye'ye teslimden korkmayan" bir kimse olarak babası tarafından halef tâyin edildi. Bu hâdis, bu zâtın sonradan tâkip ettiği siyasetinin hem mâkûl, hem de gayrimâkûl taraflarını gâyet iyi tebellür ettirir. Bu zât pederine bihakkın vâris olup, teennî ile ve müdebbirâne İslâm gâyesine hizmet etti ise de, bazı hususlarda mağrûr ve mütekebbir bir davranışa sapmıştır. Afrika'da garb emperyalizmine muhalefet cereyanı olan Mehdî hareketini himâye etmediği, bunu itidâle ve sekînete davet etmediği gibi, onun için "Benim bu Dungalalı fakîr ile ne münasebetim var? Eğer istersem ben de bir Mehdî değil miyim?" demiş; o zaman İslâm dünyasının en büyük devleti olan, bütün Müslüman âleminin mânevî bağılık merkezi bulunan Türkiye hakkın-da da, göstermesi icap eden basîreti gösterememiş; Avrupa ahvâlini ve siyâsetini gâyet vâkîfâne bilen Abdülhamid Han'ın kendisine yardım tekliflerini, taazzumdan başka bir şeye atfedemeyeceğimiz tarzda reddetmişti. Sultan Hamid ona hediyeler göndererek Avrupa'nın, bilhassa İtalya ve Fransa'nın şimali Afrika'daki emellerini anlatmış; buna karşı zâbitân, asker ve eslihâ göndererek modern harb usûllerini mensuplarına öğretmeye, böylece Garb'ın vâkî olacak tecâvüzlerine karşı koyabilmesini temine çalışmış ise de Şeyh, bunu güyâ "O bir halife ise ben de bir halifeyim" gibi vâhî, vukuata uymayan nâbecâ bir tekebbürle reddetmişti. Afrika meselelerini gâyet iyi bilen, buranın İslâmlaşması için büyük gayret sarfeden Sultan Hamid, beş sene ilerisini göremeyen bu zâtın reddine rağmen, yine ısrâr etmiş; fakat şeyh râzî olmamış; nihâyet büyük Hakan'ın, dedikleri çıkınca hâib ve hâsir, üzüntü ve kederle dâr-ı bekaya rihlet etmişti. Halefleri, Türkler'in İslâm dünyasındaki büyük rollerini bihakkın idrâk ederek, Türkler'e yapılmış tecâvüzün İslâm'a ya-

pılmış tecâvüz; Türkler'in kazandığı zaferin İslâm'ın kazandığı zafer olduğunu tamâmen derkederek doğru yola girmişlerse de, daha evvel tedbir alınmadığı ve Türkiye'de de büyük siyasî ve mânevî nüfûzun mümessili olan Hakan hal' edildiği için, 1911'de İtalyanlar'ın çıkarma yapmasına mâni olunamamıştır. Gerçi Enver ve bâzı zâbitân İtalyanlar'la ufak müsâdemeler yapmışlar; Osmanlı şehzâdesi Osman Fuad da 1921'e kadar, burada mukavemet harekâtının başında bulunmuşlarsa da, o tarihlerde Türkiye'nin mağlûp ve münheim oluşu, Şehzâde'nin dönmesini âmir'emrin vürûdunu intaç eylemiş ve buraları, Garb'ın taht-ı esâretine giriftâr olmuştur. Sünûsî reislerinin bundan sonra, Türkiye'ye olan merbutiyetleri fazlalaşıp, Millî Mücadele sırasında mânevî bir destek olarak *Şeyh Ahmed es-Sünûsî* Anadolu'ya gelmiş, Sivas'ta bir İslâm kongresi toplanmış; Padişah'a kılınç kuşatmış, Anadolu'da Millî Mücadele için vaazlar vermiş; sonra memleketine avdet etmişti. İkinci Dünya Harbi'nde İtalyanlar'ın mağlûbiyeti neticesinde, Libya, yavaş yavaş istiklâlini kazanmış; nihayet 1952'de tam müstakil olmuştur. Bugünkü (yani 1970'deki) devlet başkanı *Şeyh İdris es-Sünûsî* aynı âilenin bir ferdi olup, Libya da, bu mücadelelerin bir mahsûlüdür ve Türkiye ile çok kardeşçe münâsebetlere sahiptir. İslâm dünyasındaki devletler içinde mânevî cereyanların vücut verdiği iki devletten biridir. Bunlardan diğeri de Suudi Arabistan'dır.

Diğer İslâm tarikatlarıyla birlikte Sünûsîlerin İslâm'ı neşr ve tâmin hususundaki gayretleri de büyük olmuştur. Bundan 70 sene evvel Threfall namında bir İngiliz "Muhammedîlik Afrika içlerinde şâyan-ı hayret bir tarzda yayılıyor; oradaki putpe-restliği ortadan kaldırıyor. Afrika'da İslâm'ın genişlemesine karşı Hristiyanlık propagandası bir hayâl, bir masaldır" diyordu. Yine bir Fransız protestan misyoneri aynı tarihlerde aynen şöyle diyordu: "İslâmiyetin inkişafının, bazan yavaşlamakla beraber, Afrika'nın kalbgâhına yürüdüğüne şâhid oluyoruz. Rastladığı bütün mânialara rağmen bu din, azminin ve gâyesinin yolunu tâkip ediyor ve hiçbir şeyden korkmuyor. İslâmiyet, hattâ

en ciddi rakibi olan Hristiyanlığı bile, kin ve nefretten tamâmen uzak bir nazarla görüyor; çünkü muzafferiyetinden o derece emin bulunuyor. Hristiyanlar Afrika'nın fethi hayâli ile meşgûl iken, Müslümanlar bu işi yapıyorlar." Thomson isminde bir İngiliz'in kanaatleri de buna yaklaşmaktadır: "Sudan'ın cenup hududuna yaklaştığım zaman, yerlilerin zâhirî görüşünde gittikçe artan salâh alâmetleri görmeğe başladım. Yamyamlık kaybolmuş, putlara tapmak da onu tâkip etmiş, içki ticâreti de düşmüştü. Diğer taraftan elbiseler vücudu örtecek kadar uzamış ve adâba muvâfık şekiller almış; temizlik bir kaide haline gelmişti. Buralar halkının görünüşü daha vakarlı hale dönmüş; yeni ve yüksek bir ahlâk telâkkisini gösterir bir şekil almıştı. Her şey üstün bir zihniyetin kazanıldığını gösteriyordu. Öyle bir zihniyet ki Zenci halk üzerinde derin bir şekilde hükümünü icrâ etmekte ve ve Zenci'yi yeni bir adam haline sokmaktadır. Bu zihniyetin İslâmiyet olduğunu söylersem belki hayrette kalırsınız. Evet, İslâm buradaki iptidâî halkı hemen değiştirmiş ve medeniyete ulaştırmıştır." Westerman nâmında diğer İngiliz de aynen şöyle demektedir: "Afrika sekenesi, tüccarlar ve memurlar nazarında İslâmiyet'e dâhil olmakla büyük bir itibar kazanacaklarını görürler. Müslüman olan Zenci, hemen İslâm kardeşlerinin imtiyazlarına dâhil olur ve hâhişle kucaklaşır. Ne kadar kemter, ne kadar hakaretâmiz bir vaziyette bulunursa bulunsun, Mecusî bir Zenci, Peygamber'in tebligâtını kabule arzu gösterdiği gibi, hemen onların cemaatine, diğerlerine müsavî bir derecede kabûl edilir ve İslâm kardeşliğine olan bu kabûl, dindar mürşidler tarafından büyük bir arzu ile vuku bulur. İslâmiyet'i kabûl, Zenciler için yüksek bir medeniyete çıkmanın ve içtimâî mevkilerinin, birden ıslâh edilmesinin alâmeti olarak görülmelidir." İşte Afrika'daki İslâmî terakkî, böylece, tarikatların ırşatları, tüccarların telkînleri, her müslümanın bir misyoner gibi çalışması sâyesinde gelişmektedir. Bugün Afrika'da yaşayan 250 milyon insanın 150 milyonu Müslümandır. Süleyman Nazif senelerce evvel Afrika için "Müslüman dünyasının istikbaldeki Amerikası" demişti. Bu faaliyet bugün de devam etmektedir.

Arûsîler ise riyâdan nefret eder, serbest fikirli olurlar.

Arusîler ekseriyetle fakir ve umûmiyetle ziraat ve sanatla iştigâl ederler. Sünûsîler ise ekseriyetle zengin olup, ticaretle iştigâli tercih ederler. Hususî bahsinde sebepleriyle belirtileceği üzere Sünûsîlerin mânevî istilâlarına karşı ancak Arusîler mukavemet edebilmişlerdir.

Sünûsîler birçok yerlerde diğer tarikatleri mağlûb etmişlerdir.

Seyyid Abdüsselâm hazretlerinin mânevîyatı o kadar büyük, haleflerine terk ettikleri kelimeler o kadar müessirdir ki, bilcümle evliyâ ve pîrlerin ismini unutturacak derecede metîn bir kudsiyet mevkiî tutan "*Seyyid Muhammedü'l-Mehdî bin Muhammed Ali el-Hâdî es-Sünûsî*"nin büyük şöhreti, yalnız Seyyid Abdüsselâm'ın şöhretine galebe edememiştir.

Bugün bile milyonlarca insan, müşkil anlarında, elini başına koyup "Ya Esmer!" "Ya Abdüsselâm diye nidâ ve istimdâd etmektedir.

Arûsîler terakkî ve medenîleşmeye meyyâl, içtimai îslâhata pek müsâid ve dediğimiz gibi, Türkler'e ziyâdesiyle sevgi beslediklerinden şimalî Afrika'da tatbik edeceğimiz îslâhatta bize pek ziyâde muavenet edeceklerdir.⁽²⁾

Bütün bunlar, şimalî Afrika'da tarikatların ehemmiyet derecesi hakkında az da olsa bir fikir verdi zannındayız.

Tarikatlerin Osmanlı muhitinde tesirleri iki devreye ayrılabilir. Birisi istilâ devri ve istilâ zamanına mahsus olan tesiridir ki, bu devrede tarikatler hakkında medh ü senâdan başka bir mütalâa dermeyan olunamaz. Lâkin inhitat devrinde tarikatler, bilhassa tarikat nâmı altına giren ahlâksız ve mülhîd kimseler, İslâm'ın içtimai varlığına çok fenalık etmişlerdir.

(2) Kitabın yazıldığı zaman Trablusgarb bize bağlıydı; Mısır ve Sudan hukukan tâbiyetimizde idi. Buradaki İngiliz işgali kendilerince dahi muvakkat addediliyordu. Onlar ancak 1914'te biz İttifak Devletleriyle harbe girdikten sonra, bunu bilfiil işgale çevirdiklerini bize ve dünyaya tebliğ ettiler. Lozan'la da buralardaki bütün haklarımızdan ferâgat ettik. (Z.N. Aksun)

Osmanlı tarihini tedkik edenlere meçhûl değildir ki, tees-süs ve istilâ devirlerinde Yeniçeriler'in büyük hizmetleri görül-müştür. Bunlar ise Bektaşî tarîkatine mensub idiler.

Tarîkat bir nev'i mânevî askerlik olup intizam, tefekkür ve harekâtı mûcib olduğundan Yeniçeriler'in tarîkate mensubiyeti itaât ve askerî intizamlarının mükemmeliyetini mûcib oluyordu. Bundan başka ve bunun kadar mühim bir faidesi daha vardı. Yeniçeriler, Hazret-i Ali'nin, Ehl-i Beyt'i sevenlerin menkıbele-rini dinleye dinleye, askerlik için en şerefli meziyet olan şecâat ve fedakârlık hislerini kuvvetlendiriyorlardı.

Lâkin sonraları tarîkatın intizamı bozuldu, tarîkate İbâhîye'den birçok fikirler karıştı, meşihât makamına yalnız hikâye bilen adamlar geçer oldu: Yeniçeriler'in kahramanlığı da, İstanbul sokaklarında halkı rahatsız etmekten ibaret kaldı.

Şehbender-zâde Ahmed Hilmi

BAZI BÜYÜK TARİKATLER

NAKŞÎLİK

Türk tarikatlerinin en büyüğü olup neseben *Sıddıkî*'dir. 9'uncu asırda *Hoca Bahâü'd-din Nakşibend* tarafından tesis edilmiştir. Tarikatların hafî zikre yer verenidir. Sünnî bir tarikattir. Bu tarikata "*Tarîk-i Hâcegân*" da denir.

Hoca Bahâü'd-din H. 718'de Buhârâ yakınında, Kasr-ı Ârifân'da doğdu. Hoca Muhammed Baba-i Semmâsî'nin evlâd-ı mânevîsi olup, Hoca Abdü'l-Hâlık Gucduvânî'ye intisab etmiştir. Türkistan'da geniş bir muhabbet toplamıştı. 791 H.'de 73 yaşında vefât ettiği zaman, Nakşîye, Yesevîye'nin tam ve kâmil hayrül'l-halefi olmuş ve yayılma dairesini genişletmişti. Sonradan *Hoca Muhammed Pârsâ*, *Abdullah Semerkandî*, "*Nefahâtü'l-Üns*" sahibi *Abdurrahman Câmî* gibi büyük şahsiyetler yetiştirdi.

Bahâü'd-din Nakşibend Horasan erenlerinin ve hocalarının en büyüklerinden olup, panteizm "vahdet-i vücûd" cereyânına karşı tam bir cephe alarak, hareket noktası "vahdet-i şuhûd" olan yeni bir cereyânı başlatmıştır. Bu suretle ifrât-âver fikirlerle dolu olan cereyânlar arasında tam bir itidâl ile ortaya çıkmış ve İslâm âleminin beklediği mâkûl, şer'î bir tasavvuf yolunun kurucusu olmuştur.

Tarikat, Bahâü'd-din Nakşibend hazretlerinin hülefâsından *Hoca Alâü'd-din Attâr*, *Hoca Zâhid Bedahşî* ve bilhassa *Hoca Muhammed Pârsâ* tarafından çok geniş bir sahaya yayıldı. Fakat Nakşîlik en ziyâde, onbirinci asrın müceddidi unvânıyla anılan *İmam-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Fârukî* (971 H.'de Afga-

nistan'ın Seri Hind kasabasında doğmuştur) gibi bir mütefekkir tarafından psikolojik esaslara istinâd eden "*vahdet-i şuhûd*" nazariyesiyle, bugünkü mütedil ve mâkûl hüviyetini kazandı. İmam-ı Rabbânî'ye göre, vahdet-i vücûd, bir vecd ve sekir hali olarak kabûl edilebilir. Metafizik bir sistem olan vahdet-i vücûd hatâdır. Âlem asla tek prensibe ircâ edilemez. Eğer o bazan bize bir gibi görünüyorsa, bu hal-i istiğraktaki vahdetin hâricileşmesidir ki, buna vahdet-i şuhûd (bir görme) denir. Fakat bu hal geçtikten sonra ayrı âlemler meydana çıkar. Yine ona göre, ilâhi mevcûdiyet, mutlak varlıktır. Şu mânada ki, âlemin varlığı izâfî varlıktır, fakat yok değildir. Yine İmam'a göre Allah'a atfedilen (el, yüz gibi) sıfatların hakikî olarak alınmayıp, sembol telâkki edilmesi lüzûmludur.

İmam-ı Rabbânî'nin oğlu *Mehmed Mâsum* da, riyâzî, felsefî, mantıkî ilimleri tahsil ve ciddî bir tedris tezgâhından geçerek pederlerinin mütedil tasavvuf yolunu devam ettirdiler. Bunun oğlu *Şeyh Seyfeddin*, onun halifesi *Seyyid Nûr Mehmed Bedevânî* ile tarikat hem naklî, hem tasavvufî ve hem de müsbet ilimleri tedris eden bir medrese, hattâ halk maarifine hizmet eden bir müessese haline geldi.

Gulâm Ali Dehlevî ve *Ebû Said Müceddedî* ile tarikat, Hindistan içlerinde kuvvetlendi. Nakşîlik, diğer taraftan da Anadolu'ya girmiş, panteist, râfızî vesâir ifrat meslekleriyle, Bektaşîlik ve Melâmîlik'le mücâdeleye girerek çok müsbet faaliyetlerde bulunmuştu. Bu sebeple Nakşîlik, panteizmin ihtilâlcî zihniyetine ve reaksiyoner hareketlerine karşı muvaffak bir mücâdelede bulunmuş, Osmanlı Devleti'nin fikren ve içtimâî nokta-i nazardan en fazla işine yaramış bir ekol olmuştu.

Daha sonra 13. Hicret asrında *Mevlânâ Ziyâeddin Bağdadî* ile tarikat, hem genişledi ve hem de sağlamlık kazandı. Osmanlı Pâdişahları, diğer tarikatlarla birlikte bilhassa Nakşîye'yi himâye ettiler. Son Osmanlı Sultanı Vahîdeddin'in Nakşî ve Hâlidî olduğu mervîdir. İmparatorluğun orta tabakası arasında Nakşîye çok revaçta idi. Nakşîlik tam ve olgun bir

Sünnî ve Türk tarikatıdır. Bu sebeple zikir ve âdâbında sükûnet ve mahvîyet hâkimdir. İstanbul'da 65 Nakşî dergâhı bulunmakta imiş.

Nakşîliğe ait risâle ve eserler, elde mütedâvil vahdet-i vücûd kitaplarından tasavvuf anlayışlarının itidâli ve sofîye ıstılâhlarındaki hususî şekilleri ile kolayca tefrik edilebilir. En bâriz fark, eski sofîlerin üzerinde çok durdukları ve "ilmü'l-kulûb" dedikleri kalbî ve mânevî ilmi derinleştirmeleri, panteistlerin metafizik sistem ve telâkkilerinden tamâmen uzak olarak ruhî ve psikolojik tahlillerle, âdeta bir hal ilmi vücûda getirmeleridir. Bu noktaları, onları şer'î ilimlerle, halkla anlaştıran ve devletin vazgeçilmez unsurları haline getiren taraflarıydı.

Mevlânâ Ali'nin "*Raşehât-i Aynü'l-Hayât*" adlı menâkıb kitabı, bu telâkkiyle dolu nakşî meşâyihinin biyografilerini hâvidir. *İmam-ı Rabbânî*'nin "*Mektubât*"ı da çok meşhûr olup, defalarca Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Nakşîlik Türk kültürüne, halk maârifine, Anadolu vahdeti-ne büyük hizmetler etmiş bir tarikat-ı aliyye idi.

MEVLEVÎLİK

Büyük ve çok nüfûzlu bir Türk tarikatıdır. Mevlânâ *Celâlü'd-dîn-i Rumî* tarafından kurulmuştur. Mevlânâ 1207 M. - 604 H. (1195 M. de doğduğu hakkında da bir rivâyet vardır) tarihinde Belh'de tevellüd ettiler. Babaları merhum *Bahâü'd-din-i Veled* hazretleri büyük bir âlim ve mutasavvıf idi. Anaları cihetinden Harzemşahlar'la karâbeti vardır. Pederleri itibariyle nesebleri *Ebû Bekir-i Sıddîk* (r.a.)a ulaşmaktadır. Üç yaşlarında pederleriyle Nişâbur'a gittiler (1210 M. - 607 H.) Orada "*Man-tıku't-Tayr*" müellifi büyük sofî *Feridü'd-din-i Attâr*'la görüştüler.

Pederlerinin, "*Tefsîr-i Kebîr*" sahibi İbni Hatib diye anılan, ulûm-ı aklîye ve naklîyede mütebahhir bir zât olarak tanınan Fahrü'd-din-i Râzî ile aralarının açık olduğundan bahsedilir. Bu açıklık Konya'da dahi Râzî'nin talebeleriyle Mevlânâ

arasında devam etmiştir. Bahâü'd-din Veled şâkirdleriyle beraber şimalden gelen Cengiz ordularının tahribât ve zulmünden çekinerek, Bağdad, Mekke, Şam yoluyla o zaman emin bir yer olan Anadolu'ya geldi. Lârende'de bir müddet kaldıktan sonra, 1227 M. - 625 H.de Konya'ya yerleşti. 16 sene kadar süren uzun seyahat yılları, hazretin ufkunu genişletip, görgülerini artırdı. *Seyyid Burhânü'd-din* gibi, hem kalem, hem kılınc oynatmakta mâhir; Eflâtun'un "ya filozoflar hükümdar, ya hükümdarlar filozof olmalı" diye telhîs ettiği isteğine uygun, tâclı bir âlim ve sofiden ulûm-ı naklîyeyi tahsil etti. 628 H. de pederinin vefâtı üzerine müderris olarak ders takririne başladı. Bu sıralarda Şems-i Tebrizî ile karşılaştı. Şems'in Mevlânâ üzerindeki tesiri, külle kaplanmış bir ateşi görünmeye, setredilmiş hârîka bir güzelliği izhâra, gizlenmiş bir cevheri teşhîre sevk etmekten ibarettir. Şems'in nasıl bir hakikat ikazcısı olduğunu şu menkîbe gâyet güzel anlatır: "Bir gün vezir Nâsireddin hankâhında büyük bir merâsim vardı. Bir zâta şeyhlik rütbesi vereceklerdi. Bütün ulemâ, meşâyih, ürefâ, fuzelâ, ümerâ orada hazır idiler. Herbiri muhtelif ilim ve fenlerde sözler söylüyor ve tatlı musâhabelerde bulunuyorlardı. Bir köşede murâkabeye dalmış olan *Şems-i Tebrizî* birdenbire kalktı ve onlara: "Ne zamana kadar şundan bundan rivâyet edip; öğünecek ve atsız eğere binip erlerin meydanında koşacaksınız? İçinizde "kalbim bana Rabbinden şu haberi veriyor" diyecek yok mu? Ne zamana kadar başkalarının âsâsı ile ayakta yürüyeceksiniz?" dedi, sonra da "Hadîsten, tefsîrden, hikmetten v.s.den naklen söylediğiniz sözler, o zamanda yaşayan ve herbiri kendi akrânı arasında erlik makamında oturan erlerin sözleridir. Onlar kendilerine gelen haberlerden anlatırlardı. Mâdem ki bu asrın erleri sizsiniz, o halde sizin sırlarınız ve sözleriniz nerede." Şems, ayrıca Mevlânâ'ya fazla okumamasını, okumanın sanihâtını kapatacağını söylerdi. (*Menâkıbü'l-Ârifîn, Eflâkî Dede*)..

Mevlânâ, büyük eserlerini 40 yaşından sonra vermeğe başladı. Selçuk sarayında, âlimler arasında ve halkta şöhreti yayılıyordu. *Mesnevî'sini Hüsameddin Çelebi'nin ricâsiyle yaz-*

mağa başladı. Hüsâmeddin ahî idi. O sıralarda Ahîler'in içtimâî nüfuzları büyük ve derin idi. Bunu İbni Batuta'nın *Seyahat-nâmesi*'nden anlıyoruz. Medreselilerden muarızları olmasına ve bunların Mevlevîler'e "düdükçü" demelerine rağmen Mevlânâ'daki muhayyerü'l-ukûl hayâl gücü, tedâî melekesinin âdeta hudutsuz oluşu, en ince ve rakîk tahassüslerini bedîî kâlıplarla ifadedeki suhûleti, müteâlîyeti, tefekkür ve tefhîmdeki kabiliyeti, eserinin ilhâm-ı Rabbânî olduğuna şüphe bırakmamıştır.

Mevlevîliğin, zamanında dahi bir yüksek tabaka tarikatı olduğu hakkındaki kanaat umumî ise de, Eflâkî Dede, *Sadred-din Konevî* vesâir meşâyih'e karşı Mevlânâ'nın müridânının avâmdan olduğunu, bundan dolayı şeyhler ve âlimler katında kınandığını, uzun uzadıya yazmaktadır. Bu suretle, Mevlevîliğin önce halkta yayılmaya ve genişlemeye ehemmiyet verdiği, sonra bu geniş ve disiplinli zümreye dayanma lüzûmunu duyan yüksek tabakaya yayıldığı anlaşılmaktadır.

Mevlânâ'nın yaşadığı zaman, İslâm âleminin içtimâî nizâmının Moğol tazyik ve baskısı altında tamâmen sarsıldığı bir zamandır. Moğollar'ın önünden kaçan âlimler, sanatkârlar, şeyhler ve dervişler o zaman sığınılacak bir yer, bir dârü'l-amân arıyorlardı. O devirde bu yer, hiç şüphesiz Büyük Alâeddin Keykubâd'ın memleketiydi. Bu sultan idaresindeki Anadolu, 95 kadar kervansaray ile, büyük ticaret yollarının kavşak noktası olmasıyla, darü's-şifâları, medreseleri, müsbet ilim müesseseleri, asâyiş ve emniyetiyle o günkü dünyanın hem gıptasını, hem de tamah ve hırsını çeken bir diyârdı. Moğollar'ın önünden kaçanlar, arkalarında harâb olmuş şehirler, sönmüş hânümânlar, mahvolmuş dünya saltanatları bırakıyorlardı. Bir gün evvel sultan olan, yarın köle; bay olan gedâ oluyordu. Bu manzaraları görerek ve yaşayarak Anadolu'ya gelenler, orada huzûr ve sükûn buldular.

Böylece Anadolu bir bakıma devrinin en büyük kültür ve fikir canlılığına kavuştu. Türkistan dervişleri, Horasan erleri, Buhârâ kelâmcıları, Anadolu'da fikirlerini yaydılar. Bazıları bu

devre *Selçuk rönesansı* demektedirler ki, haklıdır. Gelenler kendi muhibleriyle, talebeleriyle gelmişlerdi. İslâm hukukçuları, sanatçıları, feylesoflar, panteistler, mutasavvıflar, tıp müte-sipleri, hadîşçiler, müfessirler, şâirler ve mimarlar bu büyük fi-kir canlılığını vücûda getiren insanlardı.

Alâeddin Keykubât devri Anadolu Selçukluları'nın altın devriydi. Kendisi imarcı, adâletperver ve her bakımdan yüksek bir sultan idi. Moğol ordularıyla mücâdele eden Celâleddin Harzemşah'ı Yassıçemen muharebesinde yenîşi, kendisinin kuvvet ve kudretiyle beraber, askerî dehâsının da büyüklüğünü gösterir.

Fakat ondan sonra gelen Keyhüsrev'in çocukluğundan do-layı, Moğol ordusuyla Kösedağı'nda karşılaşması ve âdetâ çar-pışmadan kaçması ve bozgun (1243 M.), Anadolu'yu bilfiil Mo-ğol hâkimîyetine soktu. Bu, halk ve ümerâ arasında büyük bir ümitsizlik doğurdu.

İslâm ümerâsının ümidleri kırılmıştı. Yukarı tabakadan avâma kadar uzanan bir bedbinlik görünüyordu. Putperest bir kavmin, politeizme sâlik Moğollar'ın İslâm'ın koskoca medenî devlet ve saltanatlarını yıkarak, onlara hâkim oluşları, ümerâ ile halkın bir kısmının ümidlerini, Müslümanlığa olan imanlarını sarsmıştı. İşte böyle bir hengâmede, büyük mürşidler zuhûr et-meğe başladı. Bu mübâret zâtlar, büyük Haçlı orduları karşısın-da savaşmış, İznik müdafaası, Eskişehir muharebeleri, Konya civârı harpleri, Bolkar dağı savaşlarını vermiş, âdetâ teşekküle ulaşmış bir vatan telâkkisine sahip Anadolu çocuklarına, bu va-ziyetin bir fitne (imtihan) olduğunu, İslâm'ın yine muzaffer ve gâlip olacağını telkîn ediyorlardı. İşte bu mürşidlerden biri ve belki de en büyüğü Mevlânâ idi.

Mevlânâ, Moğollar'ı, Anadolu'nun büyük mânevi mürşid-leri gibi "kâfir" olarak değil, istikbaldeki Müslümanlar olarak görüyordu. Bundan dolayı bir şiirinde şöyle söylemişti: "Sen Tatarlar'dan korkuyorsan, Allah'ı tanımıyor demeksin; ben ise onlara (müslümanlaştırmak için) ikiyüz iman sancağıyla hücum ediyorum." Nitekim Abaka'nın hanımı ve Selçuk prensesi olan

Hudâvend Selçuk Hâtun'un terbiye ettiği Mahmud Gâzân Hân İslâmiyet'i kabûl edince, Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'yle görüşmeyi arzu etmişti. Eflâkî'nin rivâyetine göre Çelebi. Tebriz'e gelince, Hân'ın bir yakını kendisine onun büyüklüğünden bahseder. Hân da, dâima sohbetinde bulunan meşâyihe Mevlânâ'nın hallerini sorar. Onlardan *Necmeddin Atâbek*, hazretin keşif ve kerâmetlerinin büyüklüğünden bahseder ve delil olarak da Hân'a yukarda da zikrettiğimiz şu beytini okur: "Ben yârin (Tanrının) küpünden bir kadeh erlik şarabı çıkarırsam, iki dünyanın bütün güzelliklerini ortadan kaldırıyorum. Sen Allah'ı tanımadığın için Tatar'tan korkuyorsun. Fakat ben ikiyüz iman sancağıyla Tatar tarafına hücum ederim..." Hân bu şiirler için bir cübbe yaptırılmasını, üzerine bu beyitlerin yazılmasını ve altın sırma ile işlenmesini emreder. Tahta oturduğu zaman bu cübbeyi dâima giyer ve "Mevlânâ-ı Rûm bu gazeli benim için yazmıştır. Çünkü bu zamanda Moğollar arasında iman bayrağını ben kaldırdım. Bu Tatar taifesi bu zamanda müslüman oldu" diye övünürmüş. Yine sonradan İlhan olan Keyhatu'nun da Konya'yı yağmalamak isterken rüyâsında Mevlânâ'yı görerek, bundan vazgeçtiği rivâyet edilir. Eflâkî'de bu vak'a şu tarzda geçer: "Mevlânâ'nın ölümünden sonra Keyguta (Keyhatu) Hân, büyük bir ordu ve mühimmat ile Konya kapılarına geldi. Elli bine yakın muharip ile Konya Sahrasına indi. Maksudı şehri yağma edip ahâlisini öldürmektir. Bir gece rüyâda Mevlânâ onun boğazını kuvvetle sıkarak "Konya bizimdir, senin Konya halkı ile ne işin var" dedi. Keyguta büyük bir sıkıntı içinde rüyâdan uyanıp tövbeler etti. Bu halin sırrını anlatmak için elçi gönderdi ve şehre girip hamamda yıkandıktan sonra rüyâsını memleketin ileri gelenlerine anlatmak istediğini bildirdi. Rüyâsındaki adamın kim olduğunu Ahî Ahmed'e sordu; o da târif edilenin Mevlânâ olduğunu söyleyince: "O halde o hazretin ziyaretine gitmek vâciptir" deyip, dergâha gitti. Orada Sultan Veled'le konuşarak Mevlevî külâhını giydi." Eflâkî'nin *Menâkıb*'i, Moğollarla yapılan bu manevî mücadelenin misâlleriyle doludur. Bütün bunlar, Oğuz Türkünün muharebe meydanında ve maddî sahada yenemediği bir kavmi; irfanla,

kültürle ve mânevî sahada nasıl kendine râm ettiğini, nasıl tes-hir ettiğini açıkça gösterir. Böylece, maddeten yenilemeyen müstevlî, mânen tamâmen sernigûn ediliyor; onun dinamizmi ve kuvveti de tebliğ-i Muhammedi'yi tarsin, takviye, ve i'lâ için kullanılıyordu. Büyük orduların, silâhların ve askerlerin yapmadığını köşesinde oturan büyük mürşidler yapıyorlardı.

Mesnevî'sini Bağdad'ın sukûtundan (1258 M.) 3 sene sonra yazmağa başladı. Paganist ve natüralist bir inanca sahip, zul-medene Moğollar'ın yüksek İslâm prensipleri karşısında bir nesilde, 30-40 senede eriyceklerini ve mânen tükeneceklerini adı gibi biliyor ve görüyordu. *Mesnevî'yi* bir de bu zâviyeden tetkik etmek lâzımdır. Birinci cilddeki Yahudi hükümdarının Hristiyanlar'a yaptığı zulümleri anlatan hikâyesi, bu bakımdan çok mânidârdır. *Mesnevî'si* ve telkînleri İslâm birlik ve imanının yeniden kurulacağını müjdeleyen ümid ve şahâne vecd ifâdeleriyle doludur. Bu nokta Mevlânâ'da bil-kuvve, Muhyiddin'de bil-fiil görünür. Cenâb-ı Mevlânâ ve Muhyiddin, Hüseyin Kâzım Bey'in tabiriyle "İslâm'da büyük bir zuhûr bekleyen ve bunun tahakkuku için çalışan" insanlardı, insan-ı kâmillerdî.. Bu büyük dinî ve imanî arzuları Osmanlı hamlesi ile tahakkuk edecekti ve etti...

Bu münasebetle Mevlevîler arasında tedâvül eden ve Mevlânâ'nın bir kerâmeti addedilen bir menkıbeye temâs etmeden geçemeyeceğim: Bir gün Selçuk uç beğlerinden olan Ertuğrul Gâzî ile oğlu Osman Gâzî Konya'ya geldiklerinde, Hazret-i Mevlânâ'yı ziyâret ederler. Elini öptükten sonra, Ertuğrul Bey İslâm dünyasının halini sual ile kurtuluş ümidini sorar. Cevap verdikten sonra, daha henüz çok küçük olan oğlu Osman'a sağ elini iki defa verir ve Allahü a'lem büyük zuhûrun kendileriyle olacağını ve saltanatının bu kadar süreceğini söyler. Bunu az bulup tekrar el verilir ve 2 el vermenin (sağ el çizgilerinde eski rakamlarda 18 sayısı bulunduğundan) 36 tane sultan geleceğini ifade ettiğini beyan eder.

Diğer bir rivâyet de *Atâ Tarihi*'nde mündemiçtir. Buna göre, Ertuğrul Gâzî, o zamanlar daha çok küçük olan oğlu Os-

mançık ile Konya'ya gelirler ve Mevlânâ'yı ziyâret ederler. Mevlânâ, küçük Osman'la alâkadar olup; ona "Fâtihayı biliyor musun?" diye sorar; "Evet" cevâbını alınca da "Oku bakalım" der. Osman, Fâtîha'yı devamlı olarak okur; 18 adet olunca keser. Bu defa Hazret "Bir de ben okuyayım" diyerek, 18 adet de kendileri okurlar. Sonra Hüsâmeddin Çelebi'ye "Biraz da sen oku" derler. Bir o kadar da Çelebi hazretleri okurlar. Bu rivâyetler hemen hemen birbirine benzemektedir. Mâhiyetleri ve mânaları hemen tamâmen aynıdır.

İşte Mevlânâ, böyle bir muhit ve zamanda yetişti, Türk kültürüne ve İslâm imanına hizmet eden en büyük fikir, vecd ve hamle adamı oldu.

Celâlî'd-din-i Rûmî 672 H. - 1273 M. senesinde dâr-ı bekaya rihlet etti. Şeyh Selâhaddin-i Zerkubî onun yerini tutmaya çalıştı ise de, pek az zaman sonra o da vefat ettiğinden, müridleri Hüsameddin Çelebi'ye bağlandılar. Mevlânâ'nın açtığı tasavvuf yolunu devam ettirmede büyük gayretler gösterdi. Ondan sonra Sultan Veled'le Mevlevîlik teşkilâtlandı. Böylece Mevlevîliğin büyük bir mânevî organizatörü oldu. 712 H. de Konya'da 92 yaşında vefât ettiler. O sırada Selçukî Devleti'nin parçalandığı, Moğollar'ın Anadolu'yu istilâ ettiği elemli ve buhranlı senelerdi. Hazretin bu kadar karışmış içtimâî bir muhitte Mevlevîliği, sağlam ve sarsılmaz bir teşkilâta kavuşturması, siyasi dirâyetini ve emsalsiz teşkilâtçılığının derecesini gösterir.

Mevlevîliğin tarikat olarak teşkilatlanmasının Sultan Veled tarafından vücûda getirilmesini çok büyüttmüşler, hattâ esas kurucunun o olduğunu bile iddia etmişlerdir. Son Mevlevî postnîşîni Veled Çelebi (İzbudak) Efendi'nin görüş ve kanaatları bunun aksidir. Mevlevîlik hakkında faydalı mâlumâtı da hâvî olan bu görüşünü, mevzûun en selâhiyetlisi olduğu için aşağıya aynen alıyoruz:

"Mâlum-ı âlînizdir ki, Hazret-i Mevlânâ ulûm-ı dinîye ve maârif-i yakînîye'yi tahsil edip, Hakîm Senâî ve Şeyh Attâr emsali hükemâ-yı İslâm yolunda kitap ve sünnetten ve enbiyâ ve hükemâ-yı ilâhîye ahvâlinden ve şuûn-ı hayattan nice maârif ve

hakayık istinbat ederek bu vesîle ile ahlâk ve irfânının tehzîbine hizmet eylemişler ve ma'rifetullah merâtibini kat' ile en nihâyet yakîn ve vusûl ve fenâ makamlarına kadar nazarî ve amelî sâlikleri terbiyet kılmışlardır. Menâkıb-ı senîyelerinde tafsîl kılındığı veçhile Hazret-i Şemseddin ile mülâkattan sonra sofîyede eskiden beri görülen semâî kendi tarîk-ı esaslarından addetmiş, ale'l-ekser kavval ve münşidlere ürefâ eş'arını okutturup nây ve kudûm ve çenk ve rebab çaldırıp semâ eylemiş ve sâlikleri dahi semâ ve safâya teşvik buyurmuştur. Âsâr-ı senîyelerinde "Sâlikte kemâlin sür'atle husûlü ve Mâ'suk-ı Ezeli'ye şanlı bir surette vusûlü için en kestirme yol, alâktan tecrîd-i nefis ve ibâdât ve ahlâk ile tezyîn-i zât ve sıfât ettikten sonra ahyânen âriflerin, kâmillerin en yüksek eş'ar-ı muhakkikânelerini saz ve avâz ile inşâd ettirerek ondan hâsıl olan şevk ve garâm ile semâ ve safâ eylemektir" buyururlardı.

"Onun için medrese-i saâdetlerine toplanan tâlibler dereceleri üzere zarurî ilimleri öğrenip selef-i sâlihîn yolu üzere menhîyâtta içtinâb, envâ-i tâatla nefislerini ıslâh ettikten sonra yüksek ahlâkı, bâtınî terbiyeyi ve ma'ârif-i yakînîyeyi tahsil için de sohbet-i Mevlânâ'ya mülâzemet eylerlerdi. Cenâb-ı Mevlânâ ekseri cuma günleri sahn-ı sofâ-i medreseye yârânı toplayıp evvelâ âheng-i lâtif ile Kur'ân-ı Kerîm tilâvet olunur. Bazan kendileri tefsîrine girişerek nice ma'ârif-i Rabbânîye söylerdi. Sâlikler sermest ve pür-cûş u hurûş olurlardı. Tam bu neş'e hengâmında mutriban merâtib-i aşk ü visâli hâvî şiirler inşâd eylerler, Hazret-i Mevlâna bi-ihitiyâr kıyâm dahi semâ eylerlerdi. Destefşân, pâk u pân dönerdi. Yârân-ı kirâm dahi semâ eylerlerdi. Maamâfih kendisinin semâ eylemesi için yevm-i mahsûs, mekân-ı hâs yok idi. Meşhûrdur ki, bilâhare ekâbir-i yârânından olan Şeyh Selâhaddin-i Zerkubî el-Konevî hazretleri dükkânında şâkirdleriyle berâber muntazam bir âhenkle altın dövüp çubuklar yapıyorlardı. Hazret-i Mevlânâ oradan geçerken bu muttarit âhenkle zevk ü vecd-i galeyâna gelip yol üzerinde semâ eylemeye başladı. Şeyh Selâhaddin dahi ezeli muhibbân-ı ârifinden olduğu cihetle, o da kendinden geçip muttasıl örs üzerinde altın çubuklarına çekici indirmekte devam ey-

ledi. Bir halde ki, o çubuklar hep altın varak oldu. Dükkânın içi altın varaklarla doldu. Mevlânâ dahi gaşyolmuş bir hale geldiğinden, dükkâna aldılar. Orada sohbetleri başladı.

"Hazret-i Mevlânâ'nın semâi mahsus bir günde, bir mâhalde, kisve-i mahsûsa ile bir tertibe tâbi değildi. Fakat hangi te'sisât vardır ki, bu yolda başlayıp bilâhare o yolun rehnümâ ve müctehid ve müceddidleri vasıtasıyla tensik edilmiş olmasın.

"Peygamberin zamanındaki din-i mübînin hal ve şânı ile imamlar tarafından tertip ve tanzim edilen mezhebler ve bu meyânda "fırâk-ı dâlle" denilen fırkalar dahi hep sonradan teessüs ve takarrür eylemişlerdir. Sonra semâ, bilcümle İslâm beldelelerinde ve bütün sofîyede mevcûd olduğu gibi, bilhassa Konya'da yayılmıştı. Ümerâ, eşrâf "meclis-i semâ" teşkil eder, beldenin ekâbirini davet eder, ulemâ vesâire hazır olurdu. Yenip içildikten sonra nutriban saz ve âvâza başlar, ulemâ, ümerâ, eşrâftan isteyen kalkar, oda ortasında dönerdi. Ahîler tarikinde de böyle "âyinü'l-cemîler" var idi.

"İstanbul'da Yenikapı Mevlevî-hânesi ser-tabbahı olup, büyük ahçıbaşı diye tanınan Seyyid Sahih Ahmed Dede'nin "*Mecmuatü't-Tevârih-i Mevlevîye*"sinin tasrihine göre matbah usûlünü, dervişlerin Mesnevî usûlü üzere teslik ve terbiyesini, hususî günlerde meclis-i semâ ikame edip dört selâm üzere deverân eylemeyi Hazret-i Mevlânâ'nın içtihad ve te'sis ettiklerini yazar. Fakat Mevlevî eserlerinde ihâtası olanlarca sâbittir ki, bugünkü tarikat usûlü bir iki asır sonra vücûd bulmuştur. Tafsîli çok sürer.

"Bundan anlaşılır ki, sofîye tarîki meyânına semâi vaz'eylemek ve bunu aşk ü visâl yolunun en kestirme usûlü addetmek noktasından tarikat-ı alîyemizin müessisi şüphesiz cenâb-ı Mevlânâ'dır. Fakat onu bugünkü şekle sokmak için ilk halifesi Hüsameddin Çelebi'den başlayarak birçok şeyhlerin himmetleri geçmiştir. Ancak ihvân-ı tarîkimiz meyânında "Matbah usûlünü vaz'eden, taşralarda hülefâsı vasıtasıyla mevlevîhâneler açan Sultan Veled'dir" diye şöhret bulmuş ve bundan dolayı "Sultan

Veled hazretleri bugünkü tarîkatın müessisidir" denilmiştir. Halbuki Sultan Veled hazretleri Pederlerinin isrine son derece sâlik olup, hattâ ömrü medrese-i Mevlânâ'da babası gibi geçmiştir: Bakılsa onun oğlu Ulu Ârif Çelebi hazretleri hilkaten erbâb-ı vecd ü halden olup, medreseyi terkle cedd-i pâkinin türbesi civârında sâkin olmuş, sonra seyahate çıkıp Anadolu'nun, İran'ın, Arabistan'ın ekseri yerlerini gezmiştir. Oralarda Mevlevîhâneler açtığı mervîdir. Matbahlara mücerret fukara kabûlü de sonradandır..." (*Mehmed Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri, Ali Kemalî Aksüt, s. 388*).

Mevlânâ'nın *Mesnevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Dîvân-ı Şemsü'l-Hakayık* gibi manzum ve *Fîhi mâ-Fîh*, *Mektubât* gibi mensûr eserleri vardır. *Mesnevî*'si 6 cilttir, ilâve yedinci cildin kendilerinin olmadığı hakkındaki zan kuvvetlidir. *Mesnevî*, didaktik (öğretici) bir kitap olarak kaleme alınmıştır. Hikâyelerle büyük ve derin hakikatlar izah edilmiştir. Hem avâma, hem havâssa hitâb eder.

Mesnevî'nin şerhini *Ankaravî* yapmış ve bu şerh neşredilmiştir. *Âbidin Paşa*'nın tercümesi de matbûdur, fakat noksan kalmıştır. Şâir *Ahmed Avnî* (Konuk) bey de bir *Mesnevî Şerhi* yapmıştır. Bu halen Türbe kütüphanesindedir. *Tâhirü'l-Mevlevî*'nin de bir tercümesi vardır. *Veled Çelebi* (İzbudak) Efendinin tercümesi Maârif Vekâleti tarafından tab'edilmiştir.

Mevlânâ 20 seneyi bulan mütemadî seyahatleriyle geniş bir görgü ve kültür hazinesine sahip olmuş, Anadolu'da Rumca öğrenerek klâsik Yunan kültürüyle de temâs edip, fikrî ve tasavvufî büyük terkinin Peygamber'e ve İslâm'a olan derin iman zemîni üzerine inşâ etmiştir.

Mevlevîlikte fikir, semâ, raks, mûsikî, edebiyat, iman berleşmiş ve tamâmen bedîf bir terkip vücûda gelmiştir. Semâ'nın icrâsındaki hareketler birtakım fikirlerin sembolleridir. *Sipeh-sâlâr Tezkire*'sinden ilham alarak diyebiliriz ki: Çarh atmak, tevhîde işarettir; sıçramak, âlem-i ulvîye kavuşma çabasıdır. Ayak vurmak nefis-i emmâreyi zapt u rabta almağa delîldir. Kol

açmak, vahdet-i İlâhîyeye vusûlün sürûrudur. Boynun büküklüğü, kulluğun alâmetidir. Sağ elin semâya tevcihi, Rabbânî füyuzâtı talep ve urûca, sol elin zemîne çevrilmesi, bunun halka ifhâmına ve nüzûla delâlet eder. Semâ'daki kendi etrafında ve meydan çevresinde dönüşler, manzume-i şemsîyenin ve kâinattaki ecrâmın hareketini temsil edip, hakikat-i İlâhîyeye vusûl iştiyâkını ve nizâm-ı âleme tebâiyeti işâret eder.

Bazı kimseler, bu arada bazı müteşerrifler, semâ'nın ve âyinlerde çalgı istimal edilmesinin aleyhinde bulunmuşlardır. Birçokları da bunu red etmişlerdir. Bu mevzuda *Mevzuatü'l-Ulûm* sahibi *Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi*'nin görüşünü hülâsatan alıyoruz: "... Bundan sonra deriz ki, vecd ve semâ'nın ibâhatına nas ve kıyâsın ikisi dahi delâlet eder. Ama kıyâsın delâleti bu vechiledir ki, semâ'nın târifinde demişlerdir ki: Semâ, güzel ve mevzûn bir surette, mâna ifade eden kalbî tahrikâtı içitmektir. Bu tarifi en umumî vasfı güzel şekilde (suret-i tayyib) olmasıdır. O dahi ya mevzûn ola, yahut gayr-ı mevzûn ola. Mevzûn dahi, ya mefhum, veyahut gayr-ı mefhum ola..." (*Mevzuatü'l-Ulûm*, C. II, s. 548 vd.).

Veled Çelebi (İzbudak) Efendi de bu hususta şöyle demektedir: Bazıları semâ'nın alehinde bulunmuşlardır... Halbuki Kur'ân-ı Kerîm, müteaddit âyetlerinde tasrih eder ki: bir şeyi haram veyahut helâl etmek ancak hukuk-ı ilâhiyedendir. Şüpheli delil ile hill ü hürmet (helâl ve haram) sâbit olmaz. Bilhassa Hanefîye ile Mâlikîye ve kısmen Şâfiîye "Kıyâs" da pek ileri gittiklerinden, bazı tahkiksiz ulemâ, bazı pek mutaassıb ve mütekaşşif zâhidler, bir kıyâs ile veya -haber-i vâhid olan ve sıhhatı müteyakkın bulunmayan- bazı şeyler hakkında "helâldir, haramdır" deyiverdikleri maatteessûf görülüyor. Fakat Ehl-i Sünnet ve'l-cemaayı birleştiren mîzân ancak nass-ı sarih-i Kur'ân'dır. İki kefeleri de asıl mîzâna muvâfık olmak şartıyla sahih ve meşhûr ve mâmulünbih olan hadis ve eserdir. Hadis ve eser içinde icmâ ve tevâtür derecesine balığ olan, gâyetü'l-gâye azdır. Hattâ İmam-ı Ahmed gibi icmâ hiç derecesine indiren, tevâtürü ancak "*Men kezebe*" gibi bir iki hadisde tahakkuk etti-

ren ulemâ vardır. Demek itikadî ve hull ü hürmeti sâbit ettirecek yalnız nusûs-ı sariha-i Kur'ânîye kalıyor. İş bu nusûs içinde ise yukardaki -neseka mukarın olmayan- çalıp oynamak hakkında böyle bir âyet görülmüyor. Hattâ ilm-i Kur'ân ve hadiste bahr-i bi-pâyân olan ve Şeyh-i Ekber, ibni Fâriz, İbni Seb'in, Abdülkerîm-i Ciyî gibi ecille-i sofîye ve hükemâ-yı ilâhiyenin en şedid düşmanı bulunan İbni Teymiye bile "çalgının hürmetine (haramlığına) delâlet eder sahih hadise rast gelmedim, böyle bir hadîs yoktur" diyor. Bittabî de böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de aslı olmadığı halde Ehâdis-i Sahîha'da re'sen tahrîm olamaz. Ehâdis-i Sahîha Kur'ân'a mün'akız olamaz, belki bir aslı tefsîr ve izah eyler. Kur'ân-ı Kerîm bizim dinimizi ikmâl etmiş, noksan bırakmamıştır. Gayr-ı mütevâtır herhangi bir eser Kur'ân-ı Kerîm'e hull ü hürmete dâir bir ilâve yapamaz. Kaldı ki ehl-i tevhd, ehl-i kıble olan ehl-i zâhir, Mu'tezile, Şî'a içinde hadîslerin kısm-ı azâmını inkâr eden, kabûl etmeyen ulemâ-yı İslâm vardır.

Yukarıdaki tafsîlâtı bittabî daha büyük bir ihâta ile bilen tarîkat müçhehidlerinin sultanı Cenâb-ı Mevlânâ, mûsikîsi, güftesi, sazı, devrânı bütün ilâhî ve semâvî olan kendine has semâî kendi teslik ve terbiyesi arasına koymayı, bu sebepten tasvib buyurmuştur. Sarîh nas ile memnû olmayan dinî meseleler bin şekil tutar. Makam-ı içtîhâda baliğ olan ricâl-i din bu şekillerin delâilini muvâzene ederek, dinin muktezeâsına, icâb-ı hal ve zamana göre meseleler istinbat eyler..." (a.g.e.)

Mevlevîlik, Selçukî Devleti yıkıldıktan sonra, gittikçe kuvvetlenerek, Osmanlı Devleti'nin bilhassa yüksek tabasının tarîkatı olmuştur. Osmanlı sultanlarının bazılarının bu tarîkata girdiği mervîdir. Sultan Selim-i Sâlis Han Hazretleri'nin Şeyh Galib, Dede Efendi ile dostluğu ve Mevlevîliğe sempatisi meşhûrdur. İmparatorluk zamanında sultanlara Mevlevî çelebileri zaman zaman kılıç kuşatmışlardı.

Mevlevî sülâlesinden gelen Mevlevî reislerine "Çelebi Efendi" denirdi. Mevlevîlerin zikir ve semâlarında kendilerine has bir kibarlık ve zerâfet vardı.

Anadolu birliğinin kurulmasında, Türk milletinin teşekkülünde, bilhassa Osmanlı Devleti'nin inşâsında Mevlevîliğin rolü büyük olduğu gibi, İslâm âleminin uyanışında direkt ve indirekt tesiri de derin olmuştur. Pakistan Devleti'nin mânevî pederi İkbâl'in üzerindeki tesiri mâlûmdur.

Goethe'den başlayarak birçok garp şâirleri ve âlimleri arasında Mevlânâ hayranlığı yaygındır. Garblılar da Mevlânâ'yı tetkik etmişler ve hakkında birçok eserler yazmışlardır. En mühimi İngiliz R. A. Nicholson'un Mesnevî tercümesidir. Bundan başka, Baron Carra de Waux, E. H. Wilson, A. Basani, Cu. Huart, W. von der Porten, Sir J. Redhouse, G. Richter G. Rosen, V. von Rosenweig, A. M. Schimmel (bu Türkiye'ye de gelip İlahiyat Fakültesi'nde ders vermiş bir hanımdır) (F.A.G. Tholuck, R. Tylmann, E. H. Whinfield, v.s.dir.

B A Y R A M Î L İ K

8'nci asır sonlarında Ankara'nın Çubuk kazasının Solfasol kasabasında doğan *Hacı Bayram-ı Velî* tarafından tesis edilmiştir. Babası Koyunluca Ahmed adında bir köylü olup, kendileri Ankara'da Melike Hâtun medresesinde müderrislik yapmışlardır. Bir müddet sonra müderrisliği bırakarak Kayseri'ye *Şeyh Hüsâmeddin Aksarâyî*'nin yanına gitti. *Şeyh Hüsâmeddin* aslen Kayserili olup, bir müddet Bursa'da ekmek satarak geçimini temin etmiş; *Şemseddin Fenârî* tarafından himâye görmüş bir zât idi. Sonra Aksaray'da *Erdebili Şeyh Hoca Ali*'ye intisap ile ziraatla meşgûl oldu. Mürîdânını, ziraate teşvik ile en helâl lokmanın ordan kazanılacağını söylediği rivâyet olunur. *Şeyh Hüsâmeddin*'e intisap eden Hacı Bayram, mânevî ilimleri de hâmil olarak Ankara'ya döndü ve irşâd vazifesine başladı. Telkîn ve tedrisleri etraflarında geniş bir muhibler halkası toplanmasını temin etti. Bu muhib ve mürîdler halkasının kesâfeti Osmanlı Devlet Reisi Murad Hân Gâzî'nin dikkatini celb ile, Edirne'ye dâvet edildi. Sultan *Murad-ı Sâni* ile mülâkattan son-

ra Devlet tarafından takdir ve teşvik gördü. 837 H. de irtihâl etti.

Bayram-ı Velî'nin ilim ve irfan muhitinde yetişen *Yazıcı-zâde Şeyh Mehmed* ve Ahmed efendiler, anadolu halkının hâlâ okuduğu ve feyz aldığı *Muhammedîye ve Ahmedîye (Envârü'l-Âşîkîn)* adlı kitapları yazdılar.

Fâtih Mehmed Hân Gâzî devrinde İstanbul'un fethinde *Ak-şemseddin*, *Ak-bıyık* vesâire gibi Bayramî meşâyihinin hizmetleri büyük olmuştur. Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'yi istilâlarında, buranın Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında Bayramîliğin yaptığı müsbet iş, her türlü takdirin fevkindedir.

K Â DİR İ L İ K

Büyük ve en devamlı tarîkatlardan biridir. *Seyyid Abdülkadir Geylânî* (470-561 H.) hazretleri tarafından tesis edilmiştir. Kendileri 470 H. tarihinde Taberistan'ın Geylân kasabasında tevellüd ettiler. Hem ana, hem baba tarafından seyyidirdiler. Daha küçük yaşlarında doğrulukla ve hüsn-i hulklarıyla mümtâz idiler. Bu doğruluklarının bir eşkiyâ reisini hidâyete getirdiği, menâkıblarında yazılıdır. Tesirli konuşan, nüfuz-ı nazara mâlik, hal sâhibi bir zât-ı akdes idiler. 561 H. de 91 yaşlarında dâr-ı bekaya göçtüler.

K â d i r î l i k ile hazretin açtığı tasavvuf çıkışı Anadolu'ya kadar yayılmış ve genişlemiştir. Anadolu'daki bu yayılma *Eşrefoğlu Rumî* tarafından yapılmış ve Kadirîlik adı da millîleştirilmiştir. Eşrefoğlu İznik'te doğmuş, müderrislik yapmış ve orada vefât etmiştir. Önce kayın pederleri *Hacı Bayram Velî*'ye intisap etmiş ise de, onun tensibiyle, *Hüseyin Hamevî*'den Kâdirîliği öğrenerek, ona mahallîlik ve tâzelik katmıştır. Dîvân'ından başka *Müzekkî'n-Nüfûs* adlı eseri vardır. Bu eser çok sâde bir Türkçe ile yazılmış olup, mahallî diyalektige ait kelimelerle doludur. Eşrefoğlu Rumî'den Kâdirîliğin

Eşrefîye şûbesi inşîâb etmiştir. Tasavvufun ahlâk telâkkisinin ve içtimaî davranışlarındaki kaidelerinin halka inmesinde, halk terbiyesinde rolü büyük olmuştur. *Müzekki'n-Nüfûs*'ta kullandığı Türkçe devrinde halk arasında müstamel tâbirlerle de memlû olduğu için tedkiye değer.

Hazretin, uslûbunu Türkçenin o devirdeki husûsîyetini gösterebilmek için, eserinin te'lif sebebini ve zamanındaki insanların vaziyetini anlatan kısmını aynen alıyoruz: "İmdi zaman azdı ve karındaşların dahi halleri döndü. Tuğyân, ve münâfık çoğaldı ve meşâyih kalmadı. Beğler zâlim oldular ve kadılar rüşvet-hor oldular; ilme uymaz oldular ve ilmi kendi hevâlarına çeker oldular ve müderrisler fâsık oldular. Tefsir ve hadîs medreselerde okunmaz oldu. Fakîhler ve din ilminin bilir kişileri az kaldı. Vâizler dünya için mescidlerde vaaz edip akçe derer. İl-mile beğler kapısında rağbet bulmayan dânişmendler, şeyhlik tarîkin tutup, müdârâ ile halkın dünyasın alır oldular ve ağızdan meşâyihin ol hâle münâsîp sözlerin ezberleyip, meclislerde söyleyip, kendilerini halka ehl-i hal bildirip, halkı kendilerine muhib ederler. Ve tâlib denilenler dahi ârifler donun giyip, zikir meclisinde hâmuşlanıp riyâlanırlar. Baş salıp halkın taâmın gö-zedir oldular. Çün kavmin hali buraya erişdi; pes orada sükût hayırlıdır demişler. Nitekim *Câfer-i Sâdık*, zamanında, kendi müridlerinden ve muhiblerinden uzlet etmiş; bir zâviyeye girip, ebsem oturmuş. Müridler ve muhibler varıp, mağara kapısına varmışlar. eyitmişler "Şeyh! Kerem eylen, gelin yine bizim aramızda, bize nasihat eylen. Mübârek nefsinizden ola ki bu bizim ölü gönlümüz dirile; bizim necatımıza sebep olasız" dediler. Ol sultan eydir: "Şimdi bu zaman, tınmayıp ebsem olacak zamandır" demiş. Ve ol zaman kim *Câfer-i Sâdık* zamanıydı, öyle olacak bu bizim zamanımız, şimdiki zamandır. Hicret-i Resûl aleyhisselâmın 852'nci yılıdır ve bu mübârek Ramazan'ın uşr-ı âhîridir. Yani bu kitap ol tarihte cem oldu demek olur. Pes bize dahi bu zamanda uzlet lâzımdır ve evde ebsem oturup, halka karışmamak elbette lâzımdır. Öyle olsa bu fakir dahi nazar ettim; gördüm: Bu bizim müridlerimizin ve karındaşlarımızın da-

hi halleri bir türlü dahi oldu ve dünya muhabbeti üzerine gâlip oldu. Nefs-i emmârenin çirkin huylarıyla huylanmağa başladılar. "Gelin imdi işbu yaramaz huyları kon, Allah'tan korkun ve Resûl'den utanın ve meşâyih'in sırrını hâzır görün" deyicek miynet eder oldular. Çün gördüm bu kavmi halleri buraya erişdi, ben dahi bunların arasından uzlet edip çıktım ve kendimi gurbete bıraktım ve gurbet içinde nice nice nükteler avâm dilinden işittim ve nice tas tas ağûlar, nâdan elinden nûş ettim ve nice kere şefkat gözüyle, bu halleri tutan karındaşlara nazar eyledim. Bunların necâtlarına sebep ola deyüb bu kitâbı sırf türki dilinden cem eyledim ki, ol kitâbın fâidesi âm ola. Bu kitâb içinde, bazı ehâdisten ve bazı tefsirlerden ve bazı sahâbe-i kirâm sözlelerinden ve bazı meşâyih-i kibâr menâkıbından ve bazı benim ahvâlimden ki, münâsibdi, getürdüm, söyledim. Ümid tuttum ki, bu halleri tutan kardaşlar ve şol nefsi-i emmârenin bendine tutulup esir olan biçâreler, buna karşı bu kitâba nazar edeler, veyahut okuyub dinleyeler ve kendülerin huylarının cehennem huyu idüğün bu kitapta göreler. Ve işideler ve bileler. İnsâf edip, Allah'tan korkup ve Resûl'den utanıp ve meşâyih'in sırrını hâzır görüp; ol yaramaz huyları terkedeler ve nefsi, emmâreliğinden kurtaralar, mutmainnelik makamına erişdireler. Allah'ın rahmetine ve Resûlün şefaatine ve meşâyih'in himmetine lââyık olalar. Ve bu müellif-i hakir kim... duâdan unutmayalar, inşallâhü tealâ ve bu kitap cem oldu. Bi-avnillâh insanı terbiye edip emmârelikten, mutmainneliğe döndürmekte ve "İrciî" hitâbına kabiliyet kesbetmekte, iki bâb kılındı ve bu kitâba "Müzekkî'n-Nüfûs" deyu ad verildi. Yani nefislere "İrciî" denildi. Zira her kim bu kitâbı mütalâa kıla, veyahut bu kitâbı okuyup dinleye ve bu kitabın içinde olan nasihatları kabul edip anın ile amel eyleye; şeksiz ânın nefsi emmârelikten halâs olup, mutmainnelikte karar tuta ve "İrciî" hitâbı şu yukarıda dediğim gibi gele erişe. Ve her gerçek murîd-i sâdik ve muhibbi-i âşık, bu kitâbı sıdkile ve ihlâsla okuya, veyahut okudup dinleye; elbette anın gönlüne bu tarîk-i meşâyih'ten ve netice-i aşktan bir nûr hâsıl ola kim, kendülerden mücerred ve ârî olalar ve kendüleri ne sıfat üzre idiklerin göreler ve ol nûr bun-

lara delîl olup; bunların gönülleri yüzünü iki cihân muradından bırakıp da hakka teveccüh ettire..." (*Müzekkî'n-Nüfûs*, 1291, s. 24-25).

Buradan da müellifin eseri, İstanbul'un fethinden 5 sene önce ve Murad-ı Sâni devrinin sonunda yazdığı anlaşıyor. Ulemâ, meşâyih, beğler ve ahali hakkındaki tenkitkâr ifadeleri, çok idealist olan, "olması lâzım geleni" cemiyette görmek isteyen, bir müfekkirenin kanaatleridir. Yoksa o devirdeki Türk cemiyetinin çok derin ve köklü bir ahlâkî salâbete sahip olduğu, ümerâ ve beğlerin ise her türlü tenkidden uzak denilebilecek derecede müteşebbis ve inanmış kimseler bulunduğu, tarih ve eserleri şehâdet eder. Kitabın yazıldığı seneler, Türkler'in, cihânın en büyük devleti olduğu ve dünya hâkimiyetine adım attığı senelerdi. Bu sebeple tenkitleri, kendisini mânen yüceltmiş bir zâtın, bunu bütün cemiyette görmek istemesi, göremiyince de üzüntünün verdiği gayretle, cemiyetini bu mânevi yüceliğe, kavuşturmak istemesi ile izah edilebilir. Ayrıca meşâyih de hal'den memnûn olmayıp, dâima daha iyiye, dâima daha güzelle, dâima daha yüceliğe koşan; cemiyeti mânen bu yüksekliğe ulaştırmak isteyen insanlar demektir. Nitekim *Eşref-i Rumî* bütün hayatını bu kudsî dâvaya hasretmiş bir zât olarak görülüyor. Türkiye'de II. Murad devri ise, Türkçeye te'lif ve tercüme olarak birçok eserlerin kazandırıldığı bir devirdir ki, *Müzekkî'n-Nüfûs* bunlardan biridir.

Anadolu'da Kâdirîliğin intişârına büyük hizmetleri sebke-den bir zât da *Tosyalı İsmâil-i Rumî*'dir. Pederleri Çoban Ali nâmında bir zât idi. Bağdad'ta ikamet ederken, âlem-i menâmda Seyyid Abdülkadir'in "Rum'a git, neşr-i envâr et" işareti üzerine Anadolu'ya ve Rumeli'ye giderek, Kâdirîliği yaymıştır. 40 kadar yerde tekke açtığı rivâyet edilir. İstanbul'da Tophane sırtındaki Kâdir-hâne'yi o kurmuştur. *İsmâil-i Rumî* 1632 M. de İstanbul'da vefât ederek, oraya sırlandı.

Kadirîlik tamâmen Sünnî bir tarikat olup, Anadolu birliğinin inşâ ve devamındaki içtimaî hizmeti büyük olmuştur.

RÜFAÎLİK

R ü f a î y e Seyyid Ahmed Rûfâî tarafından tesis edilmiştir. Hazret-i Pîr, 512 H. de Irak'ın Evasıt şehrinde tevellüd ettiler. Şaîyyü'l-mezheb idiler. Ve fıkıh tahsilinde bulunmuşlardı. Tarîkat hırkasını Aliyyü'l-Kârî'den giydikleri rivâyet edilir. Kendileri tab'an, halîm ve selîm, nazik ve kerîm idiler. Mahvîyet sahibi oldukları ve az konuştukları mervîdir. Bunun sebebini soranlara "sükûtle emrolundum" cevâb-ı meşhûrunu verirlermiş.

Rûfaîler âyinlerinde muhtelif âletler kullanırlardı (Rûfâî gülü, şiş, şifâ topuzu gibi). Buna "bürhân gösterme" denirmiş.

Anadolu birliğinin inşâ, muhafaza ve idâmesinde fiilen ve mânen büyük hizmetleri sebkât etmiş, Sünnî bir tarîkat-ı alîye idi. İstanbul'da 35 kadar Rûfâî dergâhı mevcut imiş.

SA'DÎYE

Türkiye'de yayılan büyük Arab tarîkatlarındanındır. Bu tarîkatın müessisi Şeyh Sa'deddin-i Cibâvî (470-575 H.) olup, Havran ile Kudüs arasındaki Ciba nâm kasabada tevellüd etmişlerdir, halen kabirleri de oradadır. Ebû Medyen-i Mağribî pîr-i müşârünileyhin büyük pederleridir. Sünnî ve nüfûzlu bir tarîkat idi. Sa'dîye'nin Vefâîye, Acizîye, Selâmîye ve Tağlibîye nâmile 4 şûbesi olduğu söylenir ise de bazıları kabûl etmemektedir. İstanbul'da İmparatorluk zamanında 23 Sa'dî dergâhı mevcûd imiş.

BEKTAŞÎLİK

Hacı Bektaş-ı Velî hazretlerine nisbet edilen bu tarîkat, bilhassa Osmanlılar zamanında kuvvetlenmiş, Anadolu ve Rumeli ile Arnavutluk'ta yayılmıştır. Hazret-i Pîr (mürüvvet = 640

H. - 1243 M.) de Nişâbur'da doğdu. *Hacı Baktaş-ı Velî*, *Hoca Ahmed Yesevî*'nin hülefâsından *Lokman Perende*'nin halifele-rindendi. Bu sebeple Bektaşîlik, çıkışında Sünnî idi ve neseben de Nakşîlik'le Yeseviye'de birleşirler. Sonradan Anadolu'da Babîliğin halefî olmuş, daha sonra da Hurûfilikle karışarak yeni bir şekil almıştır.

Anadolu'ya Moğol tazyiki ile gelen nâmdâr meşâyih bulunduğ gibi, her mezhebden birçok "eşbaş ve kallaş" adamlar da toplanmıştı. Bu muhacir kabileleri içine Horasanlı *Baba İlyas* dahi müridleriyle karışmıştı. Bunlar Amasya havâlisine yerleşmişler ve *Babî* adını almışlardı. O zaman Amasya'da vâridatı fazla olan Hankâh-ı Mes'udî'yi ele geçirince İlyas'ın nüfûzu arttı (626 H. - 1228 M.) Amasya vâlisi *Tugruk Bey* de bu adama intisap edince kuvveti büsbütün ziyâdeleştirdi. Bu *Baba İlyas*'ı perde arkasından, *Baba İshak Kefersudî* (Kefersud, Malatya'da Behisni'ye yakın bir kasaba) idare edermiş. İshâk rivâyetlere göre Rum mühtedisi olup, asıl adı İsak imiş. Bu adam Şiraz'a giderek Şî'a mezhebini, sonra Bâtınî reisi *Hand Alâeddin Muhammed*'ten zındıklığı tâlim etmiş, cin fikirli bir şahıs imiş. Bâtınî mezhebine uygun olan İbâhîlik tâlimâtı, bazı câhil ve nâdânların hoşuna gitmekte bulunduğundan namaz, oruç gibi mükellefâtı hâşâ, zâid gördüğünden yayılmış. Bu baba-i menhûs, ulûhîyetin sırasıyla Peygamberlere, ondan Ali'ye, ondan Alevî imamlara, onlardan da Ali'yi sevenlerden her asrın kâmil ferdine hulûl ettiğini Tokat, Canik, Sivas ve Karahisar-ı Şarkî ahâlisinden bir kısmına inandırmış ve zamanın ayaklanmaya elverişli bir gününde Selçukîye devletine isyân etmiş. *Sa'deddin Köpek* diye anılan bir vezir dahi ona intisap etmiş. Kendisinin ricâl-i gayb tarafından ıslahata memûr edildiğini ve emîru'l-mü'minîn'in sadr-ı dünya ve'd-dîn İshak ünvânıyla halife olduğunu ilân ve isyân etti (637 H. - 1239 M.) *Baba İshak*'ın 50 binden ziyâde fedâisi olduğu, üzerine gönderilen bazı kuvvetleri mağlûp ettiği, bu sebeple Sultan *II. Gıyâseddin Keyhüsrev*'i ziyâdesiyle endişendirdiği muhakkaktır. Nihayet büyük beylerden Hacı Mübârizeddin Armağan Şah, Amasya vâlisi tayîn olunarak mesele hal ile *Baba İshak Kefersudî* asıldı. Bu

hâdiseler Selçukî Devleti için çok fenâ neticeler doğurdu ve 1243'teki Köseadağı bozgununun en mühim sebebi oldu. Moğol dış tazyiki, dâhili çekişme ve şuriş içinde bulunan bir memlekette hemen muvaffak olarak, Anadolu halkı için elîm seneler hazırladı. İş yalnız bununla da kalmadı. Onun ektiği zehirli tohumun eserlerinin oralarda halen görülmekte olduğunu *Amasya Tarihi* müverrihi merhum *Hüsâmeddin Efendi* yazmaktadır. (*Hüsâmeddin-i Amasî, Amasya Tarihi*, C. II, s. 380).

Osmanlı askerî teşkilâtı içinde geniş ve güzide bir yer tutan Yeniçeri Ocağı'nın mânevî pîri Hacı Bektaş olduğundan, Devlet içinde büyük nüfûza sahip bir tarîkattı. Bektaşîye'nin bu hususîyeti onu garptaki Templier ve Hospitalier tarikatları gibi muharip ve askerî bir tarikat haline koymuştur.

Yeniçerilerin isim babasının Hacı Bektaş olduğu rivâyet edildiği gibi, serpuşlarının menşei de ona isnâd edilmektedir. Bunu Mevlevîliğe yaslayanlar da mevcuttur. I. Ahmed (1603-1617) devrinde yazılmış ve "*Kavânîn-i Yeniçerîyân*" nâmiyle mâruf, muharriri de ocağa mensup bir zâtın eserinde ise, bu iki rivâyet birleştirilerek, ayrı bir görüş ortaya atılmıştır. Kendisi de Yeniçeri olan muharririn bu kanaati, Ocak an'anesini dile getirdiğinden ehemmiyetlidir. Bu sebeple mütâlaasını aynen alıyoruz:

"Zikrolunan kepenek giymek, mukaddemâ Hacı Bektaş-i Velî kuddise sırrihü'l-azizi, Hazreti Mevlânâ babası Sultanü'l-ulemâ taht-ı Rûm'a, gelir iken takkesiz gördü, yolda yürür. Mübârek ayağı taşa dokundu. Sultanü'l-ulemâ gördükte, kepenegîn yenin kesip, mübârek ayağına sar deyü verdikte, ol dahi ayağına sarmağı lâıyk görmeyip, mübârek başlarına teberrüken giydiler. Ol ecelden Timurtaş Dede nâm oğlu dahi, Yeniçeriye yenin giyürdüler. Ve bu tâifenin giydiği kisveyi Hacı Bektaş Velî giymiştir." Muharrir sonra da "Bazı seferlerde Padişahân-ı Osmanî bu üsküfû tâc-ı sultanî ederler idi" diye de ilâve etmektedir. Yeniçeri serpuşunun düşman üzerindeki psikolojik tesirini ve bunun mânevî değerini de şöyle anlatmaktadır: "... dal tâç nümûnesi üzerine düzdürdüler... ol denlu şöreti olup, düşmana

heresân vâki olmuştur. İmdi zikirolunan Yeniçeri yoldaşların kisveleri üç nefer ehlullahın sikke-i şerîfleri ile sikkelenmiştir ve husûsan bunları Padişahân-ı Âl-ı -Osman dahi giymişlerdir... Yoldaşların ocaklarına ehlullahın ve Gâzi Padişahların duây-ı şerîfleri geçmiştir ve kanunların dahi onlar eylemişlerdir." (Esad Ef. Kütüphanesi, yazma, No. 2068, sh. 30-31). Bu sebeple ocak an'anesi, hem mânevî, hem de tarihî şahsiyetlere isnâd ettirilmekte, dinen kudsî esaslara raptedilmektedir. Halkın da bu Ocak'a aynı tarzda baktığı, hattâ şehîdler, gaziler ve velîler müessesesi olarak gördüğü muhakkaktır. Evliya Çelebi, eserinde zamanındaki Yeniçeri velîlerinden bahsedip, bunların menâkıbını dahi dile getirir.

Yeniçerilerin Hristiyan âile çocuklarından devşirilmiş bulunması, tarikatın sağlam bir imana yaslanmasına mukabil, amel itibariyle müsamahakâr davranmasına yol açmıştır. Böylece geniş bir terkibe varma ihtiyacı, dinî toleransı artırmış; bazan bu mübalâtsizliğe, hattâ dalâlete kadar varmıştır. Bununla beraber Bektaşîliğin başlangıçta Anadolu birliğinin tesisine olan hizmetleri büyüktür.

Velâyet-nâmelerde ve *Menâkıb-nâmelerde* Hacı Bektaş'ın şahsiyeti tamâmen efsânevî mâhiyette olup, masal ve hurâfâtla karışmıştır.

Hacı Bektaş'ın Osmanlı Sultanlarından hiçbir kimseyle görüşmediği, bu sebeple Yeniçerilerin isim babası olmasının muhâl olduğunu *Âşıkpaşa-zâde Tarihi* yazmaktadır. Âşıkpaşa-zâde'nin pederleri Hacı Bektaş-ı Velî'nin sohbet mürîdi olduğu halde, bu pîrin mürîdânının mübalâtsizliğinden şikâyet etmekte ve "... Şeytanî âdetler bunlarda çoktur ve bu halk bilmezler onu, şeytanî midir veya rahmânî midir? Ve her kimse kim Hacı Bektaş Âl-i Osman'dan kimse ile müsahabet etti derse, yalandır, şöyle bilersiz" demektedir. (*Âşıkpaşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman*, sf. 205).

Hoca İshak Efendi (Harputî) de "*Kâşîfü'l-Esrâr Dafi'ü'l-Esrâr*" nâmındaki eserinde, Bektaşîliğin bir müddet sonra Hurûfilik ve İbâhîlikle karıştığını beyân ile bunu şöyle anlatmaktadır: "Fazlullah-i Hurûfî'nin (Esterâbâdî) (Karmatî idi)

kendisini tekfîr ile (filân şey mubahtır, nokta çift geldi; filân şey haramdır, nokta tek geldi" herzeleriyle Noktavîye kolunu kuran bir halifesi, Teymuroğlu'nun emriyle öldürülen Fazlulah'tan (796 H. - 1393 M.) sonra Şam taraflarında kalamayarak, Anadolu tarafına geldi. Onun ölümünden sonra halifelerinden "Aliyyü'l-Âlâ" nâmında biri, Hacı Bektaş tekyesine gelip inzivâ ederek ve "*Câvidân*"ı gizlice tekkedekilere tâlim ederek ve "bu tarîk, Hacı Bektaş-ı Velî'nin tarîkidir" dedikte, ehl-i hankâh dahi cümlesi câhil ve nâdân olmasıyla, muktezâ-yı *Câvidân* cümle tekâlîfât-ı ilâhîyeyi inkâr ve nefs-i emmârenin havasına muvafakati âşikâr olduğundan, kabûl eyleyip ve ismini "sır" koyup, son derece gizlemeyi tenbih eylediler. O derece ihtimam ettiler ki, bir kimse dâhil-i âyinleri olup sırrı ifşâ eylerse, o kimsenin katlini iltizâm ederler. Bu sır dedikleri şey *Câvidân*'ın içinde olan küfür mahalleri, "elif", "vav", "cîm", "ze" gibi hurûf-ı mukattaa ile remz işâret olunup, bu rumûzât için "*Miftâhü'l-Hayât*" nâmında bir risâle te'lif eyleyip, ismini "sır" koydular. Eğer bir kimse o miftâh yani anahtar elinde olursa *Câvidân*'ı anlar, yoksa anlamak kabil değildir. 1240 H. - 1826 M. tarihinde Sultan Mahmud Hân Gâzî Hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında küfürleri bir miktar zâhir olduğundan, tekyeleri kapatılıp, yerlerine bir miktar maaşla tarîk-i Nakşîye'ye meşrûta kılınmak fermân edilmiş idi. Mezkûrlar, 30-40 sene zarfında kimisi Sa'dî, kimi Rûfaî ve kimi Kâdirî ve bazıları Nakşibendî meşâyih ve dervîşânı kıyâfetlerine girerek, herbiri bir mahalle yerleşip, küfürlerini ta'lim ettiler." Hoca daha sonra, Ferîşteh oğlunun *Câvidân-nâme*'sinde, Fazl-ı Hurûfiyi te'lih ettiklerini (hâşâ), Ali sûretinde görünenin o olduğunu söylediklerini, Teslis'e de kail olduklarını yazmaktadır.

Bektaşîlikte diğer tarikatlardaki gibi âyin yapılmamaktadır, sohbet esastır. Âyin-i cem hem ziyâfet, hem de zikir ve sohbet meclisidir. Meydan, erenler meydanıdır. Meydanda 12 İmam'ı temsilen 12 post bulunmaktadır. Baba Postu (Horasan postu), ahçı postu (Seyyid Ali Sultan postu), Ekmekçi postu (Balım Sultan postu)... gibi. Tarikat *Balım Sultan*'la büyük bir değişiklik geçirmiştir.

Bektaşîlik hakkında 1340-1924 senesinde PROF. M. ALİ AYNÎ *Beğ* ile BESİM ATALAY *Beğ* arasında bir kalem münâkaşası çıkmıştır. M. Ali Aynî *Beğ*, Besim *Beğ*'in fikirlerine bu münasebetle hücum etmiş; kendi aralarını bulması ve hakikatın ortaya çıkması için son Mevlevî Postnîşîni Velede Çelebi (İzbudak) efendiyi hakem yapmıştı. Bektaşîlik ve tasavvuf hakkında ilmî ve muhtasar bir tedkik olduğu için bu münakaşayı Ali Kemali Aksüt'ün, *Mehmed Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*, isimli kitabından telhîsen alıyoruz (sh. 379-396):

"Besim Bey, Bektaşîlik üzerine yazdığınız makaleleri dikkatle tâkip etmekteyim... Vahdet-i vücûd bahsindeki bazı mülâhazalarınızın tashihi için fazla beklemeyi maslahata muvâfık bulmadım... Onbeş satırlık ibarenizde muhtelif fikirleri birbirine o kadar karıştırmışsınız ki, neresinden ve nasıl hücum edeceğimi tâyin edemiyorum. Bunun için, iddialarınızı unsurlara ayırarak tefrîk ve tahlîl ile münakaşa edeceğim.

"Birincisi: Sizin beyânâtıza göre, "Bir mahâlde kuvvet ve hâkimiyette birlik görülmesi zihinleri vahdet-i vücûda sevk ve imâle eder." Ben diyorum ki, bu mülâhazanız doğru değildir. Zira eğer doğru olsa idi, eski zamanda kuvvet ve hâkimiyetin tek elde ve en mükemmel mânasiyle toplandığı İran'da Zerdüş'tün ikilik akîdesi teessüs edemezdi.

"İkincisi: "Vahdet-i vücûdun aslen Hindistan'dan çıktığını" söylüyorsunuz. Vâkıa Hindistan hükemâsından olan Kapilânın mezhebinde vahdet-i vücûd nişâneleri sezilmekte, *Veda*'ların tasavvufî bir tefsîrinden ibaret olan *Vedanta*'da vahdet-i vücûd daha bâriz bir tarzda görülmekte ise de, bundan, panteizmin Hindistan'dan diğer aktar-ı âleme intişâr ettiği istidlâl olunamaz. Zira her nerede mütefekkir var ise ve mesâil-i âlîyeyi ta'mike başlamışsa, vücûdda ya birlik veya taaddüd görecektir. Bir kısım mütefekkirlerin vücûd husûsunda vahdeti ve diğerlerinin kesret'i kabûl etmesi daha ziyâde meşreplerin tefâvütünden mütevellittir. Bilirsiniz ki, kadîm Yunanistan'da Atina, Isparta, Tep... gibi sayısız medineler tamâmen müstakil ve hâkim idi. Yani orada ahâli kuvvet ve hâkimiyette tamâmen

ayrılık ve kesret görmekte idi. O halde nasıl oluyor da Heraklit ve Parmenides'in eserlerinden sarâhaten vahdet-i vücûd istidlâl olunmaktadır? İşte bu deliller ile iddia ediyorum ki, vahdet-i vücûd'un masdarı mütefekkirlerin kuvvet ve hâkimiyette birlik görmesi değildir. Öyle ise vahdet-i vücûdun masdar-ı zuhûru nedir? Bunun sebebi hem tefekkürün ve hem eşyânın kanun-ı âlîsinin vahdet olmasıdır. Ancak gayr-ı mütenâhînin yanında mütenâhîyi, vâcib'in yanında mümkünü, mutlakın yanında izâfî'yi inkâr müstehil olduğundan bazı pek derin düşünceli mütefekkirler bu ikiliği te'lif için onları şey-i vâhid addetmiş, fakat birini bâtın diğerini zâhir, yahut birini hakikat, diğerini şuûn veya daha âmiyâne bir tâbirle birini büyük bir deniz, diğerini onun dalgaları gibi saymıştır. İşte vahdet-i vücûdun hülâsatü'l-hülâsa mâhiyet ve hakikatı bundan ibaretir.

"Üçüncüsü: Diyorsunuz ki, "vahdet-i vücûda dâir yazılan kitaplar, gerek Endülüs'te, gerek Arabistan'da râğbet bulamıyor, müellifleri takibâta şedîd işkencelere mâruz kalıyordu. İmam-ı Gazzâlî'nin eserlerinin Endülüs ulemâsınca yasak edildiği malûmdur." İtiraf ederim ki, bu iki satırlık ibâreniz beni pek ziyâde şaşırtmaktadır. Keşke Endülüs ve Arabistan'ta râğbet bulamayan kitapların hangileri olduğunu yazsa idiniz. Çünkü, tasavvufa dâir yazılmış olan eserler: Muhâsibî'nin kitabı ile Kuşeyrî'nin Risâle'si, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*'u, Suhreverdî'nin *Avârifü'l-Ma'ârif*'idir. Bunların müellifleri bir belâya uğramadıkları gibi, te'liflerinin de nazar-ı itibardan iskat edilmiş olduğunu bilmiyorum. Eski sofilerden başı büyük bir belâya uğrayan klâsik bir şehîd Hallâc-ı Mansur'dur. Bununla beraber, onun hareketini muasırları olan eâzım-ı sofîye bile tasvib ve tahsin etmemişlerdir. Mansur'un dâvasını kendisinden sonra gelen tarikat büyüklerinin hemen hepsi muhakeme etmiştir. Bunlar içinde onu mâzur görenler olduğu gibi, muaheze edenler de vardır.

"Dördüncüsü: Artık Gazzâlî'ye ait mülâhazanıza geçiyorum. İfadenizden anlaşılıyor ki, Gazzâlî'nin eserleri vahdet-i vücûddan bâhis olduğu için Endülüs ulemâsı tarafından,

tâbiriniz veçhile "yasak edilmiş" zehâbında bulunuyorsunuz. Sizin böyle hem doğru, hem yanlış fikirleriniz beni şaşırtıyor. Besim beyefendi, vâkıa Gazzâlî'nin "*İhyâü'l-Ulûm*"u Endülüs'de yakılmıştır. Fakat bu muamele zannınız gibi o kitabın vahdet-i vücûddan bahsetmesinden mütevellit değildir. Hattâ daha garibi, Gazzâlî hem o kitabında, hem de diğer "*Reddîye*"lerinde vahdet-i vücûda kail olanları, bilhassa gulât-ı sofîyeyi şiddetle tenkid etmektedir. Siz ise onun hakkında ne kadar yanlış düşünüyorsunuz!

"*Maksid*"daki vahdet bahsi de, vahdet-i şuhûddur. O halde Gazzâlî'nin "*İhyâ*"sı Endülüs'de ne için yakılmıştır? diye sormaya hakkınız vardır. İşte o hâdise fevkalâde merâkî mûcip olmuştur. Müsaadenizle bunu siz izah edeyim. Bu mesele, hakikaten, böyle bir izaha lâyıktır. Çünkü Gazzâlî, İslâm âleminde, pek mühim bir teceddüd husûlüne çalışmıştır. Halen, bugün dahi, yapılması hasbe'z-zaman zarurî olan teceddüd ve ıslahat için, Gazzâlî'nin açtığı yolu tâkip etmek icap etmektedir. Alman müsteşriklerinden, müşâvir-i hâs Profesör "Becke"nin bana gönderdiği 9 Kânununevvel 1916 tarihli almanca mektupta aynen şu ibâre vardır: "Gazzâlî, mâhiyet-i esâsîyesi itibariyle, tamâmen *modern*, yâni fikirleri, bugünkü asr-ı hâzırın mülâhazâtına muvâfık bir mütefekkir idi. Binâenaleyh, âlem-i İslâm'da yapılacak ıslâhatta, müşârünileyh, fevkalâde ehemmiyet kazanabilir. Yalnız, onun meslekinin ehemmiyet-i edebîyesini takdir edebilmek için zamanının tarihî şartlarını bilmek icap eder."

"Vâkıa Bağdad'ta Nizâmîye Medresesi'nin en mümtaz ve nâmdâr müderrisi olan Gazzâlî, umûmun hayret ve taaccüp nazarları önünde, tedris kürsüsünü ve buna bağlı olan ikbâl ve dârâtı terk ile, Suriye ve Hicaz'a çekilerek, senelerce tek ü tenhâ murâkebeden sonra, tekrar hayât âlemine girdiği vakit, ilk hücumunu, her meseleyi münhasıran akıl âleti ile halle muvafaak olacaklarına inanan âlimlerin kanaatına tevcih etmişti. Binâenaleyh, zamanımızda, üstad-ı muhterem Bergson'un, bayrağını açtığı "Anti-Intellectualisme" mesleğini, ondan 800 sene evvel, Gazzâlî tervic ve müdafaa etmiştir. Tanınmış filozoflar-

dan Pascal'ın bile, Gazzâlî'nin fikirlerinden mülhem ve müteessir olduğunu, tedkikçiler tahkik etmişlerdir. Kezâlik Bergson'un, kemal-i hayretle kıymet-i hakîkiyesini ve akıldan başka pek şâyân-ı itimad bir ilim menbâı olduğunu iddia ettiği "hads=intuition" veyahud Gazzâlî'nin tâbirince "mükâşefe-i kalbîye"nin ve yine şimdiki felsefe ıstılâhınca "istibsâr-ı bâtınî" dediğimiz (introspection) vasıtanın ne olduğunu, Gazzâlî'nin *İhyâ'sında* mufasssala okumalıdır. Bununla beraber Gazzâlî, yalnız filozofları değil, mütekellimleri ve mukallidleri de bi-hakkın hırpalamıştı. Ancak o senelerde, Afrika'da hükümrân olan Murâbitîn melikleri, fevkalâde mutaassıb idiler. Bunlar, Endülüs'e de tecâvüz ederek, oradaki tavâif-i mülûku imhâ ve İspanya'yı zeptetmişlerdi. Onların zamanında bütün aklî çalışma, fıkıhın fûrûnu münakaşaya münhasır olduğu gibi, âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfeye, zâhirî ve lafzî mânalarından başka bir mâna vermek, kimsenin haddi değildi. Gazzâlî gibi son derece nâfiz bir nazara mâlik olan bir zat, tabîî, bu kuru ve dar görüşe muvafakat edemezdi. Binâenaleyh onun tenkitlerinin mühim bir kısmı da Mağrib ulemâsına müteveccih idi. İşte bunun içindir ki, "*İhyâü Ulûmi'd-Dîn*" Endülüs'de yakılmıştı. Fakat bu hadise, çok devam edemedi. Zira bizzat Gazzâlî'nin de tilmizlerinden sayılan İbni Tûmreş'in⁽³⁾ Şimalî Afrika'ya avdet ettiği vakit, Murâbitîn aleyhine açtığı hareket-i mezhebîye, Murâbitîn devletinin mahvına ve yerine El-Muvahhidîn Devleti'nin zuhûruna müncer olmuştu. El-Muvahhidîn hükümdarları, Murâbitîn'i yıktıktan sonra, Endülüs'ü de zaptetmişlerdi. İşte bundan biraz sonradır ki, Kurtuba Kadısı *İbni Rüşd*, Endülüs'te, Aristo'nun felsefesini fevkalâde üstadâne bir surette şerh edebilmiş ve Gazzâlî'nin *Tehâfetü'l-Felâsife'sine* karşı *Tehâfetü't-Tehâfûr'u* yazmıştı. Serbestînin derecesine dikkat ediyor musunuz?

"Beşincisi: Diyorsunuz ki "Tasavvufa ve vahdet-i vücûda dair eser yazarların pek çoklarının İran ve Tûrân muhitlerinden

(3) İbni Tûmert (1077 ? - 1128 M.) (Bunun hakkında bkz. *İslâm anskl.* C: 5/". de, *İbni Tûmert* mad.)

ve ırklarından çıkmış olmaları da bu dâvayı ispat eder. Muhyiddin-i Arabî gibi birkaç müstesnâsı da şaz kabilindendir." Hayır Besim Bey, bu zannınız da külliye yanlıştır. Haydi *Zünnûn-ı Mısrî*'yi bir tarafa bırakayım; fakat tasavvufta klâsik kitaplar yazmış olan *Ebû Tâlib-i Mekî* ile *Hâris Muhâsibî*'yi, *Ataulah İskenderânî*'yi, *Ebû Medyen-i Mağribî*'yi, *Ebû'l-Hasen-i Şâzelî*'yi "*Burhânü'l-Müeyyed*" sâhibi *Seyyid Ahmed Rûfâî*'yi, "*Gunye*" sâhibi *Seyyid Abdülkadir Geylânî*'yi.. ilh. nasıl İranî veya Tûrânî sayabiliriz?"...

Bundan sonra, Mehmed Ali Aynî Bey, son Mevlevî postnîşîni Veled Çelebi Efendiye, cevap vermek dileği ile, şu sualleri soruyor:

"1) ve 2) Bu suallerim garip geleceksen de ne yapalım, öyle icap ediyor: Tarîkat-ı mevlevîye ve Bektaşîye'nin müessisi kimlerdir?

"3) Bendeniz Tarîkat-ı Bektaşîye'yi "Yesevîye" tarîkatının bir şûbesi biliyorum. Onu, Tarîkat-ı Bedevîye'ye nisbet ettiklerini de Selânikli Mehmed İbni Osman'ın "*Tumarü's-Selâsil*" unvânlı kitabında gördüm. Aziz Mahmud Hudâî Efendi hazretleri de bu fikirde imiş. Bu babdaki tahkikat-ı fâzılâneleri ne merkezdedir?

"4) *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*'ndeki Bektaşîlik makalelerinde: "Bektaşîlikte namaz yoktur, niyâz vardır" denilmişti. Halbuki bir tâlib Bektaşîliğe girdiği vakit yapılan merâsimde, mürşid iki rek'at namaz da kıldırır. İcap ederse bu namazın bütün tafsîlâtını ve okunan şeyleri yazabilirim. O halde Besim Beyin "Bektaşîlikte namaz yoktur" demesi nedir? Bu husustaki mâlûmâtınızı lütfen yazar mısınız?

"5) Bektaşîlikteki 'Âyin-i Cem" nedir? Bu, hakikaten bildiğimiz "bâde"nin mûcidi olan Cem midir? O halde, Bektaşîlikle ateşperest Cem'in münâsebeti ne zaman ve ne sûretle başlamıştır? Yoksa bu âyin "Aynü'l-cem"den galat bir şey midir? Bunun hakikatini de lütfen izah eder misiniz?

"6) Hurûfîler arasında "cim" ve "mim" harflerinin işâret

ettiği bir "Cem" günü vardır. Güyâ ebû'l-beşer Âdem, o gün halkedilmiş. Âdem'e ruh, o gün nefholunmuş. Bu, senenin hangi günüdür? Acaba bildiğimiz Nevruz mudur? Hurûfîler, şâyet bu cem günü ile bizim Şeker Bayramı bir güne tesâdüf ederse, onu İyd-ı Ekber addederler. Şâyet, cem günü ile Kurban Bayramı bir güne tesâdüf ederse, ona da "Haccü'l-Ekber" derler. Acaba, Bektaşîlikteki cem, buradan mı geçmiştir? Bu hususlar hakkında bizi tenvîr etmenizi rica ederiz.

"7) Dem ne demektir? Besim Beyin makalelerinde, demin, münhasıran rakı mânasına geldiği anlaşıyor: Demlenmek, dem çekmek gibi... Halbuki benim bildiğime göre dem, Âdem Aleyhisselâm'a nefholunan ruhtur ve o ruh, bütün insanlara intikal eden sır-ı hayattır. Bektaşî gülbanklarında, tercemanlarında, nefeslerinde mütemâdiyen tekrar olunan "dem" tâbirinden garaz, mâbihi'l-hayat-ı eşyâ olan, bu nefes-i Rahmân'dır. Acaba zât-ı mürşidâneleri, bu hususta ne buyurursunuz?

"8) Zikredilen makalede, Bektaşîlikte evrâd ve ezkâr olmadığı iddia edilmiştir. Vâkıa bu makalelerde "Nâd-i Aliyyen" duâlarından yalnız bir şekli yazılmış ise de, haydi gülbankları ve tercemanları evrâd ve ezkârdan addetmiyelim, Bektaşîlerin okudukları münâcaatlarla salavatları evrâd ve ezkârdan saymak doğru bir şey midir? Onların meşhûr salavat-ı kebîrleri de o tarîkata mahsus bir zikirden başka ne olabilir? "Nâd-i aliyyen" dualarının daha mükemmel ve mufasssal şekilleri olduğunu da bilirsiniz.. İşte bunların hepsi de evrâd ve ezkârdır.

"9) Besim Beyin makalelerinde `âyin-i cem hakkında verilen mâlûmâtтан, bunun, basbayağı rakı ve şarap içmekten ibaret mastaba-i sefâhat olduğuna hükmetmek lâzım gelir. Fakat, benim bazı kitaplarda gördüğüm mâlûmâta göre, bir tâlibin tarîkate kabûlü merâsimi hitam bulacağına yakın mürşid, çırakçıya "Kalk erenler, seyyidü's-şühedâ için sebil eyle" dediği vakit çırakçı "Eyvallah" deyip kalkar. Meydana, mürşide ve meydana taşına niyâz ederek, meydan taşından şerbet tasını alır ve "Bismillahirrahmanirrahîm" diye başlayan ve "ber-cemâl-i Muhammed, kemâl-i İmam-ı Hasan ve İmam-ı Hüseyin râ bü-

lend-i salavat" deyip, evvelâ mürşide giderek tası verir ve verir-ken "Sekihim yâ Hüseyin" der. Mürşid ile bilcümle canlar da o yolla cevap verirler. Ondan sonra bu minvâl üzere orada bulunanların hepsine içirir. Fakat bu tastaki şerbet nedir? Hakikaten şarap yahut rakı mıdır? Yoksa su mudur? Tarîkatın tâlimâtı ne ise, rica ederim serbest cevap veriniz. Bilmem ki böyle Besmele'li dualı rakı nasıl içilir?

"Bu merâsimin nihayetinde mürşid çektiği gülbank-i kebîrde: "Horasan pîrlerinden, Rum abdallarından, Türkistan kalenderlerinden, Arabistan meşâyihinden, Hindistan hâkisarlarından, ebrâr tâifesinden, mürşid-i kâmil Hâce Ahmed Yesevî'den, Ma'ruf-ı Kerhî'den, Cüneyd-i Bağdadî'den, Şiblî'den, Mansur Hallac'dan, Muhyiddin-i Arabî'den, Şehabüddin-i Suhreverdî'den, Evhadüddin-i Irakî'den, Şems-i Tebrizî'den, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'den, Seyyid Nesimî'den, Şah Nimet Velî'den Fazl-ı Naimî'den..." himmet istiyor. Bu zâtların hangisi rakıya müsaade edebilir?"

Bu suallere, VELED ÇELEBÎ EFENDİ şu cevapları vermiştir:

"Hacı Bektaş-i Velî Efendimize gelince: Müşârinileyh hazretleri erbâb-ı fenâ ve istiğrakten idi. Öyle geldi, öyle geçti, *Vilâyet-nâme*'leri, kemâl-i teemmülle mütalâaya şâyândır. Türkçülere, tarihçilere tavsiye ederim. Kendisi, asla tarîkat tesisi kaydında değildi. Öyle bir tâife-i mahsûsa olmak, seyr ü sülûkları kendilerine has bulunmak üzere bir yol bırakıp gitmedi. Bugünkü şekildeki Tarîkat-ı Bektaşîye, muayyen bir veya birkaç zât tarafından tesis edilmemiştir. Hazretin vefâtından sonra, ufak bir Tarîkat-nâme'sinden başka bir eseri ve âlim bir hülefası kalmadı. Fakat türbesi civarında, az çok ehl-i hal zevât toplandı. Şüphesiz ki "*Tarîkat-nâme*" münderecâtı veçhile, ibâdât ve ta'atla, maârif-i ledünniye müzâkeresi ile vakit geçir-diler. O esnâda *Vilâyet-nâme* farisî olarak te'lif kılınmıştır. Henüz üzerinden bir asır geçtiği halde, hazretin Mâverâünnehir'den Anadolu'ya teşrifleri ve imrâr-ı hayatları öyle esâtîrî bir surette yazılmıştır ki, Türkler'in o vakit ki zihniyetini tasvir için bu kitabı en mühim eserlerden sayarım.

"Şah İsmail Safevî, İsnâ Âşeriyye mezhebini kabul ile İran'da hükûmetini tesis ettikten sonra, İran'daki ehl-i Sünnetle beraber, ne kadar mezâhib-i acîbe ve firâk-ı dâlle ashâbı varsa - hattâ babasının tesis ve kendinin tervic eylediği tarîkat-ı mahsûsa olan "*Haydariyye*" dâhil olduğu halde- hepsini def ü tenkîl eylemişti. Pek gariptir ki, Şah İsmail'in babasının tarîkatı, Pîr Evinde cây-ı kabul bulduğu gibi, Hatâyî mahlâslı nefesleri bile, beyne'l-ihvân en mukaddes nefesler sırasına geçti. Hiçbiri-si "Şah Hatâyî kimdir?" arayıp sorduğu yoktu. Daha garibi şudur ki, kendisine Bektaşîyân dediren Yeniçeriler, İran seferine gittiklerinde hep bu nefesleri okuyarak Kızılbaş'la, Hâricî ile harbe gidiyorlardı.

"Fukarâ-yı ihvân Sarı *Saltuk Sultan*, *Balım Sultan*, *Hacim Sultan* gibi, yarı esâtîrî zevât tarafından tesis olunan pîr evinde, eski töresince, kopuz çalıp nefes okuyarak dem-güzâr iken, başlarına yine İran'dan gelen yeni bir bâdire çattı: *Hurûfîlik*.

"O ümmî dergâhında, öyle çapraşık bir mezhebin, bir iki asır kadar cây-ı kabûl bulmaması da gariptir. Bunun sebebi ise, Fazl-ı Hurûfî Haleb'de, şeriat kılincından geçtikten sonra -aslı varsa- kendi oğlu, oradan firar ile pîr evinde cây-ı karar buldu. Yanında bir iki tane yârâmı acem vardı. Hurûfliğe dâir Besim Beyin isimlerini neşrettiği eserler Bektaşîlere teslim edildi. Ferištehoğlu gibi, adedi beşe bâliğ olmayan birkaç kişi, bu yolda Türkçe eserler yazıp, beyne'l-ihvân neşreyledi. Ümmî Bektaşîler Hurûfîlikten ancak şu icmâli anladılar: Her kim ki hurûf-ı kat'îyyeyi kitap kavlince vücûduna serpiştirmekte maharet kesbeder ve "işte ben bütün kitâb-ı mükevvenâtın mazhârı oldum" diye itikâd-ı câzim hâsıl ederse, ondan bütün tekâlif sâkıt olur. Hattâ bir haylisi bu cümlelerin bile ancak son kelimelerini akılda tutabildiler.

"Yalnız bu Hurûfîlik çeşnisi, o devirde, bazı Osmanlı şâirlerince de medâr-ı temâyüz oldu. Anlamayanlar büyük bir maârif-i Rabbânîye söylüyor sandılar. Hele içlerinde Nesîmî gibi, o asrın en yüksek bir şâirinin bulunması, şâyân-ı hayrettir. O devirde o kadar parlak şiir söylemek, yalnız, tek kendisi o rütbe

müzehheb, müzeyyen elfâz, âlî, âteşîn, ilâhî meanî irâd eylemek, doğrusu îcazdır, îcaz.

"Bugün Hurûfilik dahi, ancak, eski nefesler içinde kalmıştır. Ondan bahseden bir Bektaşî görülmez. O tarîkat, ümmîlik içinde sessiz bir hayat geçiriyor.

"Bu muarazâtan da nümâyân olur ki, zamanla teşekkül eden bu tarîk, Hacı Bektaş-i Velî nâmına yâd olunmaktadır. Fakat fukara-yı tarîkatın merâtib-i sülûk üzere, riyazât ve mücahedât ile teslik ve terbiyesi ve sonra, tarîkatın hasse-i mümeyyizesi bulunan erkân ve âdâbın tâ'limi suretiyle fukara yetiştirmek, vaktile mâlûmumuz olmuş ve oldukça kâmil babalarının sohbetine erişilmiş ise de, eylevm, sâlikin intisabı esnâsında yapılan âyin ve erkân ile, birkaç yanlış "nâd-ı Ali" gibi ezkâr ve salâvât ve beş on gülbank ve nefesten mâada "Hacı Bektaş-i Velî yolunda ârif ve kâmil bir derviş yetiştirmek" gâyesine vâsıl bir şeyleri kalmamış gibidir. Bunda ise kabahat tarîkatın değil, belki takımıyla inhitât ve indirâsa gitmekte olan tâbîlerininindir. Bektaşîye de, işte bu yolda vücûd bulmuş ve bugün, mâlûm derekeye inmiştir.

"Üçüncü sualinize gelelim: *Hacı Bektaş-i Velî, Hâce Ahmed Yesevî* halifesi, *Lokman Perende*'nın halifesidir. Yesevîye'dendir. Tarîkat tesisi kaydında olduğu, hiçbir eserde musarrah olmadığı gibi, usûl-i tarîkata dâir kendisine isnâd olunan küçük risâle ahkâmını, etrafına toplanan tâlibân ve âşikana telkîn eyledikleri dahi, hiçbir eserde görülmez. Bektaşîlerin giydikleri tâc dahi, Şah İsmail sürgününde İran'dan gelmiştir. Anadolu'nun içerisinde gelişen, aslı Mâverâünnehir'den gelen bir tarîkin Bedevîye'ye nisbeti, karin-i tahkîk değildir. O vakit Anadolu'ya, Mevlevîye, Bektaşîye, Halvetîye'den başka hiçbir tarîk gelmemiştir. Bunların üçü de Türk tarîkatleridir. Türklüğün kadîm âyin ve erkânlarını ihtivâ eylerler. sonradan yabancı çeşnilerirmiştir.

"Bektaşîlikte namaz yoktur, işret mubahtır, hattâ erkân-ı tarîkattandır" gibi sözler hezeyândır. Besim Beyin muradı, bugün kendilerini Bektaşîye'ye nisbet eden âvârelerin ekserisi

câhilâne "bizim tarîkatımızda namaz yoktur, niyâz vardır" kelâm-ı küstahânesini irâd eylemekte olduklarını hikâyeden ibarettir. Şunu arz edeyim ki, Besim Bey, Bektaşîliğe müteallik evfahtan ne işitti ise, gelecek müverrihlere fâide-bahş olabilmek için neşretti... Yoksa temelli tahsil görmüş, medrese mahsûlü Besim Bey, "benim tarîkimde namaz yok" demenin ne demek olduğunu bilir.

"Efendimiz gibi bir zâta nümâyândır ki: İslâmîyet'te Ehl-i Sünnet diyârında "Kur'ân-ı Kerîm'deki itikada ve a'mâle müteallik, nusûs-ı sarîha ile sahîh ve mâmûlünbih olan hadîslerin ve eserlerin yine bu yoldaki ahkâm-ı münderecatını" itikad etmek, haramı haram, helâli helâl bilmemek, nusûsun emirlerini ve nehiyelerini inkâr etmek küfürdür. Bile bile ve ihtar edildiği halde dinleyerek muhalefet etmek, kıpkızıl gâvur olmak demektir. Böyle tarîkat, dervişlik değil, alelâde ve düz Müslümanlık bile olmaz. Hiçbir tarîkte nusûs-ı kat'îyeye muhalif bir rûkûn ve asıl olamaz. Olursa "Ehl-i Sünnet" tarîkinden çıkar. İrtikâb ettiği cürme göre nâmı verilir.

"Şu tafsîlât irâd buyrulan suallerden birçoklarını halletmiş olur. Yani Ehl-i Sünnet peyrevi Ehl-i Beyt-i nübüvvet olan tarîkat-ı aliyye-i Bektaşîye'de ve bu kabil bütün büyük tarîkatlarda hilâf-ı şer-i şerîf hiçbir şey olamaz. "Basbayağı rakı, şarap içmekten ibaret bir mastaba-i sefâhet" eski rindân tarafından "bezm-i cem" denildiğini biliriz. Fakat tarîkat uslûbu üzere ihvân-ı tarîkatı cem'eden bir ruhânî ziyâfete eskiden beri Bektaşîye ve Mevlevîye'de "Âyin-i Cem" ve "Aynü'l-Cem" denile gelmektedir. Bu gibi unvânlarda ufak bir alâka kâfidir. Esâtîre karışmış, Türk mü, Acem mi ne olduğu şüpheli bulunan "Cem" veya "Cemşid" nâmına, vaktiyle Nevruz bayramında verilen ziyâfet misüllü Türkiye'de eski destânlarda emsâli görülen bu yolda dinî ziyâfetleri yâd ederek, Türk tarîkatlerindeki ziyâfetlere de Âyin-i cem' demekte bir beis yoktur. Nasıl ki Hac, İslâm'dan evvelki putperest Araplar'ın da ibadet idi. İslâmîyet, içindeki bid'atları hazf ve envâ-ı tâatla tezhîb ederek ibkâda beis görmedi.

"Gerek tarikat içinde kallaş ve kızılbaşlar, gerek başka ayyâşlar, tekkede rakılı, kadınlı meclisler kurup, içine biraz âyin ve erkân, menâkıb-ı hânedân, gülbank-ı dem ü devrân karıştırmakla maazallah müslümanca bir iş yapılmış olamaz. Onların yaptıkları genç müslümanların, doğru doğru istediği gibi eğlenip, günâhını bilerek, ağzını silerek, Cenâb-ı Hakk'ın afv ü merhametine ilticâ eylemesine nisbetle, çok nâmerdâne bir harekettir. Turuk-ı alîyeye ve İslâmiyet'e karşı kancıkça ihânettir. Er olan Türk, günâhı sevâbı birbirine karıştırmaz. Evliyâullah evlerinin, emânet-i siyânetine sığınıp, hükûmetin siyâsetinden kaçıp, İslâm'ın ve tarîkın pâk nâsiyyesini telvîs eylemez. Hazret-i Muhammed'in, hânedân-ı nübüvvetin mukaddes yoluna, düşmanlar tarafından söz getirmez.

"Fakir, evâil-i hâlimde Bursa'da *Süleyman Beybaba*, Merdiven Köyünde *Mehmed Ali Dede*, *baba*, Gümüşsuyu'nda mahalle imamı *Hâfız Baba*, Edinekapı hâricinde *Abdullah Baba* gibi kâmillerle hem-sohbet oldum. Bu gibi rezâleleri şiddetle tenkid ettiklerini, kendilerinin siyret-i ehlullah üzere olduklarını gördüm.

"Makale-i üstâdânelerindeki diğer beyânât-ı alîyeleri kâmilten hak ve sevaptır. Müstefid oldum..."

Bu nakilden anlaşıldığı üzere, Bektaşîlik, tamâmen bir ehl-i Sünnet tarîkidir. Neseb yani; şecere-i tarikat itibarıyla de, Nakşîlik, Yesevîye'de birleşmektedirler. Tarihimizde; en büyük askerî teşkilâtımız olan Yeniçeri Ocağının da mânen gıdâ aldığı tarîk, Bektaşîliktir. Hacı Bektaş-ı Velî, Türk Milletine mânen rehber olmuş en büyük azîzlerimizdendir. Ocak, maddî ve mânevî disipline sâhip, devletimizin en büyük askerî ve idarî teşekkülü olmuş bir müessesedir. Hattâ Cevdet Paşa, onu "Zatîye-i devlet idi" diye tavsif etmektedir. Sultan Mahmud da dâhil, bütün Osmanlı pâdişahları, ocağın bir numaralı neferi idiler. Ocak, tıpkı tarikat dervişleri gibi birbirine bağlı, aralarında çok köklü bir bağ bulunan yoldaşlardan terekkep etmiş idi. Ayrıca bunlar, tamâmen kölelerden mürekkep oldukları için, pâdişahlarını en büyük sahipleri ve efendileri bilirler ve kendi-

lerini "kul tâifesindeniz" yani "köleyiz" diye tavsif ederlerdi. İslâmî emirlere ve ilâhî farızalara da tam riâyet gösterirlerdi. Ocağın 94'üncü ortasında Hacı Baktas̃ çelebisi bulunurdu. Ocak'ta, yalnız İslâmî esaslara değil, Türk ananesine de pek ziyâde riâyet gösterilirdi. Bu ocak, Türk'ün ve belki de dünyanın en büyük mimarlarından biri olan Sinan'ı yetiştirmiştir. Ocak'tan pek çok büyük şâir, dîvân edebiyatının en mümtaz simâları çıkmıştır. Meselâ *Taşlıcalı Yahyâ* bir Yeniçeri zâbitidir. Ocağın yetiştirdiği şâirler, sayılamayacak kadar çoktur. *Acemioğlanlar* ve *Enderûn* da ocağa bağlı müesseselerdir. Bunlardan, yalnız Türk tarihinin değil, dünya tarihinin bile, en büyük hâfîciyecileri, devlet ve idare adamları, kumandanları yetişmiştir. Bu sebeple, bugün "Bektaşîyim" diyen veya Bektaşîlik şudur, budur diye yazı yazan birkaç herze-vekile bakarak, bu büyük ve kudsî müessesemiz hakkında zebândırlık etmek bize yakışmaz. Hele onlara küfür ve tuğyân isnâd etmek tam bir dalâlettir.

Bektaşîliği bu veçhesiyle görmek ve tanımak lâzımdır. Bugünkü Hacı Bektaş mekânındaki telâkkilerle, Yeniçeri Bektaşîğini de pek karıştırmamalıdır. Onun durumunu, bazı siyasî tedbirlerle alâkalı görmek, milî imana zıt düşen bazı inanç gruplarını, millî ve imanî haşmetin içinde eritmek gibi bir vazife ile muvazzaf olduğunu da unutmamak gerekir.

İşte bu sebeple, Türkler'in vücûde getirdiği ve çok teşkilâtlı bir tarîk olan Bektaşîliği, büyük tarihî seyrimiz içindeki yerine oturtmalı ve hakkını teslim etmeliyiz. Aksi halde, kendimizi ve tarihimizi çok yanlış gören bir telâkkiye saplanıp kalırız.

Bektaşîlik hakkındaki birçok ithamlar ve zırvaların revaç bulmasının başlıca sebebi, Ocağın 1826'da ilgâ edilişinden sonaki siyasî değişiklikle alâkalı görünmektedir. Milletimiz arasında kök salmış olan bu büyük tarîkat, siyâsî kuvvet tarafından çok tehlikeli görüldüğünden, pek büyük ithâm ve iftiralara uğramıştır. Artık bunlara kapılmamızın bir mânası yoktur.

ZİYA NUR AKSUN

1930 yılının 29 Mayıs'ında Konya'da doğdu. Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi.

Ziya Nur Aksun; 1976 yılında geçirdiği ağır bir felç yüzünden konuşma, okuma, yazma yeteneğini kaybetti.

İlk gençlik çağından itibaren özellikle Osmanlı Tarihine ilgi duyan *Ziya Nur Aksun*'un bu konuda çeşitli gazete ve dergilerdeki çok sayıda makalelerinin yanısıra yayınlanan eserleri şunlardır:

1 - *DÜNDAR TAŞER'İN BÜYÜK TÜRKİYESİ*, 1971 (7. baskı, Ötüken Yayınları)

2 - Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin *İSLÂM TARİHİ* (Dipnotları ve ilâveleriyle) 1974, (2. baskı, Ötüken Yayınları)

3 - *OSMANLI TARİHİ* (Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Tarihi) 6 cild, 1994 (2. baskı, Ötüken Yayınları)

4 - *GAYR-I RESMÎ TARİHİMİZ - OSMANLI PADİŞAHLARI*
O'nun 1974 yılında yayınlanmış bulunan *Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin İSLÂM TARİHİ*'ne (300 sayfa) yazdığı yaklaşık 500 sayfalık zeylinden alınmıştır. Ve dile getirdiği müşahede ve mülâhazaları bu tarihe kadar ki gelişmelere inhisar etmektedir. Daha sonra meydana gelen gelişmeler elbette değerlendirmelerinde yer almamıştır.

(Bundan sonraki devrelerin tahlilini, Üstad *Ziya Nur*'un dahil olduğu kültürel devamlılığın bir başka zirvesi *Dr.M. Niyazi Özdemir* kaleme almaktadır.)

5 - *SİYÂSÎ ve SOSYAL AÇIDAN MEZHEBLER - TARİKATLER*
Taktîm: Prof. Dr. Sadeddin Ökten, 1997, (1. baskı)

Okurlarımıza bu hususu hatırlatırken, tarihçimizin daha sonraki gelişmelerle de (Orta Asya Türk Cumhuriyetleri vb.) teyid edilen, bugüne ve yarınlar ışık tutan isabetli tesbitlerine de dikkatlerini çekmek isteriz.

Marifet Yayınları

ZİYA NUR AKSUN'un
MARİFET YAYINLARI'ndan çıkan eserleri

1 - GAYR-I RESMÎ TARİHİMİZ
OSMANLI PADİŞAHLARI

Ö n s ö z : Prof. Dr. Sadeddin ÖKTEN
Hâtime: Dr. Mehmed Niyâzi ÖZDEMİR, 320 sayfa

2 - SİYÂSÎ ve SOSYAL AÇIDAN
MEZHEBLER - TARİKATLER

Takdim : Prof. Dr. Sadeddin Ökten, 144 sayfa

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46